

Foreningen til formidling af samhandelen
mellem
Danmark og DDR

Samhandelen mellem Danmark og DDR 1949-1974

Janus König Sørensen
Speciale
Historiestudiet, Aalborg Universitet

Maj 2005

Forord

Oftest bliver specialeemner valgt ud fra en forudfattet interesse for en bestemt periode, emne eller problemstilling eller en kombination af alle elementer, hvorefter man så specifikt udvælger det pågældende område man vælger at belyse. Selv om jeg tidligere har beskæftiget mig teoretisk med virksomhedshistorie, så var dette speciales emnevalg et resultat af lige dele tilfældigheder, samt vedholdenhed. Emnet er en tilfældighed, idet jeg i forbindelse med et praktikophold i efteråret 2002 på Erhvervsarkivet i Århus ved et sammentræf faldt over arkivet for FSD, der efter registreringen af Vagn Dybdal havde stået ubenyttet hen. Emnet er også et resultat af vedholdenhed, ikke af mig da jeg dermed ville have været færdig noget før, men af Seniorforsker på Erhvervsarkivet Kenn Tarbensen. Kenn Tarbensen insisterede energisk på, at dette var et spændende og underbelyst emne og at jeg bare måtte skrive speciale om det. Jeg tog opfordringen op og det er jeg taknemmelig for. Vedholdende vil jeg også kalde min vejleder Marianne Rostgaard, da hun har fundet sig i mange, nærmest uforståelige sider fra min hånd, om det til tider meget komplicerede samhandelsforhold der eksisterede mellem Danmark og DDR. Det er jeg også meget taknemmelig for.

Foreningen til formidling af samhandelen mellem Danmark og DDR

Samhandelen mellem Danmark og DDR 1949-1974

1. INDLEDNING.....	5
2. PROBLEMSTILLING	9
2.1 INDLEDNING.....	9
2.2 AFGRÆNSNING OG METODE.....	10
3. ARKIVFORHOLD	11
3.1 INDLEDNING	11
3.2 FORENINGENS ARKIVMATERIALE.....	12
3.3 MINISTERIELT ARKIVMATERIALE.....	13
3.4 ANDET ARKIVMATERIALE	13
4. DEN KOLDE KRIG OG SAMHANDELEN MELLEM ØST OG VEST SOM FORSKNINGSOMRÅDE	15
4.1 INDLEDNING	15
4.2 DDR FORSKNINGEN	16
4.3 SAMHANDELEN MELLEM DANMARK OG DDR SOM FORSKNINGSOMRÅDE.....	18
5. SAMHANDELEN MED DDR 1949-1956	21
5.1 INDLEDNING	21
5.2 HOVEDTRÆK AF DDR'S FORHOLD TIL DANMARK OG SKANDINAVIEN	24
5.3 HANDELSSAMARBEJDET INTENSIVERES I SKANDINAVIEN	27
5.4 DANMARKS SAMHANDEL MED ØSTTYSKLAND FORUD FOR OPRETTelsen AF FSD	33
5.5 SAMMENFATNING.....	39
6. F.S.D. FORENINGEN TIL FORMIDLING AF SAMHANDELEN MELLEM DANMARK OG DDR.....	40
6.1 F.S.D. 1955-1957 ETABLERING	40
6.1.1 Indledning.....	40
6.1.2 Business as usual – Status 1955	41
6.1.3 Kampen om centraliseringen af samhandelen.....	43
6.1.4 Handelskammerrepræsentation.....	47
6.1.5 Etablering	48
6.1.6 Karakteristik af im- og eksporten 1949-1957	54
6.1.7. Sammenfatning	58
6.2 F.S.D. 1957-1963 FORMALISERING	59
6.2.1 Indledning.....	59
6.2.2 Formalisering.....	61
6.2.3 Samarbejdet mellem FSD og de danske samarbejdspartnere	64
6.2.4 Samarbejdet mellem foreningen og de østtyske samarbejdspartnere	68
6.2.5 Samhandelens afvikling 1957-1963.....	70
6.2.6 Karakteristik af im- og eksporten 1957-1963	72
6.2.7 Sammenfatning	75
6.3 F.S.D. 1963-1974 MOD EN NORMALISERING AF SAMHANDELEN OG AFVIKLINGEN AF FSD...	77
6.3.1 Indledning.....	77
6.3.2 Mod en normalisering af samhandelen med DDR.....	78
6.3.3 Afviklingen af FSD	82
6.3.4 Karakteristik af im- og eksporten 1963-1977	83
6.3.5 Sammenfatning	85

7. KONKLUSION	86
8. LITTERATURLISTE	90
9. SUMMARY	92
10. ANVENDTE FORKORTELSER	94
BILAG 1.....	95
BILAG 2.....	96
BILAG 3.....	96
BILAG 3.....	97
BILAG 4.....	98

1. Indledning

*“For Danmark vil forholdet til Tyskland vel nok praktisk talt altid være det vigtigste udenrigspolitiske problem, vi har.”*¹

Per Hækkerup, Udenrigsminister, 1965

Selv om dette citat er fra 1965 er det en rammende beskrivelse af det, hvis ikke spændte forhold mellem Danmark og Vesttyskland, så den varsomme opfattelse som Danmark nærrede til sin sydlige nabo, eksemplificeret af Per Hækkerups ovenstående citat med beskrivelsen af Tyskland som et problem for Danmark eller *Deutschland als Problem Dänemarks*². Hvorvidt det er Vest- eller Østtyskland som Hækkerup hentyder til fremgår ikke ud fra citatet, men opfattelsen af det delte Tyskland har ikke været et spørgsmål om de to Tysklænde blev forenet, men snarere et spørgsmål om hvornår. Det anstrengte forhold mellem de to nationer har naturligvis en længere forhistorie med decimeringen af Danmark til småstat efter nederlaget 1864 og efterfølgende den undertrykte rolle, som Danmark i 1914 og 1940 spillede som offer for den aggressive tyske stormagtspolitik.³ Derfor har de dansk-tyske relationer af politiske, psykologiske og naturligvis historiske grunde, forud for Hækkerups udtalelse været spændte, også udover de småstat-stormagtsrelationer der ellers kan iagttages. Det kan virke paradoksalt at Tyskland udgjorde en så central determinant i dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik og som toneangivende for Danmarks internationale position og dets udenrigspolitiske handlefrihed i efterkrigstiden. I betragtning af Tyskland i efterkrigstiden med de fire besættelseszoner i høj grad var et stækket Tyskland og senere efter 1949 et delt. Denne kontinuitet i opfattelsen af Tyskland var ud fra en deterministisk devise om at et samlet, magtfuldt Stortyskland ville genopstå, på trods at Tyskland endnu var delt, Vesttysklands efterfølgende integration i både NATO eller EEC og de stærkt øgede bilaterale relationer mellem Danmark og Vesttyskland.⁴ Den politiske virkelighed havde længe været præget af såvel nationale mentalpsykologiske barrierer, men også en anerkendelse af, at Tyskland var en vigtig og markant økonomisk magtfaktor i Europa. Hækkerups udtalelse i 1965 følger en kontinuitet i den danske udenrigspolitiske linje, som blev grundlagt lige efter

¹ Folketingstidende, 1964-65, bind III: Sp.6307, også citeret i Karl Christian Lammers: "Denmark's Policy Towards Europe after 1945, Odense University Press 2000, s. 261

² Denne titel er indenfor dansk udenrigspolitik nærmest blevet et begreb på den mentalitetsmæssige opfattelse af Danmarks store nabo i syd, efter at Troels Fink i 1968 lod udgive et skrift af samme navn. Titlen på hovedafsnittet er også afledt heraf. Dethlefsen, Henrik et.al. : *Fra Mellemkrigstid til efterkrigstid*, Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65 års dagen oktober 1998, Kbh. Universitet, 1998 s. 743

³ Lammers, Karl Christian: *Dänemarks Deutschlandbild und die Entwicklung seiner politischen Beziehungen zu den beiden Deutschen Staaten*, I Bohn, Robert, Karl Christian Lammers et. al.: *Deutsch-skandinavische Beziehungen nach 1945*, Stuttgart, 2000, s. 57-58

⁴ Dethlefsen, s. 743 ff.

krigen. Dette kan ses ud fra dels de samtidige politiske udtalelser og dels det materiale som Udenrigsministeriet udsendte i de tidlige år efter krigen. Det danske Udenrigsministerium udfærdigede umiddelbart efter krigen et memorandum om visionerne og forventningerne til et fremtidigt og samlet Tyskland, allerede mens landet endnu var opdelt i de fire besættelseszoner og under militær administration.⁵ Memorandummet fra 1947 rummer en tilkendegivelse af faren, men også det ønskelige i, at et samlet Tyskland ville genopstå, uden økonomiske og sociale barrierer, som en central stabilitetsfremmende faktor for Europa.⁶ Denne dobbelthed gav den danske regering også udtryk for ved den allierede konference i London samme år. At man på den ene side ønskede en økonomisk genoprejsning, men samtidig søgte at forhindre at Tyskland genopbyggede produktionsapparatet som grundlag for senere aggressioner.⁷ Dette er der i og for sig ikke noget odiøst i. Danmark ville på lige fod med andre europæiske lande, gerne ville begrænse efterkrigstidens Tysklands fremtidige aggressionsmuligheder. Samtidigt var man nødsaget til at anerkende vigtigheden af de multilaterale muligheder i et centralt europæisk land som Tyskland.

Efter 2. verdenskrig var det af højeste prioritet, fra såvel allieret som dansk side, at få normaliseret samhandelen mellem Danmark og Tyskland. Navnlig en normalisering af det økonomiske aspekt har en markant fremtoning i Udenrigsministeriets memorandum, på lige linie med de mere samtidspolitiske og presserende sager, såsom Sydslesvig spørgsmålet og problemerne med de mange tyske flygtninge i Danmark.⁸ Imidlertid var Tyskland endnu opdelt i besættelseszoner og man var fra regeringens side nødsaget til, at lave midlertidige diplomatiske og politiske foranstaltninger overfor hver af besættelseszonerne. Således blev der umiddelbart efter krigen knyttet de første spæde kontakter og iværksat politiske og handelsmæssige tiltag mellem den danske regering og den sovjetiske militæradministration, den sovjetiske zone i Østtyskland. I løbet af 1948 blev der således, fra både den danske regerings og den sovjetiske administrations side, ret tidligt forsøgt at genoprette samhandelen mellem de to lande og det udmøntede sig i en etårig vareudvekslings- og betalingsaftale som trådte i kraft 1.jan.1949. Aftalen blev formidlet mellem Verwaltung für Aussenhandel der Sovjetischen Militäradministration in Deutschland og den danske regering. Aftalen blev dog problematiseret

⁵ Memorandum - indeholdende den Kgl. Danske Regerings synspunkter mht. Tysklands fremtidige ordning, Udenrigsministeriet, 1947

⁶ Memorandum, s. 24-25

⁷ Lammers, s. 58

⁸ Memorandum, s. 5 og s. 10

ved oprettelsen af staten DDR senere samme år, idet Danmark på lige fod med andre vestlige lande nægtede at anerkende DDR som selvstændig stat og den nyligt indgåede handelsaftale blev herefter annulleret. Den officielle danske holdning overfor den Tyske Demokratiske Republik eller Østtyskland, som det meget symptomatisk op i 1960'erne stadig blev kaldt, skete under stor hensyntagen til dens vesttyske modstykke, Forbundsrepublikken. Som konsekvens heraf eksisterede DDR ikke som stat på det formelle plan, set fra et dansk synspunkt, men på den anden side eksisterede der et område som man som stat og nabo var nødt til at forholde sig til. Derfor synes man at have erkendt at der fandtes en form for statsdannelse sted, men dog alligevel uden at tildele det statskarakter.⁹ I betragtning af Danmarks dobbeltsidede holdning overfor Tysklandsspørgsmålet generelt, lagde den danske Tysklandspolitik sig nær op ad Vesttysklands en-stats-teori.¹⁰ Dette var så afgjort også tilfældet fra midten af 1950'erne hvor der var kommet afklaring på spørgsmålet om det danske mindretal i Sydslesvig. Danmark var derfor meget varsomme med deres forhold til Østtyskland og om ikke at foretage sig noget der kunne vække anstød hos dens vesttyske modstykke og dermed belaste de danske relationer til Vesttyskland. Dette på trods af at Danmark som det eneste vestlige land, faktisk opretholdt daglige færge og jernbaneforbindelser til Berlin og Østtyskland.¹¹ At opretholde forbindelse til en nabostat man ikke kunne anerkende var dog i såvel principiel og praksis henseende en utrolig svær opgave og delikat balancegang. Dette udmøntedes i et andet udenrigsministerielt memorandum fra 1960 der netop diskuterede forskellige problemer herved. Omdrejningspunktet var hvor vidtgående officielle relationer, Danmark kunne etablere uden at der kunne udledes en foreløbig eller endelig anerkendelse af Østtyskland som selvstændig stat. Konklusionen var at den danske regering af principielle politiske grunde ikke ønskede at anerkende Østtyskland, men dog med forståelsen af, at en række praktiske opgavers tilfredsstillende løsning alligevel krævede et vist samkvem mellem de danske og østtyske myndigheder. Dermed var det politiske minefelt i netop modstriden mellem hensynet til det principielle standpunkt og de praktiske hensyn som uafslædt måtte tages mellem de to naboer. Hvis samtidigt hensynet til de vesttyske myndigheder skulle opretholdes, måtte man i grænseområder afstå fra handlinger der kunne så tvivl om Danmarks standpunkt i dette spørgsmål. Dermed havde den danske regering, igennem hensynet til Vesttyskland, i virkeligheden selv udstukket særdeles snævre rammer for, hvilke

⁹ Dethlefsen, s. 754-755

¹⁰ Det økonomisk stærkere Vesttyskland forsøgte at underminere Østtysklands eksistensberettigelse gennem kravet om alene at kunne repræsentere Tyskland, en politik der også betegnes Alleinvertretung. Wegener, Thomas Friis: *Den Nye Nabo – DDR's forhold til Danmark 1949-1960*, SFAH, Viborg, 2001, s. 23

¹¹ Dethlefsen, s. 755

relationer der kunne opretholdes i forhold til en stat man ikke anerkendte. Dermed blev Danmark utrolig varsom overfor Vesttyskland, på det politiske plan, og det i langt højere grad end vores skandinaviske naboer.¹² På trods af de førnævnte tidligere psykologiske forbehold som Danmark nærrede for de nu to tyske naboer, så blev det kort efter krigen klart for de danske politikere, at en billig import af råstoffer, bl.a. fra Østtyskland var vitale for landets økonomi. Således appellerede Danmark til repræsentanterne for de fire besættelseszoner om ikke at opstille hindringer for eksporten af råstoffer til Danmark. De danske diplomatiske tilkendegivelser i memorandumet fra 1947 blev rettet navnlig mod kali, soda og saltimporten fra Østtyskland, som der herskede en udtalt knaphed på.¹³ Efter det handelsmæssige sammenbrud mellem Danmark og DDR ved annulleringen af handelsaftalen med de sovjetiske myndigheder, eksisterede der i perioden mellem 1950 og Danmarks anerkendelse af DDR i 1974 således ingen officielle handelsaftaler mellem Danmark og DDR. Det var med andre ord umiddelbart op til den enkelte virksomhed selv at iværksætte foranstaltninger for at kunne eksportere til det tidligere DDR i perioden. Efter at handlen efter DDR statens oprettelse fungerede gennem besværlige byttehandler eller kompensationsaftaler, blev der i 1956 rettet henvendelse fra Kammer für Aussenhandel i DDR, der ønskede en anden ordning end det hidtidige compensationssystem. Kontakten blev uden om de officielle politiske kanaler formidlet til de fire erhvervsorganisationer: Grosserer-societetet, Industrirådet, Landbrugsrådet og Provinshandelskammeret, der efter længere tids forhandling i fællesskab oprettede en forening der skulle formidle handelen mellem de to lande. Foreningen til formidling af samhandelen mellem Danmark og DDR, almindeligvis kaldet FSD, blev således skabt i 1957. Den fungerede og administrerede handlen mellem Danmark og DDR indtil 1974.

¹² Dethlefsen, Henrik et.al. : *Fra Mellemkrigstid til efterkrigstid*, Festskrift til Hans Kirchoff og Henrik S. Nissen på 65 års dagen oktober 1998, Kbh. Universitet, 1998 s. 756

¹³ Memorandum, s. 23

2. Problemstilling

2.1 Indledning

Historien om Danmarks udenrigspolitiske forhold til den Tyske Demokratiske Republik, DDR, er som indledningen antyder, et drama hvor mange nye som gamle politiske aktører, sammenslutninger og nationer influerede direkte som indirekte på Danmarks indenrigs- og udenrigspolitiske forhold. Disse faktorer havde en helt central rolle i Danmarks forhold til den unge stat DDR, men det var navnlig hensynet til Vesttyskland der blev determinerende for hvor snævre politiske rammer Danmark kunne operere indenfor og bestemte vores forhold til DDR. Det interessante aspekt ved Danmarks forhold til DDR er ikke blot, at Danmark på lige linie med mange andre vesteuropæiske lande ikke anerkendte DDR fra dens grundlæggelse i 1949 til 1973. Ligeså interessant er det hvorledes to nationer i over 20 år interagerer på dels det politiske og dels det praktiske plan i dette diplomatiske tomrum, som var blevet skabt af ydre og interne omstændigheder i de to nationer. Yderligere skal man naturligvis ikke glemme at Danmark og DDR militært set var fjendestater og havde grænsende farvand i Østersøen, på trods af parolen *Ostsee, ein Meer Des Friedens*¹⁴. Politisk set blev den unge stat, DDR, hurtigt isoleret fra Vesten og man forsøgte tidligt fra østtysk side at udvide og udbygge kontakten til skandinaviske og danske partier, der var Østtyskland positivt stemt. Det naturlige ideologiske afsæt var samarbejdet med DKP, der dog kun havde begrænset politisk indflydelse. I stedet søgte man at indgå et samarbejde med det langt mere indflydelsesrige socialdemokrati. Dette samarbejde blev grundet de danske socialdemokraters generelle modvilje overfor det østtyske kommunistparti forholdsvis begrænset. I dette vanskelige og snævre diplomatiske spillerum, samt under truslen om en væbnet konflikt, havde de to nationer et absolut vanskeligt udgangspunkt for samarbejde på tværs af disse såvel formelle som ideologiske barrierer. Da østtyskerne kun opnåede yderst begrænset politisk og diplomatisk indflydelse i Skandinavien og Danmark i de tidlige år, intensiverede man fra 1954-1955 bestræbelserne på at finde samarbejdspartnere udenfor det politiske spektrum. Paradoksalt kom gennembruddet for SED¹⁵ gennem henvendelser til repræsentanter for erhvervslivet i Danmark, der siden DDR statens oprettelse havde udvekslet varer med østtyske virksomheder i det handelspolitiske tomrum. De østtyske handelsdelegerede fra SED indså, at samhandelen mellem de to lande gennem danske erhvervsfolk med hovederhvervsorganisationerne i ryggen, kunne agere spydspids for et senere politisk gennembrud. Det umiddelbart paradoksale samarbejde mellem danske erhvervsfolk og

¹⁴ Østersøugerne var en årlig begivenhed der eksisterede fra 1958-1975 og de indgik som et centralt element i den østtyske politik for at tilnærme sig Skandinavien. Wegener, s. 75

delegerede fra DDR var et, for mig, spændende område af dansk koldkrigshistorie og hidtil kun minimalt belyst i forskningslitteraturen i Danmark. Ved dette speciales aflevering har jeg således kun stiftet bekendtskab med Thomas Wegener Friis: *Den Nye Nabo* fra 2001, som desværre kun kortfattet beskæftiger sig med dette meget underbelyste område i Dansk Koldkrigs historie. Dette projekt vil beskæftige sig med de samhandelsmæssige forhold mellem Danmark og DDR i perioden fra efterkrigstiden og indtil Danmarks anerkendelse af DDR i 1973 med FSD som projektets gennemgående tema. Det centrale spørgsmål for projektet er som følger:

Hvordan håndterede FSD sin rolle i det komplicerede samspil i samhandelen mellem Danmark og DDR?

2.2 Afgrænsning og metode

For at kunne besvare denne problemstilling vil der først fremkomme en tematisk gennemgang af den Kolde Krig som forskningsområde, først med en gennemgang af de mere generelle tendenser indenfor DDR forskningen, og dernæst forsøge at klarlægge forskningen indenfor samhandelen mellem Øst og Vest og den sporadiske forskning i samhandelen mellem DDR og Danmark. Efter en kort gennemgang af den enkelte litteratur og forskning inden området, følger et mere generelt afsnit der skal give et billede af den historiske kontekst, med særlig henblik på at skitsere under hvilke internationale, såvel som nationale, forhold der gjorde sig gældende i samhandelen mellem Danmark og østblokken, herunder naturligvis DDR. Herefter følger det tredelte afsnit om FSD Hhv. etableringen, formaliseringen og afviklingen af FSD Efter hvert af disse tre hovedafsnit følger en kort beskrivelse af den pågældende periodes samhandel mellem Danmark og DDR, dels beskrevet i tekst og dels i en graf der viser udviklingen i varehandel og udviklingen indenfor de enkelte varegrupper. Efter hvert af hovedafsnittene følger en sammenfatning og efter de tre hovedafsnit følger konklusionen der svarer på det, i problemformuleringen, opstillede spørgsmål. Derefter følger en liste over anvendte forkortelser i projektet, summary og afslutningsvis de fire bilag. Den kronologiske afgrænsning er fra tiden efter 2. verdenskrig til tiden til afviklingen af FSD's foreningsvirksomhed i samhandelen mellem Danmark og DDR i 1974 med en fokusering på selv optakten, dannelsen og formaliseringen af FSD indtil 1963 som afhandlingens hovedsagelige omdrejningspunkt.

¹⁵ Sozialistische Einheitpartei Deutschland, se endvidere afsnittet: Anvendte Forkortelser.

3. Arkivforhold

3.1 Indledning

Nu 15 år efter den tyske demokratiske republik DDR opløsning, har åbningen af det østtyske arkivmateriale afstedkommet en lang række historisk anlagt og empirisk funderet værker af DDR tiden, hvor det frem til DDR's opløsning navnlig var de system- og strukturbeskrivende fremstillinger der var toneangivende. Åbningen af arkiverne og den efterfølgende adgang til arkivmateriale har vist sig at være overordentligt interessant forskningsmateriale for såvel udenlandske såvel som tyske forskere, og navnlig tyske forskere har suppleret den nu samlede nation med materiale til at afdække DDR tiden, men også i form af hvad der kan betegnes som en national selvransagelse i perioden. Denne selvransagelse har langsomt bredt sig til andre nationer, hvor også folkettinget i Danmark i 1999 og 2000 godkendte finansieringen af undersøgelser af henholdsvis de danske efterretningstjenesters overvågning på dansk jord og yderligere en undersøgelse af de officielle danske opfattelser af de eksterne militære trusler under den kolde krig. Den forrige danske regering iværksatte og finansierede en hvidbog om Danmarks sikkerhedspolitiske rolle under den kolde krig. Helt aktuelt blev der i 2004 og 2005 vedtaget en bevilling på finansloven til tre projekter indenfor den Kolde Krig i Danmark. Årsagen til bevillingen var øget politisk diskussion af dele af det politiske spektrums tilnærmelse til Sovjet i 70'erne og 80'erne. Det ene projekt under Professor Bent Jensen har til formål at afdække de *Indre Danske Konflikter under den Kolde Krig*. Det andet projekt under Thomas Wegener Friis skal afdække DDR's politiske påvirkning af danske partier og endelig har en forskergruppe under professor Per Boje fået til opgave at kortlægge de interne danske interesser, der lå bag handelspolitikken over for østblokken især i 1950'erne. Resultaterne af disse undersøgelser er endnu under udarbejdelse, men den understreger nødvendigheden af at få afklaret perioden, også i Danmark. De hidtidige danske undersøgelser beskæftiger sig hovedsageligt med sikkerhedspolitiske spørgsmål, meget lig de store sikkerheds- og spionagemæssige undersøgelser der blev iværksat på tysk initiativ efter murens fald. Dog er der med de seneste initiativer også skabt de formelle rammer for, at man får viden om et bredere udvalg af Danmarks rolle under den kolde krig. Ikke mindst kunne man have den forhåbning at i sammenhæng med en øget politisk bevidsthed omkring sikkerhedspolitikken under den kolde krig kan afstedkomme en lempeligere arkivadgang. Netop en lempelse af tilgængelighedsfristerne blev foretaget ved den nye arkivlov af 1. juli 2003 gennem en nedsættelse af den almindelige tilgængelighedsfrist fra 30 år til 20 år og for personsager fra 80 år til 75 år, så de senere års debat om Danmarks rolle under den kolde krig har bevirket en lettelse

af tilgængeligheden af yngre arkivalier. Imidlertid er tilgængeligheden på materiale fra danske efterretningstjenester dog stadig meget restriktiv. Hvorvidt den lettede arkivadgang får betydning i form af bredere eller øgede publikationer indenfor perioden den kolde krig er dog tvivlsomt, idet meget materiale længe har været tilgængeligt, også før den nye arkivlov trådte i kraft.

Idet litteraturen vedrørende samhandelen mellem Danmark og DDR er yderst begrænset, bygger dette speciale næsten udelukkende på upubliceret kildemateriale. Udgangspunktet og grundlaget for foreliggende speciale er FSD's forholdsvis omfattende arkiv fra perioden 1957-1974. Arkivet for FSD befinder sig, ligeledes som foreningens samarbejdspartnere, bl.a. hovederhvervsorganisationerne og diverse virksomheder, hovedsageligt på Erhvervsarkivet (EA) i Århus. EA beskæftiger sig jo som bekendt med indsamling, registrering og arkivering af arkivfonde med tilknytning til erhvervslivet i Danmark. Mht. tilgængeligheden for FSD's materiale så har jeg skullet søge adgang til arkivet af den nuværende leder af Erhvervsarkivet, Chr. R. Jansen. Imidlertid var der ingen problemer med adgangen til arkivet. Dette var også tilfældet for det resterende arkivalier fra Rigsarkivet fra hhv. ministerier, udvalg, direktorater, eller i det hele taget statslige myndigheder der enten direkte eller indirekte var involveret i samhandelen mellem Danmark og DDR. Der var ingen restriktioner på arkivmaterialet fra disse myndigheder. Selv personrelateret materiale har vist sig problemfrit at få adgang til.

3.2 Foreningens Arkivmateriale

FSD arkiv er relativt omfangsrigt i forhold til foreningens korte levetid fra 1957 til 1975. Arkivet fylder 38 hyldemeter og består bl.a. af EA FSD 40C Foreningens vedtægter mv. (1 pakke), EA FSD 40C Mødereferater fra foreningen og div. udvalg (ca. 42 bd./pk.), EA FSD 40C Forhandlingsreferater mellem FSD og østtyske myndigheder (5 bd.), sager vedr. im- og export (241 bd./pk.), korrespondance og sager vedr. EA FSD 40A Handelsministeriets Licenskontor, det tidligere EA 40 C Direktorat for Vareforsyning. (24 bd./pk.), oversigter over specifikke brancher og firmaer (18bd./pk) i perioden 1956-1975. Arkivet er indleveret i 1975 af direktør Holger Richard Bustrup, og umiddelbart er der få huller i arkivsamlingen og samtidigt fremstår det forholdsvis velordnet. Grundet foreningens brede samarbejde med såvel hovederhvervsorganisationerne som offentlige myndigheder rummer foreningens arkiv en udstrakt korrespondance med disse forskellige samarbejdspartnere.

3.3 Ministerielt Arkivmateriale

Udover foreningens kildemateriale på Erhvervsarkivet er arkivfonden på Rigsarkivet fra henholdsvis Udenrigsministeriet, og de af Handelsministeriet nedsatte udvalg, Direktoratet for Vareforsyning 1940-1960 og Handelsministeriets Licenskontor 1960-1987 en uvurderlig kilde til forståelsen af de tiltag der fra mere offentlig side blev iværksat for at få vareudvekslingen og dermed også importlicenserne administreret og ekspederet.¹⁶ Udenrigsministeriet rummer et righoldigt materiale bl.a. RA UM 64. G1 Udenrigsministeriet akter vedrørende Østtyskland 1946-1972, RA UM 5 E 110A Udenrigsministeriet - Forslag om Øst-Vest forhandlinger, RA UM 5 G 12 C 1/A Østtysklands Udenrigspolitik, RA UM 5 D 34 Generelle akter om anerkendelse af nye regeringer og stater og mange andre. Ud over Udenrigsministeriets arkiv er Handelsministeriets Licenskontors samlede arkivfond 1941-1987 en uvurderlig kilde til at forstå dels den formelle og dels den praktiske baggrund for handelen mellem Danmark og DDR. Specifikt i forbindelse med foreningen rummer arkivet bl.a. RA 1560 Bankmeddelelser og notater mv. til. FSD Herudover rummer arkivet i samme hovedgruppe interne mødereferater og oversigter 1935-76, Referater fra Vareudvekslingsudvalget. 1944-72, vareudvekslingsforslag, indførselsbevillinger mv. 1935-76. og endelig vareudveksling fordelt på lande 1972 -76. Herudover er der meddelelser fra Direktoratet for Vareforsyning og fra Handelsministeriets Licenskontor i perioden 1948-1968 (9pk.). Endelig rummer arkivet udenlandsk korrespondance, vedr. import/eksport forespørgsler (2 pk.) samt endelig handelsaftaler med Østtyskland (2 pk.)¹⁷ Herudover rummer også Udenrigsministeriet en del relevant materiale, bl.a. akter vedr. eksport med Østtyskland og brevkorrespondance fra Den Danske Militærmission i Berlin. Hovedsageligt vil det ministerielle og departementelle kildemateriale være fra de af Handelsministeriet nedsatte udvalg, idet det var her beslutningerne blev foretaget vedrørende handelen mellem Østtyskland og Danmark.

3.4 Andet arkivmateriale

Grundet den relativt problemfrie tilgængelighed på arkivalier ville der have været rig mulighed for at inddrage arkivalier fra Erhvervsarkivets righoldige materialesamlinger af arkiver fra organisationer og virksomheder som på en eller anden måde beskæftigede sig med handel med DDR eller der havde tilknytning til FSD, bl.a. kan nævnes større organisationer som Grosserer-societetet, Industrirådet, Landbrugsrådet og Provinshandelskammeret, andelsselskaber som

¹⁶ <http://www.sa.dk/ra/brugearkivet/RAsaml/efter1848/industri/B1560.htm> (undersøgt d. 22-4-05)

¹⁷ Grosserer-Societetets Arkiv – en registratur, s. 102, 188, 190-191, 242-244

Danish Dairies eller sammenslutningen Andelssmør og virksomheder som f.eks. Daells Varehus og B&W. Grosserer-societetets enorme arkiv rummer bl.a. mødereferater vedr. de tidlige udvalg vedr. samhandel mellem Danmark og DDR kaldet Import og Handelsaftaleudvalget fra 1945-1956 (1pk.) og det efterfølgende Udvalget for Udenrigshandel 1956-1963. (1pk.) Herudover rummer Grosserer-Societetets arkiv FSD relevant materiale ved Øst-Vest Udvalget også kaldt Østtysk Udvalg, der rummer materiale fra perioden 1956-1966. (2pk). Samlet set er der i arkivmaterialet indenfor de forskellige områder et bredt og rigt kildemateriale til dokumentation af omstændighederne vedrørende samhandelen mellem Danmark og DDR og forud for oprettelsen af F.S.D, samt de forhold der gjorde sig gældende såvel internt som eksternt i foreningens knap 20-årige levetid. Imidlertid har jeg måttet sande at kildematerialet fra det omfattende foreningsarkiv, samt Direktoratet for Vareforsyning Handelsministeriets Licenskontor og Udenrigsministeriet har været overordentligt omfattende og derfor vil følgende analyse hovedsageligt benytte disse kilder. Kildematerialets generelle mangfoldighed og tilgængelighed på utallige områder af samhandelen mellem Danmark og Østtyskland bevirker, at utallige aspekter kan fremdrages i sammenhæng med Øst/Vest samhandelen. Desværre er det et generelt underbelyst område af dansk koldkrigslitteratur og – forskning, så der er absolut et misforhold mellem den faktiske litteratur på området og det tilgængelige kildemateriale, men det vil kommende års forskning samt de igangværende projekter, forhåbentligt ændre på.

4. Den Kolde Krig og samhandelen mellem Øst og Vest som forskningsområde

4.1 Indledning

Den måske oftest refererede og citerede koldkrigshistoriker, amerikaneren John Lewis Gaddis, publicerede sin bog *"We Know Now"* i 1997. Med denne bog søgte Gaddis at kaste lys over hvad den nyligt afsluttede koldkrigsperiode havde betydet for vores forståelse af denne periode. Gaddis' bog rummer med sin simple, men effektfulde titel, en status over koldkrigsperioden. Dette gøres gennem påpegning af de områder som vi faktisk ved noget om, men samtidig påpeges de mange mangler i forståelsen af den nyligt afsluttede periode der stadig eksisterer.¹⁸ I en historisk periode der tidsmæssigt er så snublende nær, må der nødvendigvis være forholdsvis mange uudforskede områder, men Gaddis bog giver en generel status over den samlede videnspulje på tværs af nationale skel, der gør hans værk uhyre centralt i koldkrigsforskningen. Gaddis bog er ikke original i den henseende at den tilvejebringer ny viden, idet den bygger på andre forskeres undersøgelser og konklusioner. Det vigtige i Gaddis fremstilling er fokus på det grundlæggende spørgsmål om, hvorfor der skrives historie og for hvem, hvorved opbygning af den fælles viden og forståelse af koldkrigsperioden bliver bragt i forgrunden. Siden udgivelsen af *"We Know Now"* er der udgivet en væld af bøger og artikler der forsøger at kaste nyt lys og fortolke den Kolde Krig, så det kan med rette siges, for at blive i Gaddis terminologi, at vi nu ved mere, siden udgivelsen af hans bog i 1997. At vi nu ved mere er selvfølgelig takket være iværksættelsen af mange nye forskningsmæssige tiltag, som er baseret på nye dokumenter og arkivadgange. Nye empiriske og teoretiske tiltag er kærkomne i den generelle forståelse af den Kolde Krig, i forståelsen af de fremherskende ideologier, i kulturer, i interaktionen mellem de to supermagter og de tilføjer og bidrager til en øget forståelse af den kolde krig generelt.¹⁹ Den kolde krig udgør således et mangesidet og kompleks fænomen hvor mange dynamiske politiske, økonomiske og kulturelle facetter har spillet ind og de mange faktorer åbenbarer, at det er nødvendigt at forskerne er bevidste og forstår forbindelsen mellem disse faktorer.²⁰ Nogle af faktorerne og hvorledes man kan forklare forbindelsen imellem dem vil blive undersøgt i de følgende afsnit, men mangfoldigheden i undersøgelserne og de mange forskellige bevirker at

¹⁸ Olesen, Thorsten B. Ed.: *The Cold war – and the Nordic Countries – Historiography at a crossroads*, University Press of Southern Denmark, 2004

¹⁹ Leffler, Melvyn: *The Cold War: What do "We now know?"*, The American Historical Review, Vol. 104, nr. 2, s. 501

²⁰ Eloranta, Jari: East-west trade and the cold war as a research topic: <http://www.cc.jyu.fi/~pete/coldwartrade.pdf> (undersøgt d. 25. maj 2005)

tiden endnu ikke moden til at give en samlet syntese eller fremstilling af hverken den Kolde Krig eller DDR's fyrreårige historie. Eller som Melvyn Leffler udtrykker det: "*The Cold War will defy any single master narrative*"²¹.

4.2 DDR forskningen

På trods af denne udtalelse har en række historikere alligevel gjort forsøget, bl.a. den britiske DDR-connaisseur Mary Fulbrook med den mere generelle: *A Concise History of Germany* fra 1990 og den senere og mere specifikke *Anatomy of a Dictatorship- inside the GDR* fra 1995.²² Hvor Mary Fulbrook i den seneste, ikke historisk-kronologiske fremstilling, påviser hvorledes den SED dominerede stat var knap så totalitær som hidtidig antaget og faktisk afviser der var tale om et egentligt totalitært system.²³ Men hvor det under DDR statens beståen, hovedsageligt var det de system- og strukturorienterede politologer der var toneangivende, er det efter murens fald nu snarere den empiriske og historiske forskning der er i forgrunden indenfor DDR forskningen, som også Mary Fulbrooks to bøger vidner om. En anden og knap så fragmenteret fremstilling som Mary Fulbrook, finder man hos Stefan Wolle, der med sin kronologiske gennemgang af Honeckerperioden fra 1971-1989: *Die Heile Welt der Diktatur*, fra 1998. Wolles fremstilling beskæftiger sig med dialektikken mellem stat og samfund, regimet og den sociale hverdag og påviser, ikke helt ulig Fulbrook, hvorledes hverdagen var knap så totalitær og dokumenterer således at man i stedet kunne indføre begrebet forsorgsdiktatur som nærmere dækkende om DDR. Som nærværende, korte gennemgang viser, er der en lang række og stadig voksende mængde af publikationer der undersøger og beskæftiger sig med strukturer, organer og personer fra DDR's fyrreårige historie, selvfølgeligt ansporet af det næsten komplette statslige og partimæssige kildemateriale der blev tilgængeligt for bl.a. historieforskningen. Set fra et historisk og forskningsmæssigt synspunkt var det en situation der, uden fortilfælde, gav såvel privatpersoner, såvel som professionelt interesserede et indblik i dokumenter fra stat, SED, Stasi og andre statslige organer. Alene ud fra antallet af igangværende projekter og publikationer har vores samlede viden om DDR nået uanseelige højder, på trods af mange udgivelsernes varierende kvalitet. Sammenfattende på de sidste, snart 15 års DDR forskning er, at mængden af såvel personlige, politiske og militære monografier været overvældende, hvorimod det i forskningen ofte har været påpeget at større komparative undersøgelser der bygger bro mellem

²¹ Leffler, Melvyn, s. 501-502

²² Nyt fra Historien, XLVIII, Efterår 1999, Karl Christian Lammers: DDR som Historie, Den Jyske Historiker, 1999, s.193-194

mikro, meso og makro niveau er sjældnere indenfor DDR forskningen, også i Dansk koldkrigslitteratur.²⁴ Det har naturligvis været første prioritet at forstå selve statens DDR's væsen og statens interne forhold før at en komparativ undersøgelse har været hensigtsmæssig. Men efterhånden som forskellige aspekter af DDR's historie er blevet afdækket er der således påbegyndt en del initiativer i forskellige lande, også i Danmark med nedsættelsen af en kommission til undersøgelse af Danmarks sikkerhedspolitiske situation 1945-1991²⁵ og som førnævnt med ekstrabevillingen på finansloven til koldkrigsforskningen i Danmark i 2003 og 2005. Disse undersøgelser bekræfter interessen i ikke blot at få afdækket DDR's historie, men også at på tværs af nationale skel at få afdækket andre nationers rolle i forholdet til DDR.²⁶ Indenfor DDR forskningen har der primært været fokus på de sikkerhedspolitiske aspekter, navnlig i forhold til enkelte nationer. Interessant i denne sammenhæng er at der er kommet et øget fokus på de økonomiske aspekter i samhandlen mellem Øst og Vest. Traditionelt har sådanne analyser været rent kvantitative analyser af økonomer, såsom Daniel Marx Jr. tidlige artikel fra 1951: *Economic and Political Factors Affecting Trade between Eastern and Western Europe*,²⁷ som er et klassisk eksempel på en kvantitativ analyse. Disse analyser har været fokuseret på de planmæssige kontra markedsmæssige mekanismer i samhandelen. De seneste udgivelser indenfor økonomisk historie i Øst-Vest Handelen under den kolde krig forsøger i højere grad, at anskue den kapitalistiske økonomi som et bolværk mod kommunismen såsom Alan Dobson i en noget nyere monografi analyserer den bagvedliggende proces på beslutningstager niveau i *The Economic Cold War: America, Britain and East-West Trade* fra 2002. Endvidere kan inddrages Alan Milward tidligere analyse af Marshallplanens betydning for Europa *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51* fra 1987.²⁸ _ er navnlig i inkorporeringen

²³ Nyt fra Historien, s. 193

²⁴ Nyt fra Historien, s. 195

²⁵ Den daværende regering anmodede den 26. juni 2000 Dansk Udenrigspolitiske Institut (DUPI) om at udarbejde en historisk udredning i form af en Hvidbog om Danmarks sikkerhedspolitiske situation i perioden fra 1945 og frem til Sovjetunionens opløsning. <http://www.dupi.dk/www.dupi.dk/htdocs/11260.ssi> (undersøgt d. 25. maj, 2005)

²⁶ Endvidere kan nævnes den store bevilling afsat til udforskningen af den svenske overvågningstjenestes historie, det af Riksbankens Jubilæumsfonds støttede projekt: "Sverige under kalla kriget 1945-1969", et svensk videnskabshistorisk projekt om neutralitet og teknologi; for Danmarks vedkommende en stor Carlsberg-bevilling til i lighed med det netop afsluttede norske projekt at udarbejde en samlet udenrigspolitisk historie i seks bind, en kommission, PET-kommissionen, som både skal udrede de historiske og juridiske aspekter omkring Politiets Efterretningstjenestes aktiviteter i Danmark og senest nævnte hvidbog fra Dansk Udenrigspolitisk institut. Afslutningsvis har man ved universitetet i Helsinki påbegyndt et bredt anlagt projekt, som skal give en redegørelse for Finlands rolle under den kolde krig. <http://aarhus2001.hum.au.dk/rundborde/rundbord10motivation.html#1>

²⁷ Political Science Quarterly, Daniel Marx Jr.: *Economic and Political Factors Affecting Trade between Eastern and Western Europe*, Vol. 66 nr. 2, 1951, s. 171 ff.

²⁸ Begge var deltagere på konferencen East-West Trade and The Cold War i Jyväskylä i november 2002. Se endvidere: <http://www.cc.jyu.fi/~pete/coldwartrade.pdf> (undersøgt d. 25-5-05)

af sådanne to fremstillinger man vil kunne opnå dels en større viden og dels en større forståelse af hvilke niveauer der havde indflydelse på samhandelen under den kolde krig.²⁹ I denne sammenhæng skal også nævnes at der i de senere år er kommet en øget fokus på de økonomiske subsystemerne, såsom CoCom og COMECON politiske og økonomiske betydning under den kolde krig.

4.3 Samhandelen mellem Danmark og DDR som forskningsområde

Den generelle koldkrigslitteratur i Danmark har, på trods af et måske ensidigt emne- og analyseniveau med specielt med sikkerhedspolitiske aspekter som omdrejningspunkt, været et populært emne op igennem 70'erne og 1980'erne. Traditionelt har samfundsvidenskaberne og de økonomiske videnskaber stået for de større komparative undersøgelser af de forskellige koldkrigsperioder og strukturer, og her har navnlig NATO og Warszawa-pagt landenes roller i perioden stået centralt. Hvorimod historieforskningen ofte har været optaget af udviklingen indenfor de forskellige politiske og økonomiske processer, forud for kold krigs æraen, ofte koncentreret omkring centrale skillepunkter i dansk historie, således 1940 eller 1949 ved Danmarks medlemskab af NATO.³⁰ Det er dog ikke tilfældet for Paul Villaumes hovedværk: *Allieret med forbehold – Danmark, NATO og den kolde krig* fra 1995, der netop analyserer længerevarende perioder og tegner et billede af samspillet mellem såvel udenrigspolitiske og indenrigspolitiske faktorer i et bredt sikkerhedspolitisk perspektiv. Heri påvises det at Danmark havde en relativ stor grad af handlingsmuligheder i forhold til stormagterne rent sikkerhedspolitisk og denne linie afspejledes også i Danmarks rolle i den økonomiske kolde krigsførelse.³¹ Det samhandelsmæssige aspekt i Øst/Vest forholdet er dog klart underliggende de mere sikkerhedspolitiske faktorer som Villaume har opbygget sit store værk omkring. Dette skal også ses i lyset af, at Villaume slutter sin undersøgelse ved 1961. Derfor er det hovedsageligt CoCom samarbejdet, eller nærmere manglen på samarbejde, som bliver dokumenteret. Villaumes analyse vil derfor blive benyttet til at udstikke de forudgående storpolitiske rammer der eksisterede i Øst/Vest handelen forud for oprettelsen af FSD. Næsten samme afgrænsning har Thomas Wegener Friis: *Den Nye Nabo – DDR's forhold til Danmark 1949-1960*, fra 2001. Wegeners omskrevne monografi beskæftiger sig mere specifikt med DDR og rummer derfor de nærmere omstændigheder vedrørende Øst/Vest handelen og udviklingen i forholdet DDR og

²⁹ Jari Eloranta: East-west trade and the cold war as a research topic: <http://www.cc.jyu.fi/~pete/coldwartrade.pdf>

³⁰ Villaume, Poul: *Allieret med forbehold: Danmark, NATO og den kolde krig: en studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961*, 1995, s. 19

Danmark indtil 1960. Det gennemgående element i Wegener Friis fremstilling er at den omtale undersøgelsesperiode var en lang tilnærmelsesperiode fra østtyskernes side, mod bl.a. Skandinavien og herunder Danmark. Her var samhandelen mellem de to lande blot en af mange måder at tilnærme sig mod vestlige lande på, af andre tilnærmelser fra østtysk side nævnes der Østersøugerne og de knap så succesfulde henvendelser til kommunistiske og socialistiske partier i Danmark.³² Det interessante i Wegeners fremstilling er for det første, at den er bygget på grundlag af østtyske arkiver, samt for det andet betoningen af samarbejdet mellem danske erhvervsfolk og repræsentanter for SED. Heri påvises det at samhandelen var et af de få håndgribelige gennembrud, som Danmarks nye nabo DDR, formåede at få i Danmark. På trods af den manglende anerkendelse fra dansk side, var det det nærmeste DDR repræsentanterne kom på en aftale på departementalt niveau med de danske myndigheder. Det interessante i Wegeners fremstilling er, at han betoner at samhandelen var en del af flere nøje planlagte strategier fra Østtysk side på at opnå indflydelse i Danmark. Udover Wegeners bog har den nyere danske koldkrigsforskning har kun i meget begrænset og sporadisk omfang beskæftiget sig med samhandelen mellem Øst og Vest. Skal man have indsigt i organiseringen af samhandelen må man således benytte materiale fra før kollapsen i Øst. Et centralt økonomisk og samhandelsmæssigt fremstilling som er uvurderlig i forståelsen af udenrigshandelens organisation i DDR er Harald Vestergaards.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*³³, fra 1975. Denne fremstilling giver ikke bare et indblik i udenrigshandelens organisation, men også en forståelse af den relativt komplicerede organisationsstruktur der blev opbygget i DDR til varetagelse af samhandelen med bl.a. Danmark. Bogen udmærker sig ved at den ikke udelukkende er skrevet ud fra et strukturelt synspunkt, som ellers var kendetegnende for forskningen i DDR før kollapsen af østblokken. Desværre beskæftiger fremstillingen sig kun enkelte steder med de danske forhold og organisation i samhandelen med DDR. Indenfor terminologien East-West Trade har der i de seneste år dukket en del værker op, ligesom der er værker på vej i skandinavisk regi. Et eksempel på et større udenlandsk værk der kort beskæftiger sig med danske forhold er William Glenn Gray's: *Germany's Cold War – the Global Campaign to isolate East Germany, 1949-1969*, fra 2003 der beskæftiger sig med enkelte landes forhold til DDR, men desværre kun i enkelte tilfælde med Danmarks rolle. Finlands rolle er derimod skildret forholdsvist indgående, som et eksempel på den atypiske stilling som Finland indtog

³¹ Villaume, s. 810-839

³² Wegener, s. 25-26

³³ Vestergaard, Harald, et. al.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*, Handelshøjskolen i København, 1975

overfor den unge stat. Den sidste fremstilling er FSD's tidligere Direktør Bustrup: *Beretning om udviklingen i samhandelen mellem Danmark og Østtyskland i tidsrummet 1945-1972*.³⁴ Bustrups egen fremstilling er den eneste af de fremstillede værker der beskæftiger sig med FSD, men desværre er den generel overfladisk, men den har været en udmærket hjælp til at danne sig et hurtigt overblik over FSD's virke.

Såvel internationalt som nationalt er der mange iværksat mange initiativer der forhåbentligt kan dæmme op for det generelle misforhold der eksisterer mellem det kildemateriale der eksisterer vedrørende den kolde krig og de alment tilgængelige publikationer. Specielt det økonomiske og samhandelsmæssige aspekt ville være et interessant supplement ikke til modvægt, men til nuancering af den forskning er iværksat. Grundet manglen på tilgængelige danske og internationale publikationer vedrørende Danmarks rolle i øst/vest samhandelen vil projektets analysedel blive baseret på hovedsagelig upubliceret materiale i de specifikke afsnit vedrørende såvel optakten forud for oprettelsen af FSD, samt i tiden under foreningens virke 1957-1974.

³⁴ Bustrup, Holger Rich.: *Beretning om udviklingen i samhandelen mellem Danmark og Østtyskland i tidsrummet 1945-1972*, udateret

5. Samhandelen med DDR 1949-1956

5.1 Indledning

Den handelsmæssige baggrund som blev determinerende for hvorledes samhandelen mellem Danmark og DDR foregik, blev allerede lagt i dagene efter krigen. Den 9. juni 1945 blev den sovjetiske militæradministration SMAD³⁵ oprettet og med denne organisation gennemførte Sovjetunionen sin politik i østzonen bl.a. gennem det to dage senere genoprettede Tysklands kommunistiske parti. Øverst på SMAD's dagsorden stod naturligvis den politiske transformering og herudover blev der i de kommende måneder gennemført en række gennemgribende ændringer af de økonomiske og sociale strukturer, hvor jordreformen og nationaliseringen af de vigtigste industrivirksomheder i Tyskland var af afgørende betydning.³⁶ Gennem SMAD's dekret fra den 5. juni 1946 blev de tidligere privat og nationalt ejede virksomheder opdelt i to kategorier. Den første kategori udgjorde 213 store virksomheder, som udgjorde over 25 % af DDR's daværende industrikapacitet. Disse virksomheder blev omdannet til sovjetiske aktieselskaber. De resterende beslaglagte virksomheder blev foreløbig sat under delstaternes administration. Legitimeringen af disse virksomheders ejerskifte var bl.a. en folkeafstemning i den delstat der havde den største andel af den industrielle sektor, nemlig Sachsen. Afstemningsresultatet var givet på forhånd, idet den sovjetiske besættelseszone kunne regne med bred tilslutning til nationalisering af de, med marxistisk retorik, skruppelløse krigsprofitmagernes virksomheder. Efter folkeafstemningen i Sachsen gennemførte de øvrige delstatsforvaltninger ekspropriationen uden folkeafstemning med det resultat at der i løbet af 1946 var blevet overført 9.281 virksomheder til folkeejere og af disse udgjordes 3843 industriforetagender, de resterende var banker, forsikringsselskaber, engrosfirmaer, transportfirmaer, større varehuse og kædeforretninger. Dermed var der på et tidligt tidspunkt i den sovjetiske zone, foretaget store strukturelle og økonomiske ændringer der i den senere tid skulle blive determinerende for den forskel der til stadighed blev tydeligere, efterhånden som adskillelsen af de to Tysklunde blev konsolideret.³⁷ Ved oprettelsen af DDR i 1949 blev den sovjetiske militæradministration SMAD nedlagt og funktionerne overdraget til den nye stats myndigheder. SMAD fik dog en afløser i den Sovjetiske Kontrolkommission der imidlertid skulle overvåge DDR's udenrigspolitik og i særdeleshed forholdet til de allierede. Reelt udøvede SKK³⁸ dog afgørende indflydelse ikke alene på udenrigspolitikken, men på alle

³⁵ Se anvendte forkortelser

³⁶ Jacobsen, Hans A.: *Fra Ulbricht til Honecker – Kilder til DDR's historie 1945-1985*, Herning, 1987, s. 36-37

³⁷ Jacobsen, s. 42 ff.

³⁸ Se anvendte forkortelser

andre markante politiske områder i den unge stat.³⁹ Efter at DDR i 1949 blev etableret som selvstændig stat, arbejdede DDR intensivt for at blive anerkendt af de vestlige lande. Selvstændig stat var nok for meget sagt, idet satellitstaten i høj grad var under sovjetisk kontrol, som alle de sovjetiske satellitstater blev det. Men rammerne for hvor meget albuerum DDR blev tilladt var måske snævrere end i de andre østeuropæiske lande, idet de blev opfattet som arvtagere af det nazistiske styre. Desuden blev DDR presset rent økonomisk af enorme krigsskadeerstatninger, der var blevet dem pålagt efter krigen. Dermed var der for østtyskerne mange vanskeligheder forbundet med at legitimere deres nye stat, en opgave de stod alene med. Sovjet arbejdede i starten af 1950'erne imod at Tyskland skulle forblive delt, idet de ville have foretrukket et neutralt og afvæbnet Tyskland. Derfor modarbejdede de stabiliseringen af den selv samme stat, som de selv havde agiteret for og været med til at oprette. Østtyskerne var nødsaget til at bruge store ressourcer på at vinde de allieredes tillid og opnå en ligeværdig plads på lige fod med de andre østeuropæiske stater.⁴⁰ Fra midten af 1950'erne skete der dog en ændring i den sovjetiske opfattelse der i en vis udstrækning lettede presset på østtyskerne. Først og fremmest var Vesttyskland ved at være konsolideret som stat og derfor var det naturlige sovjetiske modtræk at styrke Østtyskland, bl.a. gennem en anerkendelse af DDR's formelle suverænitet i 1954. Det mærkbare resultat af denne anerkendelse var nedlæggelsen af den sovjetiske kontrolkommission SKK, som reelt var en videreførelse af den sovjetiske kontrolkommission. Denne kommission agerede som et sovjetisk kontrol og magtorgan for DDR og således indskrænkede den i høj grad det DDRs udenrigspolitiske spillerum indtil 1954. Dette betød dog samtidigt ikke at kontrollen ophørte med dette nye anerkendte folkedemokrati, men snarere at DDR's ledelse fik lidt lempeligere vilkår at arbejde under. Samtidig blev DDR stiftende medlem af Warszawa-pagten og de fik de indenrigspolitiske konsekvenser at østtyskerne fik absolveret en del af de virksomheder som sovjetunionen krævede i krigsskadeerstatning, samt eftergivelse af noget af gælden. Dermed var der altså i 1955 skabt forholdsvis gunstige muligheder for at DDR kunne påbegynde en mere markant udenrigspolitik. Økonomisk var mange private foretagender overgået i statsligt regi, således at de 5.700 statsforetagender i 1955 fremstillede mere end 87 % af den industrielle produktion. Denne udvikling gjorde sig også gældende indenfor råstof og metalindustrien og forbrugsvare- og levnedsmiddelindustrien. I den henseende

³⁹ Jacobsen, Hans A.: *Fra Ulbricht til Honecker – Kilder til DDR's historie 1945-1985*, Herning, 1987, s. 96

⁴⁰ Faktisk havde DDR også problemer med at blive accepteret som ligeværdig stat af deres socialistiske medlande, idet der faktisk gik op til 3 år før de oprettede ambassader i Berlin, på trods af deres umiddelbare anerkendelse. Måske også en tilkendegivelse af hvor uholdbar statsdannelsen synes at være i de første år. Wegener, s. 65

havde SED sejret, idet alle markante industrigrene var under statslig, SED kontrol. De eneste grene der var overvejende privat var indenfor håndværk. Kollektiviseringen indenfor landbruget tog længere tid end industriomlægningerne, således var det først i slutningen af 1950'erne at kollektiviseringen og oprettelsen af statslige landbrugskollektiver slog helt igennem. Hvor de opdyrkede arealet af landbrugskollektiver i 1952 udgjorde 3,3 % blev de udgjort af 84,2 % i 1960.⁴¹ SED's ledelse havde siden 1. partikonference lagt storstilede planer for DDR's fremtidige socialistiske udvikling og, både under 2-års planen (1949-1950) og efter 5-års planen kunne de fremvise forholdsvis imponerende stigninger i produktionen. I 1955 var den første 5-års plan udløbet og de SED delegerede kunne glæde sig over en fordobling i produktionen siden statens oprettelse og dermed at socialismen blev opbyttet planmæssigt i den Tyske Demokratiske Republik.⁴² Selv om den økonomiske udvikling som DDR havde gennemgået fra sin oprettelse til 1955 var forholdsvis markant, blev resultaterne dog blev kraftigt stækket af det større og friere Vesttyskland der i midten af 1950'erne igen var blevet en markant og stærk økonomisk faktor i Europa.⁴³ Den økonomisk stærkere og større Forbundsrepublik var med til at undergrave den unge stats legitimitet og for yderligere at understrege Østtysklands underlegne rolle blandt de to Tysklande, krævede Vesttyskland at den alene kunne repræsentere Tyskland.⁴⁴ Denne forestilling om enerepræsentation blev yderligere cementeret gennem Hallstein-doktrinen, der var en åbenlys advarsel eller trussel om at afbryde den diplomatiske kontakt med lande, der anerkendte DDR.⁴⁵ Dermed havde DDR altså alligevel ikke de bedste betingelser for at drive en aktiv udenrigspolitik og skabe diplomatiske kontakter på det mere officielle plan med andre stater. Dertil var deres økonomiske og politiske gennemslagskraft for svag i forholdet til sin større kapitalistiske modpol. De SED delegerede indså derfor på et tidligt tidspunkt nødvendigheden af at tilnærme sig sympatisører, såsom enkelte partier eller personer i de enkelte

⁴¹ Selv om den mere eller mindre tvangskollektiviseringen af landbruget forløb langsommere end overdragelsen af virksomhederne til "folkeejere", så fik kollektiviseringen betydning for den stadig øgede flygtningestrøm til Vesten igennem 1950'erne. Jacobsen, s. 111

⁴² Jacobsen, s. 71

⁴³ Wegener, s.22- 23

⁴⁴ Denne politik også kendt under navnet: *Alleinvertretung*. Wegener, 2001, s. 23

⁴⁵ Hallstein-doktrinen fra 1955 fastslog kravet om at alle lande der anerkendte DDR som selvstændig stat, ikke ville kunne opretholde de diplomatiske kontakter med Vesttyskland. Dette blev opretholdt indtil 1970'erne. At Hallstein-doktrinen ikke blot var tomme trusler blev åbenbaret, da de diplomatiske forbindelser med Jugoslavien og senere Cuba blev indstillet. Den eneste umiddelbare undtagelse fra doktrinen var Sovjetunionen. Gray, William Glenn: *Germany's Cold War – the Global Campaign to isolate East Germany, 1949-1969*, University of North Carolina, 2003, s. 138-139

socialliberale lande og dermed blev de nordiske lande på et forholdsvis tidligt tidspunkt opfattet som et af de få steder hvor man ville kunne vinde udenrigspolitisk og diplomatisk indflydelse.⁴⁶

5.2 Hovedtræk af DDR's forhold til Danmark og Skandinavien

Den unge stat, DDR var modsat de andre kommunistiske satellitstater ikke politisk funderet ud fra et marxistisk-leninistisk folkedemokrati i begyndelsen. Dette var hovedsageligt grundet dets nazistiske fortid og status som delt nation. Derfor blev der skabt et flerpartisystem, for i første omgang at markere et ideologisk brud med landets nationalsocialistiske fortid. Men i begyndelsen af 1950'erne fik Tysklands Socialistiske Enhedsparti eller SED i nær samarbejde med Moskva, knægtet de mere opsætsige medlemmer af de andre partier, hvorved hele den politiske magt blev koncentreret hos SED. Dette bevirkede en tilsidesættelse af flerpartiregeringens og parlamentets reelle indflydelse og dermed en tilsidesættelse af de grundlæggende demokratiske principper. Efter sovjetisk forbillede blev partiet, SED styret af et politbureau under ledelse af Walther Ulbricht, som indtil 1971, foruden at være ministerpræsident, var DDR's utvetydige leder. Fra Ulbrichts tiltrædelse i 1950 kom SED til at dominere regering og embedsmaskineriet og DDR's øvrige partier, såvel de socialistiske som de titulært liberale partier. De kom ikke til at udøve nogen uafhængig politik, men fungerede som SED's forlængede arm. Ligeledes blev masseorganisationerne, som f.eks. fagforbundene og de store ungdomsforbund ledet og kontrolleret af SED. Udenrigspolitisk kom hele dette netværk af loyale SED folk til anvendelse i såvel SED, statsapparatet og masseorganisationerne. For netop at styre DDR's forbindelse med udlandet, blev der allerede fra 1949 oprettet *Abteilung Aussenpolitik/Internationale Verbindungen* eller Afdeling for Udenrigspolitik/Internationale Forbindelser, som ledede og koordinerede alle myndigheder og organisationer der havde forbindelse med udlandet. I forholdet til Norden og Danmark var der tre dele af dette SED styrede udenrigspolitiske apparat i virke. SED forvaltede kontakten til de kommunistiske partier i udlandet, således også forbindelsen til DKP, mens afdelingen for udenrigspolitik varetog den vigtige udenrigspolitiske opgave at skabe en åbning i forhold til officielle repræsentanter i Norden og endelig var der FDGB, *Der Freie Deutsche Gewerkschaftsbund*⁴⁷ der var paraplyorganisation for 16 fagforeninger, som var en særdeles aktiv del af masseorganisationernes udenrigspolitiske arbejde.⁴⁸ Med tanke på denne markante politisering af

⁴⁶ Wegener, s. 23

⁴⁷ DDR Leksikon: <http://www.meine-notizen.de/wiki/ddr.pl?FDGB> (undersøgt d. 25/5-05)

⁴⁸ Wegener, s. 25

Østtysklands udenrigsbestræbelser var det ikke tilfældigt, at de første kontakter i den nyetablerede stat blev formidlet direkte til kommunistpartierne og enkelte sympatisører i socialdemokratiske kredse i Norden og i Danmark. Disse tilnærmelser var grundet at Norden allerede på et tidligt tidspunkt af såvel ideologiske/politiske, økonomiske og demografiske årsager var et oplagt objekt for de østtyske bestræbelser for at opnå politisk indflydelse og anerkendelse. DKP blev i første omgang anset som politisk springbræt for en normalisering af forholdet landene imellem og grundet Vesttysklands *Alleinvertretung*, fik de gennem DKP en mulighed for at kanalisere deres politiske synspunkter og standpunkter til Norden og Danmark.⁴⁹ Derfor var NKP, SKP og DKP et ret vigtig værktøj for SED i disse bestræbelser. Finland skilte sig ud i denne sammenhæng, idet de som det eneste europæiske ikke-kommunistiske land allerede i 1953 fandt deres egen diplomatiske løsning på Tysklandsproblemet. Finland anerkendte faktisk hverken Adenauers Forbundsregering eller Ulbrichts regering. En politik som ud fra Finlands geografiske position på grænsen til Sovjetunionen var et fornuftigt træk. På den ene side, tilfredsstillede den finske regering DDR regeringens ønske om at opnå samme status som Vesttyskland, mens de på den anden side samtidigt tilfredsstillede Bonns ønske om, at Finland ikke oprettede diplomatiske forbindelser til DDR. Den praktiske løsning på problemet med ikke-ankendelse var, at begge regeringer fik tilstået en permanent handelsrepræsentation i Helsinki i 1953.⁵⁰ Derfor blev Finland det land i Skandinavien hvor DDR halvofficielt stod stærkest, men grundet deres vigtige relationer med Vesttyskland udeblev den endelige anerkendelse af DDR. Sverige havde ligeledes på et tidligt tidspunkt en høj prioritet i de østtyske bestræbelser, hovedsageligt grundet landets neutralitet, men Sverige fulgte resten af Vesteuropas eksempel og anerkendte ikke DDR. Dog betonedes svenskerne samtidigt, at selv om de ikke anerkendte DDR, så var de ikke underlagt Hallstein-doktrinen principper eller bukkede under for pres fra hverken NATO eller Warszawa-pagtlønderne. Norge derimod blev det mindst prioriterede land i Skandinavien fra østtysk side. De norske kommunister var knap så loyale som deres skandinaviske fæller og kunne på grund af den geografiske afstand ikke indlede de første bølgebrydende forhandlinger om trafikområdet eller opnå den samme deltagelse og

⁴⁹ Bl.a. blev DKP's partiparoleblad: Land og Folk brugt til at åbenbare SED's synspunkter og holdninger ud til den danske offentlighed, ligesom DKP ved flere lejligheder bragte SED's synspunkter til talerstolen i Folketinget, bl.a. i form af spørgsmål til regeringen. Wegener, s. 28

⁵⁰ Årsagen til at dette diplomatiske svendestykke kunne lade sig gøre var at de allierede, navnlig britiske og amerikanske diplomatiske udsendinge, var meget varsomme med at lægge pres på Finland under hensyntagen til Finlands udstrakte grænseregion med Sovjetunionen. Gray, William Glenn: *Germany's Cold War – the Global Campaign to isolate East Germany, 1949-1969*, University of North Carolina, 2003, s. 18-19

repræsentativitet i Østersøugerne⁵¹ som det bl.a. sås i Danmark og Sverige. Så udgangspunktet for forhandling var klart dårligere end det tilfældet var i resten af Skandinavien. Den østtyske indflydelse blandt de kommunistiske partier i Norden skulle også i midten af 1950'erne lide et alvorligt knæk, idet de voldelige episoder med kuppet i Ungarn og uroligheder i Polen skabte en splittelse mellem de inkarnerede kommunister og reformisterne, hvilket specielt i Danmark kom til udtryk med Aksel Larsen. Desuden blev det klart, at kommunisterne havde vanskeligheder ved at opnå de stemmer og mandater der var påkrævet for at opnå politisk indflydelse i Norden, derfor var de østtyske repræsentanter nødt til at benytte andre fremgangsformer, bl.a. henvendte de sig til forskellige skandinaviske ambassader i forsøget på at etablere direkte diplomatisk kontakt, men de blev oftest mødt med tavshed med deres henvendelser. Selv om de danske repræsentanter stoisk nægtede østtyskerne at samarbejde, kunne man ikke nægte at de to delte søgrænse i Østersøen. Dette var østtyskerne naturligvis klar over og de forsøgte dernæst at etablere kontakt gennem de såkaldte Østersøuger, der blev etableret som en form demografisk samarbejde blandt landene i Østersøregionen. Disse forskellige tiltag fra østtysk side er vidnesbyrd om det mangfoldige og brede spektrum af udenrigspolitiske tiltag, rettet mod såvel det officielle såvel som det uformelle Skandinavien⁵², såvel direkte som indirekte. På trods af alle disse politiske, organisatoriske og kulturelle tiltag, havde DDR ikke de bedste betingelser for en foranstående anerkendelse, hverken de jure eller de facto.⁵³ Upåagtet af denne mangel på anerkendelse var der imidlertid en række praktiske problemer der skulle løses og det var også disse praktiske løsninger der skulle ende med at give DDR en art halvstatslig repræsentation i Norden og i Danmark. Primært var det nødvendigt at finde løsninger på handels-, turisme-, og trafikområderne. Handelsområdet vil jeg beskæftige med i det kommende afsnit, men på turisme- og trafikområderne var der en række problemer der ikke kunne afvente en eventuel anerkendelse fra Danmarks side. I 1951 fandt de første forhandlinger således sted mellem DDR's

⁵¹ Østersøugerne var en årlig begivenhed der eksisterede fra 1958-1975 og de indgik som et centralt element i den østtyske politik rettet mod hele Skandinavien. Ugerne var et centralt værktøj for at SED's ledelse kunne kompensere på de ellers manglende udenlandske eller vestlige kontakter, som østtyskerne havde en udstrakt mangel på. Hensigten med ugerne var dels som en imageforbedrende begivenhed og dels naturlig også til at fremme en eventuel anerkendelse af DDR af vesten. Wegener, s. 75

⁵² I denne sammenhæng er Skandinavien begrænset til Danmark, Norge, Sverige og Finland

⁵³ Indenfor retsvidenskaben opererer man med to begreber i forhold til en stats anerkendelse af et andet land eller styre, de facto og de jure. De facto kaldes en regering, som faktisk råder over magten i staten eller en del af denne, men hvis magt endnu savner det fornødne retlige grundlag, være sig i en ændring af Statens Forfatningslov eller i en anerkendelse fra andre Staters Side og altså dermed nød DDR hverken en de facto eller de jure anerkendelse fra de vestlige nationer. Det interessante ved DDR var at landet savnede både en de facto og de jure anerkendelse fra de andre nationers side [Salmonsens konversationsleksikon](#) / [Anden Udgave](#) / [Bind V: Cikorie - Demersale](#), 1915-1930, s. 879-880

trafikministerium og det danske Ministerium for offentlige arbejder. En forhandling der efter længere tovtrækkeri, udmøntedes i den første mellemstatslige aftale om daglig afgang med færgeruten Gedser–Warnemünde, samt den senere oprettelse af togforbindelsen Berlin – København. Efter disse første indledende forhandlinger blev samarbejdet med de offentlige myndigheder i Danmark søgt intensiveret fra SED's underudvalgs side. Resultatet blev at DDR's Trafikrepræsentation, Verkehrsvertretung der DDR (VV) blev oprettet i 1959, men herefter fulgte en navnestrid, idet at det danske udenrigsministerium efter en formodning om et eventuelt vesttysk pres, indstillede til repræsentationen om at fjerne VV's navnetilknytning til DDR. Resultatet blev dog et kompromis, idet VV beholdt navnet, men nedtonede facaden på kontoret uden DDR-lysskilte. En lignende navnestrid var også foregået to år forinden i 1957, vedrørende DDR's handelsrepræsentation i Oslo. Den norske håndtering af denne sag var dog mere repressiv, men har dog mange lighedspunkter med håndteringen af sagen vedrørende trafikrepræsentationen i Danmark. Ved disse sager stod det imidlertid klart at Danmark og Norge var fulgte de samme udenrigspolitiske hensyn til både Vesttyskland og NATO.⁵⁴

Skandinavien var bestemt et kerneområde for de østtyske bestræbelser for at opnå anerkendelse, og netop anerkendelse var det gennemgående hovedtræk ved alle de SED's støttede tiltag i Norden, uanset om det var den halvofficielle repræsentation af ambassadestatus som Handelskontoret fik i Finland eller de forsonligt anlagte Østersøuger. Begge tiltag var resultatet af en yderst bevist strategi fra SED's side, men også et strategi der ikke resulterede i en skandinavisk anerkendelse af DDR, før DDR's forsoning med Vesttyskland i begyndelsen af 1970'erne. Antageligvis var denne målrettede strategi dog alligevel med til at løse op for andre former for hvorledes de skandinaviske lande kunne interagere med DDR, således det skete med samhandelen mellem DDR og Danmark i de følgende år.

5.3 Handelssamarbejdet intensiveres i Skandinavien

På trods af de tidlige og umiddelbare succeser som den unge stat DDR havde opnået, var der allerede i midten af 50'erne store forskelle mellem DDR og Forbundsrepublikken, såvel økonomisk som i deres diplomatiske status i omverdenen. Hvor Forbundsrepublikken havde opnået diplomatiske forbindelser med 53 lande, havde DDR forbindelser med kun 11 og disse var alle tilknyttet Sovjetunionen ideologisk eller alliancemæssigt. I den handelsmæssige sfære

⁵⁴ Wegener, s. 62

blev DDR i 1950 ligeledes tilknyttet Sovjetunionen og satellitstaterne med dannelsen af samarbejdsorganisationen COMECON⁵⁵. For DDR var tilknytningen til COMECON ønskelig eftersom priserne på råvarer og energi blev holdt betragteligt under verdensmarkedspriserne fra Sovjetunionens side. Dette kom COMECON medlemslandene til gode gennem adgang til billige råstoffer, men det endte samtidig med at blive en bekostelig affære for Sovjetunionen. Dette blev tydeligt senere ved den første oliekrise i 1972-73. Samarbejdet mellem de kommunistiske lande blev internt udbygget, men i forhold til de vestlige lande stod DDR meget isoleret. Isolationen og det voksende skel mellem de to Tysklunde, fik på et tidligt tidspunkt SED repræsentanterne til at søge at opnå handelsrepræsentationer i de vestlige lande, og som tidligere nævnt, specielt i de skandinaviske lande. Som det skete med den officielle handelsrepræsentation i Finland i 1953. Det var ikke et tilfælde at det netop var handelsområdet som fra starten blev brugt i den Østtyske offensiv om at opnå anerkendelse, idet østtyskerne her havde lettere ved at opnå forståelse for deres sag. På handelsområdet kunne SED's repræsentanter nå de vestlige lande på deres egen kapitalistiske hjemmebane, så at sige. På den ene side fik man åbnet op for en art repræsentantskab i de vestlige lande og basis for en statslig anerkendelse og på den anden side få udbygget og lettet de bilaterale handelsforbindelser og få fastlagt nogle faste handelsstrategier for udveksling af varer landene imellem.⁵⁶ De første handelskontakter til dansk erhvervsliv stammede fra før DDR staten blev oprettet, men i 1949 da DDR blev oprettet, annullerede den danske stat den handelsaftale, der hidtil havde eksisteret med den sovjetiske besættelseszone i Tyskland. Handelsministeriet tilkendegav senere at: *"Efter udløbet af denne aftale blev der ikke sluttet nogen ny handelsaftale, idet en officiel aftale med Østtyskland under hensyn til de bestående politiske forhold ikke var mulig"*.⁵⁷ Derfor stod Danmark i 1949-1950 med det problem om hvorledes den videre samhandel kunne foregå med lande, som man af politiske grunde ikke kunne træffe en officiel betalings- eller handelsaftale med. Løsningen blev at man fra officielt dansk side henlagde kontakten til de østtyske repræsentanter fra Deutsche Innen und

⁵⁵ COMECON *Council for Mutual Economic Assistance*, i russisk forkortelse: SEV, var en økonomisk samarbejdsorganisation mellem de planøkonomiske lande, med tilknytning til Sovjetunionen. COMECON blev i al hemmelighed oprettet i januar 1949 som en reaktion mod den stadig tættere økonomiske integration mellem de kapitalistiske lande. COMECON koncentrerede sig om øst-øst handelen, men omhandlede også beslægtede instanser, bl.a. blev der oprettet fælles banker, der blev søgt introduceret en fælles reservevaluta, den transferable rubel og igangsat en række fælles projekter inden for især infrastruktur og energiforsyning. COMECON blev opløst få måneder efter murens fald i 1989. <http://www.leksikon.org/print.php?n=487> (undersøgt d. 25-5-05)

⁵⁶ Gray, s. 21

⁵⁷ RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973. Handelsministeriet, notat 2. januar 1952, s. 1

Aussenhandel⁵⁸ og Ministerium für Aussenhandel und Innerdeutschen Handel⁵⁹ til de fire erhvervsorganisationer, der alle var repræsenteret i Vareudvekslingsudvalget⁶⁰. Naturligvis under kyndig vejledning af repræsentanter for dels Direktoratet for Vareforsyning⁶¹ og dels ministerielle repræsentanter fra Handelsministeriet og Udenrigsministeriet. Herved kunne de danske myndigheders i DV og VU holde en passende afstand til de østtyske forhandlingspartnere, men samtidig opretholde overblikket over denne nu ømtålelige samhandel. Motivet for opretholdelsen af samhandlen fra dansk side var østtyskernes lette og rigelige adgang til billige råstoffer, såsom kali og kul og en lang række af billigt producerede varer. Varer som var så billige, at dumpingspørgsmål var et vedvarende emne på møderne i VU fra 1949 og frem. Desuden var samhandelen med DDR af beliggenhedsmæssige årsager interessant, bl.a. pga. afsætningsmulighederne fra den danske fiskeindustri, specielt den bornholmske, og et traditionelt afsætningsmarked for det danske landbrug. VU bestod som bekendt overvejende af medlemmer der, enten direkte eller indirekte igennem deres organisationer og medlemmer, havde erhvervsinteresser i netop samhandelen med DDR. Foruden naturligvis de ministerielle repræsentanter fra hhv. Handelsministeriet og Udenrigsministeriet. Problemet med, at der ikke var sluttet en betalingsaftale var ikke unikt, idet Danmark i 1949/50 ikke havde sluttet en betalingsaftale med bl.a. Israel og Japan.⁶² Situationen for DDR var dog alligevel anderledes, idet det politiske argument i forhold til de andre lande, idet det for Udenrigsministeriet var vigtigt at opretholde samhandelen: *"Udenrigsministeriet lægger af politiske grunde vægt på at holde samhandelen i gang med Østtyskland"*⁶³ Fælles for disse lande, hvormed der ikke var sluttet betalingsaftaler i starten 1950'erne var, at udvekslingen af varer hovedsageligt foregik som private varebytteforretninger, som havde det basale, men også tidskrævende handelsprincip, at varer byttes med varer. DV og VU⁶⁴, begge udvalg hjemhørende under Handelsministeriet

⁵⁸ Herefter DIA

⁵⁹ Herefter MAH. MAH blev i 1967 til Ministerium für Aussenwirtschaft og fra 1973 til det mere mundrette Ministerium für Aussenhandel. Vestergaard, s. 66

⁶⁰ Herefter VU

⁶¹ Herefter DV

⁶² RA 1560, Handelsministeriets Licenskontor, PK. 2, Samhandel med DDR, 1941-1973, nr. 2, Notat vedrørende private Varebytteforretninger, 3. nov. 1950, s. 3

⁶³ RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973. Handelsministeriet, notat 2. januar 1952, s. 3, DV.

⁶⁴ Direktoratet for Vareforsyning (DV) blev oprettet i 1940, som afløser for Valutacentralen. Dette direktorat havde lovhjemmel i valutaloven som bl.a. gjorde al fremtidig import betinget af, at importøren havde opnået valutaattest udstedt af Direktoratet for Vareforsyning. Det fastsloges i loven, at der ved udstedelse af valutaattester i første række skulle tages hensyn til importen af råstoffer og produktionsmidler, som var nødvendige for at opretholde den indenlandske produktion. Ved siden af det valutariske og det handelspolitiske formål tjente importreguleringen således også et industripolitisk. Klager over administrationen af importtilladelser kunne indbringes for Ankenævnet

modtog ansøgninger fra de respektive danske virksomheder i hver enkelt varebytteforretning og udstedte import- og eksportbevillinger for den gældende varegruppe. Repræsentanterne for VU, der bl.a. bestod af repræsentanter for de fire hovederhvervsorganisationer, i hver enkelt ansøgning tage stilling til om hvorvidt den pågældende varebytteforretning skulle godkendes eller ej. Dermed var de danske myndigheder alligevel involveret i samhandelen på meget nært hold, selv om man fra myndighedernes side ikke kunne indgå en officiel handelsaftale med de østtyske repræsentanter. Fra østtysk side var handelen også kompliceret og besværlig. Først og fremmest var der det statslige udenrigshandelsmonopol der bevirkede at de østtyske virksomheder stod organisatorisk isoleret og ikke direkte kunne kontakte udenlandske efterspørgere eller udbydere. På grund af den diplomatiske isolation var det derfor nødvendigt ofte at søge kontakt til private firmaer, der mod betaling, kunne fungere som mellemmand eller agenter ved valutatransaktioner.⁶⁵ Ofte var disse mellemmand også repræsentanter for de involverede danske firmaer, samt medlemmer af en af de store erhvervsorganisationer, der havde den fornødne viden til at kunne søge bevillingerne til enten at importere eller eksportere de pågældende varer.⁶⁶ Denne samhandelsform skabte naturligvis også problemer, idet varebytteforretninger kan være svære at spore, ligesom varernes oprindelse kan det. Således er der flere eksempler på at godkendte varebytteforretninger mellem DDR og Danmark faktisk har dækket over varebytteforretninger med en reel eksport til helt tredje lande, hvor danske eksportvarer er videresolgt og afregnet i dollars og dermed har transaktionen draget nytte af de eksisterende foranstaltninger der var til støtte for dollareksporten i udlandet.⁶⁷ Samlet set udgjorde disse varebytteforretninger dog kun en lille del af den samlede udenrigshandel, men VU søgte også i bred udstrækning at begrænse denne samhandelsform gennem import og eksportbevillingerne, idet det blev vurderet at det i større omfang ville skade landets valutariske situation: *”En lempelse i adgangen til at få godkendt varebytteforslag vil næppe kunne gennemføres, uden at de interesserede firmaer søger at sikre sig eksportvarer i et sådant omfang, at prisniveauet for de varer, der tidligere er afsat i varebytte, påvirkes til skade for*

vedr. Valutasager, mens behandlingen af private vareudvekslingsforretninger foregik i et særligt Vareudvekslingsudvalg (VU) med repræsentanter for de berørte ministerier, erhvervs- og interesseorganisationer. Rigsarkivets samlinger ang. Handelsministeriets Licenskontor:

<http://www.sa.dk/ra/brugearkivet/RAsaml/efter1848/industri/B0015.htm> (undersøgt d. 25-5-05)

⁶⁵ Kontakten til virksomhederne, såvel i vesten som i resten af satellitstaterne, blev ofte formidlet på den to gange årlige Leipzig-messe, der faktisk stadig er en af de største messer i verden. Messen var østlandenes udstillingsvindue mod vest og der var repræsentant fra over 60 lande. Også danske erhvervsfolk var rigt repræsenteret, for dels at knytte kontakter med DDR og de andre socialistiske lande. Vestergaard, s. 47

⁶⁶ Således fungerede en Bustrup som agent eller mellemmand som medlem af netop Grosserer-Societetet.

afviklingen af eksporten mod dollarbetaling.”⁶⁸ Idet det af handelsministeren nedsatte VU, hørende under DV, havde til opgave at sikre den indenlandske produktion, blev kravene til varebyttehandlerne skærpet i oktober 1950 og senere igen i januar 1951, grundet svindel med im- og eksportpapirer og tvivl om varernes oprindelsesland. Således blev det herefter endnu sværere for de pågældende østtyske og danske virksomheder at udveksle varer på grund af skærpede dokumentationskrav fra Varedirektoratet.⁶⁹

Der var dermed i begyndelsen 1950’erne ikke de mest gunstige betingelser for handelen mellem Danmark og DDR og gennem de udviklede ansøgningsformularer, fordrede samhandelsformen et stort kendskab fra de involverede virksomheder. På dette punkt adskilte Danmark sig fra de andre skandinaviske lande. Norge og Sverige havde længe før DDR blev oprettet, oprettet private selskaber eller foreninger, Norsk Kompensasjonsselskap A/S og SUKAB AB⁷⁰. Disse skandinaviske selskaber havde repræsentanter for de respektive Erhvervsorganisationerne i de enkelte lande og havde dermed hjemmel til at forhandle en såkaldt rammeaftale på plads. Rammeaftalen bestemte hvilke varegrupper der kunne eksporteres og pengeudvekslingen foregik over en konto med gensidig svingkredit med de respektive norske og svenske banker. Det karakteristiske for SUKAB var, at der var monopol på handelen og at al handel således skulle varetages af organet.⁷¹ For begge af disse to løsninger blev det muliggjort at både Norge og Sverige kunne foretage handler på valutarisk niveau kort efter DDR blev oprettet og samhandelen med DDR var således ikke begrænset til varebyttebasis, således som det var tilfældet i Danmark 1949-1957. Dannelsen af et privat dansk selskab blev diskuteret i Handelsministeriet 1949 og det blev igen aktuelt i 1951. Årsagen var en henvendelse fra en af de mest markante virksomheder, der var involveret i handel på varebyttebasis med DDR, Louis Bahnson.⁷² I et brev til Udenrigsministeriet, søgte virksomheden om bemyndigelse til at

⁶⁷ RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 2, Samhandel med DDR, 1941-1973 læg nr. 2. Strengt Fortroligt – Notat vedrørende private Varebytteforretninger, 3. nov. 1950

⁶⁸ DV. RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 2, Samhandel med DDR, 1941-1973 læg nr. 2 Strengt Fortroligt – Notat vedrørende private Varebytteforretninger, 3. nov. 1950, Form.14011, s. 6

⁶⁹ Svindelen synes specielt udbredt med varebytteforretninger med østzonen, men bl.a. også Israel nævnes som transitland for eksportsvindelen. Brev fra DV til Københavns Politi, 6. undersøgelseskammer, 19. dec. 1951, RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973

⁷⁰ Sveriges Utrikeshandels Kompensationsaktiebolag, herefter benævnt SUKAB. Jeanette Niva og Emma Nordlund: *Countertrade, Upubliceret, Luleå, University of Technology*, 1997, s. 32

⁷¹ Brev fra Louis Bahnson til Ministeriet for handel, industri og søfart i Kbh. 27. december 1951, s. 2, DV. RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973

⁷² Louis Bahnson er tidligere medlem af Grosserersocietetet og havde store, økonomiske interesser i samhandelen mellem DDR og Danmark, bl.a. gennem import af store mængder Kali.

forhandle en rammeaftale på plads med Ministerium Für Aussenhandel (MAH) og Deutscher Innen und Aussenhandel (DIA). Dette er det første eksempel på, efter folkedemokratiets grundlæggelse, at danske erhvervsfolk forsøgte at lette samhandelen mellem de to lande ved at forslå dannelsen af en neutralt formidlende organ til varetagelse af samhandelen mellem DDR og Danmark, men det skulle ikke blive det sidste. Baggrunden for Louis Bahnsons henvendelse, der også var en generel anmodning om en principiel⁷³ stillingstagen til Danmark/DDR handelen, var en tilnærmelse i november og december 1951 fra de østtyske myndigheder til de vestlige lande om at øge interaktionen igennem samhandelen. Bl.a. henvendte MAH sig til de erhvervsfolk der var mest involveret i øst/vest samhandelen i bl.a. Italien, Schweiz, Holland, Italien og derudover søgte de yderligere at udvide samarbejdet i Norge og Sverige. I det efterfølgende korte afslag fra varedirektoratet til Bahnsons anmodning om rammekontrakten, fremgår det ydermere at: ”... man ser sig heller ikke i stand til at afgive nogen som helst principiel udtalelse om en sådan forretnings gennemførlighed.”⁷⁴ I et internt notat fra Handelsministeriet fremgår det dog, at anmodningen om, at lade erhvervsorganisationerne indgå en rammeaftale, blev afvist i 1949 og igen i 1951. Årsagen for afvisningen var monopolisering i samhandelen, med henvisning til selskaberne i Sverige og Norge. Men notatet betyder endvidere, at sagen om en rammeaftale med de østtyske myndigheder ville blive genoptaget såfremt de nuværende samhandelsformer på varebyttebasis skulle ændre sig: ” Hvis udviklingen i den østtyske handel skulle medføre, at den hidtidige samhandelsform ikke længere kan benyttes, må spørgsmålet om en ændring i formen f.eks. i retning af den norske og svenske ordning på ny tages op til drøftelse...”⁷⁵ Dette indikerer at man var åben for at lave et tilsvarende system i Danmark, men altså kun hvis samhandelen mellem Danmark og DDR var truet. Dermed ville man fra Varedirektoratets side forsøge at opretholde den nuværende samhandelsform og bevare den nuværende kontrolmyndighed over varernes bevægelse, som VU udgjorde.⁷⁶

⁷³ Louis Bahnsons anmodning om en principiel stillingstagen til øst/vest handelen fra Udenrigsministeriet kan antyde at det var efter pres fra MAH og DIA at han fremførte denne principielle stillingstagen fra den danske stat. I hvert fald blev han af repræsentanter fra MAH opfattet som et vigtigt forbindelsesled til de danske myndigheder, hvilket også understreges af Udenrigsministeriets udtalelse i 1953 om, at de anser firmaet Louis Bahnson som et af de mest velegnede firmaer til at opretholde samhandelen mellem Danmark og DDR. Louis Bahnson var i løbet af 1950'erne en af de mest markante danske erhvervsfolk eller mellemled mellem de danske og østtyske myndigheder. RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973, s. 3. Handelsministeriet, notat 2. januar 1952, s. 2, DV.

⁷⁴ RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973. Brev fra Varedirektoratet til Louis Bahnson. Januar 1952, notat,

⁷⁵ RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973. Handelsministeriet, notat 2. januar 1952, s. 2, DV.

⁷⁶ Herunder også den beskyttelse af dansk egenproduktion ved at sætte store restriktioner på varegrupper som tilsvarende blev produceret i Danmark.

Udgangspunktet og forhåbningen for de østtyske henvendelser til de forskellige lande var naturligvis at få oprettet en permanent og officiel handelsrepræsentation på regerings- eller ministerielt niveau, men blandt de skandinaviske lande lykkedes det kun i Finland og kun i begrænset omfang. I Norge, Sverige og senere i Danmark forblev handelssamarbejdet på handelskammerniveau uden officiel status og altså dermed uden repræsentation på ministerielt niveau. Men samhandelen kunne i Norge og Sverige kunne allerede kort efter DDR's oprettelse foregå på valutarisk niveau, var samhandelen i Danmark stadig begrænset af varebyttehandel.

5.4 Danmarks samhandel med Østtyskland forud for oprettelsen af FSD

De østtyske henvendelser til både danske erhvervsfolk og danske politikere tog fart fra midten af 1950'erne med det mål, at opnå en normalisering i forholdet til Danmark, bl.a. i marts 1954 hvor østtyske embedsmænd fra Udenrigshandelsministeriet og DIA blev modtaget på Børsen af repræsentanter fra Grosserer-societetet. Enkelte af denne delegation af østtyske embedsmænd blev også modtaget i Landbrugsrådet og Landbrugsministeriet. Baggrunden for den østtyske henvendelse var, at de østtyske fabrikker der hidtil havde været beslaglagt af de russiske myndigheder eller bundet til produktion af erstatningsleverancer til Sovjetunionen i løbet af 1953, enten var blevet tilbagegivet eller frigjort, til den østtyske stat som statsejede virksomheder, eller *Volkseigene Betriebe*/VEB. Dermed kunne det østtyske *Volksdemokratie* under lidt friere former disponere over produktionsmidlerne og selve produktionen og navnlig eksporten til et af de største samhandelspartnere i Vesten, Danmark.⁷⁷ Det som de danske repræsentanter fra grosserer-societetet bed specielt mærke i efter mødet, var at man fra østtysk side planlagde en forhøjelse af den østtyske levestandard bl.a. gennem en større import af navnlig levnedsmidler fra Danmark. Naturligvis kom disse handelsmæssige udsigter om en udvidelse af samhandelen, ikke uden en politisk agenda, fra den SED udsendte delegation. Under mødet blev det endnu engang betonet, at den nuværende vareudvekslingsform med firmaer der uafhængigt af hinanden gennemførte vareudvekslingsforretninger i høj grad begrænsede en forøgelse af importen af danske varer, hvormed man fra tysk side henstillede til, at man fik indgået helårsaftaler med faste kontingenter for im- og eksport.⁷⁸ Fra dansk side var man afvisende overfor dels en centralisering af samhandelen og dels indgåelse af helårsaftaler, men

⁷⁷ 1560,1935-77 nr. 75, s. 2 og Vestergaard, Harald, et. al.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*, Handelshøjskolen i København, 1975, s. 6. Referat af VUs møde 28. maj 1954,

⁷⁸ RA1560,1935-77 nr. 75, s. 4-5. Referat af VUs møde 19 marts 1954,

man indvilligede i at lempe vilkårene for afsættelse af østtyske varer, bl.a. gennem bedre vejledning af danske virksomheder og bedre reklamedækning for østtyske varer, men reelt var det en blank afvisning af østtyske repræsentanters krav. Henvendelsen fra den østtyske delegation blev ret symptomatisk for de kommende års henvendelser til de danske handelsrepræsentanter, idet østtyskerne senere samme år på et eksportmøde i Geneve, gentog kritikken af samhandelsformen, som igen fra dansk side blev afvist: *"Fra dansk side delte man ikke den østtyske utilfredshed med hensyn til den bestående samhandelsform mellem Østtyskland og Danmark. Østtyskland var Danmarks næststørste handelspartner i øst, og samhandelen mellem Danmark og Østtyskland var betydelig større end Østtysklands samhandel med lande som Sverige og Norge, der begge havde sluttet globale kompensationsaftaler."*⁷⁹ Dermed havde de østtyske repræsentanters kritik altså ikke meget vægt, idet den nuværende samhandelsform måske vanskeliggjorde, men ikke umuliggjorde en ret markant samhandel de to lande imellem. Faktisk var samhandelen i kraftig vækst, med en kraftig forøgelse af den østtyske import fra Danmark til forhøjelse af den østtyske levestandard, som den østtyske delegation lovede i marts 1954.⁸⁰ Det vægtigste argument for netop at opretholde den nuværende samhandelsform og afvisning af de østtyske krav fra de danske erhvervsorganisationer var dermed, at der ikke var et presserende behov for at ændre samhandelsformen. Disse aspekter spillede naturligvis kraftigt ind, men det måske vægtigste argument for den vedholdende afvisning af de østtyske krav om centralisering af samhandelen skal findes i selve institutionen som DV og senere Handelsministeriets licenskontor udgjorde i perioden.

DVs forløber, Valutacentralen og reguleringen af handelen havde i Danmark eksisteret længe og tilstedeværelsen af denne reguleringsinstans skal findes helt tilbage til tiden efter 1. verdenskrig. Her fik Valutacentralen til opgave at overvåge størrelsen af de private valutabeholdninger og tilgodehavender, samt regulere valutahandelen, herunder kontrollere, at fremmed valuta kun benyttedes til en af centralen godkendt import. Denne institution fik fornyet betydning som regulerende og protektionistisk instans under depressionen i 1931-32. Ved den reviderede valutalog i 1937 gennemførtes hjemtagelsespligt og tvangsaflevering for fremmed valuta. Samtidig gjordes al fremtidig import betinget af, at importøren havde opnået valutaattest udstedt af Valutacentralen. Det fastsloges i loven, at der ved udstedelse af valutaattester i første række skulle tages hensyn til importen af råstoffer og produktionsmidler, som var nødvendige for at

⁷⁹ RA 1560,1935-77 nr. 75, s. 2. Referat af VUs møde 11. juni 1954, 1560,1935-77 nr. 75, s. 2

opretholde den indenlandske produktion. Private vareudvekslingsforretninger blev overdraget til et særligt udvalg, VU, med repræsentanter for de berørte erhvervs- og interesseorganisationer, som tidligere berørt. 2. verdenskrigs udbrud og Danmarks besættelse skabte forsyningsmæssige vanskeligheder der bevirkede at den hidtil eksisterende valutacentral blev ændret til DV i 1940. Ved bekendtgørelsen af 10.8 1940 fik handelsministeren bemyndigelse til bl.a. gennem Varedirektoratet at gribe ind i landets pengevæsen, valutapolitik, udenrigshandel, varefordeling, forbrug og produktion. Dermed fik DV og herunder også VU, bestående af departementscheferne for Handels- og Landbrugsministerierne og Varedirektoratets direktør, udstrakte magtbeføjelser overfor landets penge- og produktionsvæsen. Ligeledes gav erhvervsorganisationernes tilstedeværelse i disse råd en indirekte magt til de relevante brancheorganisationer i Danmark. Denne magtkonstellation var udsprunget efter krigen og fra midten af 1948 efter at forsyningssituationen var i bedring, kom det på tale at afvikle en del af handelsrestriktionerne. En af handelsministeren i januar 1949 nedsat afviklingskommission konkluderede i en betænkning, at vareomsætningen med udlandet måtte baseres på fri bevillingsudstedelse til importørerne. I kommissionen var interesse modsætningerne mellem industri, handel og forbrugere imidlertid så store, at betingelserne ang. Vareforsyningsloven endte med at blive et katalog over problemer snarere end et forslag til ny lovgivning. Vareforsyningsloven forblev et politisk stridspunkt 1950erne igennem, og først den internationale højkonjunkturs gennemslag, Danmarks medlemskab af EFTA og OEEC's liberaliseringskrav i forening skabte grobund for, at Trekant-regeringen 1957-60 tog fat på at afvikle reguleringspolitikken. Med hjemmel i lov af 21.12.1957 om valutaforhold mv. overførtes ved bekendtgørelse af 29.2.1960 alle Varedirektoratets opgaver til Handelsministeriets Licenskontor.⁸⁰ For samhandelen mellem Danmark og DDR betød det altså at man i hvert fald indtil 1960 hos VU baserede sine bevillingsudstedelser på lovgivning der strakte tilbage til tiden efter 1. verdenskrig og senere de reviderede magtbeføjelser som blev indført under Danmarks besættelse. Navnlig blev bevillingerne udstedt med tanke på beskyttelsen af dansk egenproduktion og dermed var samhandelen mellem Danmark og DDR begrænset af protektionistiske egeninteresser fra speciel dansk side, idet VU gennem sine ministerielle repræsentanter og råd fra erhvervslivet i Danmark siden DDR's oprettelse havde fungeret som en

⁸⁰ Perioden 1950 til 1955 viser en fordobling af varebytningen mellem de to lande. Se tabel 1

⁸¹ Handelsministeriets Licenskontor, der ledes af en af handelsministeren udnævnt kontorchef, varetog administrationen af de nationale handelsrestriktioner fastsat i valutaloggivningen, fra 1972 reguleret i overensstemmelse med Danmarks medlemskab af EF.

<http://www.sa.dk/ra/brugearkivet/rasaml/efter1848/industri/b1560.htm> (opslag d. 10/6-04)

beskyttelse af egenproduktionen i Danmark. Således er der i VUs arkivmateriale utallige eksempler på afvisning af importønsker af varegrupper der prismæssigt lå markant lavere end tilsvarende produkter kunne produceres til i Danmark.⁸² Det protektionistiske aspekt vejede tungt i de danske erhvervsorganisationers indstillinger til Udenrigsministeriet og Handelsministeriets om ikke at ændre den praktiske eller formelle afvikling af samhandelen. Det centrale i denne sammenhæng er, at erhvervsorganisationerne havde en stor gennemslagskraft i VU og senere Handelsministeriets Licenskontor. Handelsministeriet og i nogen udstrækning også Udenrigsministeriet fulgte ofte henstillingerne fra disse erhvervsrepræsentanter. Det mest tungtvejende argument for de gentagne afvisninger fra de østtyske delegerede var således ikke af politisk karakter, men snarere af handelsmæssig og protektionistisk karakter fra de danske erhvervsrepræsentanter. Derfor modsatte de sig vedholdende de tiltag på dels østtysk og dels dansk foranledning, om centralisering af samhandelen. Manglen på lydhørhed overfor de østtyske betragtninger affødte naturligvis også en del kritik fra de østtyske delegerede, bl.a. af næstformanden for den tyske delegation, Herbert Meyer i 1954: *"...efter hans opfattelse var myndighedernes og organisationernes holdning påvirket af et begrænset antal grossererere, som var økonomisk interesseret i varebyttets opretholdelse."*⁸³ På dansk forespørgsel om Herbert Meyer havde forstillet sig svenske eller norske tilstande med et centralt organ, påpegede Herbert Meyer at formen ikke var det afgørende, men at en ændring var påkrævet. Utallige gange blev opfordringen gentaget på møder, med dels medlemmer af VU og dels forretningsforbindelser ved de halvårslige messer i Leipzig, men disse blev vedholdende afvist fra VUs og hovederhvervsorganisationernes side. Navnlig blev der i forbindelse med de halvårslige Leipzigmøder rettet henvendelse til danske forretningsfol. Ved en af disse henvendelser blev bl.a. kompensatør Holger Richard Bustrup⁸⁴ og Haugaard⁸⁵ på Leipzigmessen i 1954 indkaldt til møde hos Minister Weiss fra MAHs kontor. På dette møde blev det imellem parterne aftalt, at repræsentanterne og disse to danske forretningsmænd, skulle hjælpe DDR med at arbejde for en centralisering af samhandelen, samt en smidigere licensering af østtyske varer. På et senere møde med østtyske repræsentanter fra MAH referer Bustrup til pågældende møde i 1954. *"Maa jeg*

⁸² RA 1560, Handelsministeriets Licenskontor div. oversigter og referater, 1935-77 nr. 75, s. 2-3, referat af VUs møde 28. maj 1954

⁸³ RA 1560, 1935-77 nr. 75, s. 3. DVs afdelingschef J. Gregersens beretning, Referat af VUs møde 11. juni 1954,

⁸⁴ RA 1560, 1935-77 nr. 75, Mødereferat 20. maj 1955, s. 4. Firma H. Rich. Bustrup var et kompensatør firma havde siden 1954 formidlet varebytning med DDR. Firmaet fungerede som agent, hovedsageligt i vareudveksling med østtyske brunkulsbriketter mod at varer fra Kvægekseportfirmaet OXCO og mejerivarer fra Danish Dairies indgik. Bustrups kontakt til de officielle østtyske ministerielle repræsentanter stammede helt tilbage fra 1954, hvor Bustrup blev indkaldt til et møde med Vicepræsident Wolf fra MfA.

*endvidere gøre opmærksom paa, at Herr Minister Weiss allerede på messen i 54 indbød os til middag og bad os hjælpe DDR, og vi har siden da arbejdet og hjulpet.*⁸⁶ Det var altså ikke kun på det halvofficielle plan med henvendelser til erhvervsorganisationerne, at der fra officiel østtysk side blev søgt et samarbejde. Det var i høj grad også på mere uofficiel plan, at alm. danske forretningsmænd blev inddraget i den manglende diplomatiske anerkendelse af DDR. Det var ikke kun fra den østtyske side, at der blev gjort opmærksom på det beklagelige i at billigere varer blev søgt begrænset på det danske marked. Den danske offentlighed fik i en artikel i Børsen d. 3. oktober 1954 indblik i VUs forsøg på at bremse indførslen af billigere varer produceret i DDR.⁸⁷ De efterfølgende drøftelser i VU på baggrund af artiklen forsøgte afdelingschefen for Direktoratet, Gregersen efterfølgende at forsøge at begrænse udvalgets bestyrelsesmedlemmer at udtale sig til pressen, medmindre der var tale om en fælles udmelding.

Specielt i perioden fra 1954 til 1956 var VU optaget af den stadig mere markante prisdumpning af østtyske varer på det danske marked. De danske erhvervsorganisationer var naturligvis interesserede i at beskytte deres medlemmers interesser og navnlig de danske fabrikanter og derfor blev mange importansøgninger afvist ud fra det synspunkt, at prisen simpelthen var for lav i forhold til tilsvarende danske varer. Ved et møde i VU blev problemstillingen vedrørende den vanskelige position med at være medvirkende til godkendelse af import og eksport, mens de samtidig skulle beskytte deres medlemmers interesser: ”... *at problemstillingen var den, hvorvidt man fra dansk side ville tillægge den danske eksport til Østtyskland en sådan betydning, at man tillader at måtte akceptere det forhold, at en samhandel med Østtyskland på visse områder påfører dansk industri en skærpet konkurrence.*”⁸⁸ Netop hvorvidt man skulle tillade import af markant billigere varer produceret i DDR optog meget af udvalgets arbejde i begyndelsen og midten af 1950’erne. Ofte blev sagkyndige fra relevante brancher indkaldt til bedømmelse af varernes kvalitet for at kunne foretage en sammenlignelig analyse af tilsvarende produkter produceret i Danmark med alt lige fra damestrømper til industrielle maskiner. Denne tidskrævende og krævende sagsbehandling fra VUs side bevirkede, at der ofte gik måneder fra en importansøgning blev indsendt, til at udvalget enten kunne anbefale eller fraråde ansøgningen til

⁸⁵ Oplysninger om Hr. Haugaards virksomhed og interesse i samhandelen med DDR har ikke været mulig at fastslå.

⁸⁶ FSD 1956-1973 Vedtægter, forhandlinger og korrespondance ang. Oprettelse af FSD, Mødereferat på Bustrups kontor d. 24. oktober 1956, s. 2

⁸⁷ Referat af VUs møde 3. sept. 1954, 1560,1935-77 nr. 75, s. 1

⁸⁸ RA 1560,1935-77 nr. 75,

Referat af VUs møde 30. april 1954, s. 3

Handelsministeriet. For virksomhederne betød dette, at de skulle væbne sig med tålmodighed hvis en vareudveksling med DDR skulle gennemføres. Et element der yderligere trak sagsbehandlingen ud var, at medlemmerne i VU repræsenterede og varetog vidt forskellige brancher og interesser indenfor erhvervslivet i Danmark. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, Provinshandelskammeret, Grosserer-societetet⁸⁹, Industrirådet⁹⁰, og repræsentanter for de forskellige ministerier, Landbrugsministeriet, Handelsministeriet, Udenrigsministeriet etc. skulle alle nå til enighed i tvivlsager, hvilket optog meget af deres udvalgets arbejde og møderne gik fra at være afholdt hver 14. dag til ugentlige møder, om hvorvidt en importansøgning kunne bevilliges eller ej.⁹¹ Som førnævnt var det også disse repræsentanter der tog stilling i det tilbagevendende dumpingspørgsmål med østtyske importvarer og ofte blev importansøgninger afvist af Handelsministeriet, efter henvisning fra VU, alene ud fra en påstået formodning om dumping. Dette skal ses i lyset af at hverken Handelsministeriet eller VU havde lovhjemmel til alene at afvise sager ud fra den begrundelse at der var mistanke om dumping.⁹² Provinshandelskammeret og grosserer-societetet var traditionelt kraftige fortalere for en friere bevægelighed af varer mellem de to lande, samt at man måtte se vareudvekslingen mellem de to lande ud fra et bredere perspektiv end de enkelte industrigrenes snævre interesser. Landbrugsrådet var grundet det relativt store afsætningsområde for dansk landbrug og den nærmest ikke eksisterende konkurrence fra de østtyske markeder, overvejende enige med Provinshandelskammeret og grosserer-societetet. Industrirådet og Arbejderbevægelsens Erhvervsråd handlede derimod ofte ud fra den overbevisning at DDR udførte en prispolitik der påførte dansk produktion urimelig konkurrence. Principielt fastholdt de dog udenrigsministeriets holdning, at man såfremt samhandelen ikke blev påført unødigt skade, ville opretholde den nuværende samhandelsform og ikke overlade administrationen til en privat konstellation som det var tilfældet i Norge og Sverige.⁹³

⁸⁹ Provinshandelskammeret og Grosserer-Societetet blev i 1987 fusioneret og blev til Det Danske Handelskammer. <http://www.borsbygningen.dk/aars.htm> (undersøgt d. 23. maj, 2005)

⁹⁰ Industrirådet blev i 1992 fusioneret med interesseorganisationen Industriens Arbejdsgivere og blev til Dansk Industri. Landbrugsrådet eksisterer stadig. http://ebib.arbetslivsinstitutet.se/saltsa/2003/wlr2003_03.pdf (Undersøgt d. 23. maj 2005)

⁹¹ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 14. januar 1955, s. 2

⁹² RA 1560,1935-77 nr. 75,

Referat af VUs møde 4. juni 1954, s. 2

⁹³ Handelsministeriet, notat 2. januar 1952, s. 2, DV. RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973

5.5 Sammenfatning

De østtyske henvendelser om ændring i samhandelsformen fortsatte op igennem 1950'erne med det formål at opnå en eller anden form for permanent repræsentation i Danmark og dermed øget indflydelse hos dens skandinaviske naboer. Allerede på et tidligt tidspunkt indså SED og herunder de skiftende repræsentanter fra KfA og DIA, at et af de mulige midler til fremme af et diplomatisk og politisk gennembrud i forholdet til sine nordlige naboer var gennem samhandelen. DDR oplevede tidligt flere reelle politiske og diplomatiske tilbageslag i såvel Vesteuropa og Skandinavien hvilket fik SED ledelsen til at omprioritere deres vestlige bestræbelser om anerkendelse til at satse mere på de samhandelsmæssige og kulturelle tiltag. Det økonomiske og handelsmæssige område blev intensiveret i løbet af 1953-1954 hvor DDR fik friere og øgede muligheder, bl.a. gennem Sovjetisk afståelse af krigsskadeerstatninger, for at disponere over landets produktionsapparat og egenproduktion. Dette blev også tilfældet for samhandelen mellem Danmark og DDR der netop oplevede en større købelyst hos de østtyske delegerede. Gennem en øget samhandel kunne de østtyske delegerede yde et større pres på de danske erhvervsorganisationer og dermed også det danske Handelsministerium, bl.a. ved at fremsætte muligheden for endnu en forøgelse af importen fra Danmark, som bl.a. det var tilfældet i marts 1954. Udsigten til en forøgelse af importen kom imidlertid ikke uden krav, idet de samtidig betonedede, som de havde gjort før, at en ændring i samhandelsformen var nødvendig for at kunne virkeliggøre en øget import. Imidlertid var de danske erhvervsorganisationer i 1953-54 afvisende overfor de østtyske krav. Ikke af strengt politiske eller ideologiske grunde, men snarere at eksporten i forvejen var stigende de to lande imellem og desuden var VU snarere optaget af at bevare kontrollen af handelsbalancen mellem de to lande og beskytte egenproduktionen i landet, frem for at åbne op for muligheden for en øget samhandel de to lande imellem. Derfor var der fra VUs side og herunder især fra erhvervsorganisationerne, få incitamenter til at den hidtidige samhandelsform og -praksis i perioden fra DDR's grundlæggelse og frem til midten af 1950'erne skulle ændres. Dette skulle imidlertid ændre sig i løbet af 1955-1956.

6. F.S.D. Foreningen til formidling af samhandelen mellem Danmark og DDR

6.1 F.S.D. 1955-1957 Etablering

6.1.1 Indledning

I foråret 1955 var samhandlen stadig i vante og kontrollerede rammer set fra VUs synspunkt. Ud fra forestillingen om at SED forsøgte at vinde indflydelse på dansk udenrigspolitik og handelspolitik havde SED's bestræbelser endnu i 1955 været uden synligt resultat. Meget sigende kunne en rapport fra Udenrigsministeriet i 1955 konkludere at SED's initiativer i Danmarkspolitikken på daværende tidspunkt var få og sporadiske.⁹⁴ Gentagne gange var kravene om en centralisering af samhandelen fra MAH⁹⁵ og DIA⁹⁶ blevet afvist af VU ud fra den præmis, at jo mere der kunne besluttes på det virksomhedsorganisatoriske plan i forhold til østtyskerne, jo bedre. Det gentagne pres fra østtyskerne og de gentagne afvisninger fra danske side, var grundet de grundlæggende forskellige præmisser som hhv. de østtyske repræsentanter fra DIA og MAH og de danske virksomhedsorganisationer opererede under. Det primære for østtyskerne var naturligvis at få en officiel handelsaftale i stand der kunne bane vejen for en de facto anerkendelse og derigennem var østtyskernes samhandel med Danmark overvejende politisk motiveret. Fra dansk side derimod var motivet for samhandlen med østtyskerne langt overvejende af forretningsmæssig karakter.⁹⁷ På trods af den unge nation, DDR, i forholdet til udlandet fik en vanskelig start og på et relativt sent tidspunkt fik formuleret egentlige politikker overfor vestlige lande og den øvrige verden, fik de diplomatiske landvindinger i specielt Skandinavien og herunder Danmark stor bevågenhed fra SED. At forholdet til andre nationer var af vigtighed for den unge stats legitimitet blev markeret af selveste Generalsekretær Walther Ulbricht på et møde i Centralkomiteen i 1955. Her agiterede Generalsekretæren: "... *for et fredeligt og venskabeligt samarbejde mellem østersøstaterne.*"⁹⁸ og herudover fremhævede han de umiddelbare diplomatiske succeser, bl.a. trafiksamarbejdet med Danmark, som SED havde opnået og forhåbningen om, at det kulturelle og handelsmæssige samarbejde med Danmark og

⁹⁴ <http://www.historie-nu.dk/weegenerfriis2.pdf>, s. 1 (undersøgt d. 3/5 2005)

⁹⁵ Ministerium Für Aussenhandel

⁹⁶ Deutsche Innen- und Aussenhandel

⁹⁷ Udenrigsministeriet havde udtalt i 1952, at man af politiske grunde lagde vægt på at holde samhandelen i gang, som tidligere nævnt. Denne udtalelse viser at man fra Udenrigsministeriets side ønskede at give DDR samme status som andre ikke-anerkendte stater og i hvert fald ikke forhindre samhandel mellem Danmark og DDR. I hvert fald så længe det fandt sted indenfor de snævre rammer som forholdet til Vesttyskland tillod. Handelsministeriet, notat 2. januar 1952, s. 3, DV. RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor, PK 4, Samhandel med DDR, 1941-1973

⁹⁸ RA UM 5 G 12 C Østtysklands Udenrigspolitik 1 A, brev fra Den Danske Militærmission i Berlin til Udenrigsministeriet 15. juni 1955

Sverige kunne udbygges i de kommende år.⁹⁹ At DDR stadig søgte en mere formel udvidelse af handelssamarbejdet med Danmark blev tydeligt allerede fra marts/april 1955 for Grosserer-societetets udsending, fuldmægtig E. Balslev fra VU, ved forårsmessen i Leipzig. Her fremsatte repræsentanter fra DIA på ny kravet om en normalisering, dvs. centralisering af samhandelen med Danmark. Det havde de gjort tidligere, men det ændrede i situationen var, at samhandelen med Holland var blevet standset tidligere på året og det lå implicit i det østtyske krav at en lignende situation kunne gøre sig gældende for Danmarks vedkommende.¹⁰⁰ Kravet om en centralisering var ikke en volumenmæssig stigning af samhandelen, men en ændring af det dansk/østtyske handelssamarbejde til et ministerielt niveau med inddragelse af de danske myndigheder. I de efterfølgende drøftelser i udvalget, bekendtgjorde repræsentanterne fra både Handelsministeriet og Udenrigsministeriet at de østtyske delegeredes krav ikke kunne imødekommes. Dermed lod repræsentantskabet i VU sig umiddelbart ikke skræmme af de hollandske perspektiver. Man besluttede derfor at afvente næste udspil fra DDR.

6.1.2 Business as usual – Status 1955

Ideen om et centralt organ var altså fra marts og april 1955 til diskussion hos VUs medlemmer, men blev til stadighed afvist på de interne møder. Man forsøgte bevidst fra VUs side at holde de østtyske delegerede hen for netop at bevare den hidtidige fremgangsform i afviklingen af samhandel mellem Danmark og DDR. Navnlig var det perspektiverne om en centralisering og efterfølgende perspektiver om monopolisering af samhandelen, som skilte parterne i VU. De mest indædte modstandere af en sådan centralisering var Landbrugsrådet og Provinshandelskammeret. Landbrugsrådet havde af VUs medlemmer gennem eksporten af danske landbrugsvarer og importen af bl.a. billig kaligødning og kvælstof til det danske landbrug, den største økonomiske interesse i at samhandelen blev opretholdt med DDR under de nuværende rammer. Således kunne Landbrugsrådet gennem VU og Varedirektoratet være med til at fastsætte størrelsen af kontingenterne for hver varegruppe, så længe samhandelen med DDR hørte under VUs regi. Eftersom de delegerede fra DIA hverken gennem direkte forhandling eller indirekte pres kunne ændre samhandelsformen, gik man ved forårsmessen i Leipzig i 1955 over til helt andre metoder. Allerede under den første dag på messen, forsøgte repræsentanter fra DIA,

⁹⁹ RA UM 5 G 12 C Østtysklands Udenrigspolitik 1 A, brev fra Den Danske Militærmission i Berlin til Udenrigsministeriet 15. juni 1955

¹⁰⁰ Grunden til at samhandelen var blevet midlertidigt standset var mistanken om at hollandske importører videresolgte varerne til tredjepartslande. Derfor ville man fra Østtysk side reducere antallet af agenter og

at lægge pres på Grosserer-societetets udsending og medlem af VU, fuldmægtig Balslev. Under et efterfølgende møde med lederne fra DIA, direktør Lorenz og Fru Langhoff, blev det gjort klart, at man fra østtysk side ville udelukke flere danske kompensatører og fremover i stedet ville overføre en del af samhandelen til et samlet, dansk importfirma der var under oprettelse, DUVAS eller Dansk Udenrigs Virke A/S. Dette aktieselskab var en dansk sammenslutning af kompensatører repræsenteret ved en fiskeeksportør, som ankom kort efter messens åbning. DUVAS havde indgået kontrakt med DIA som dermed var betydelig mere fordelagtig end hvad der var sædvane for danske kompensatører, nemlig at en række DIA-afdelinger havde fået pålagt kun at sælge varer gennem DUVAS. I det efterfølgende referat til VU, var der for Fuldmægtig Balslev ingen tvivl om at østtyskerne forsøgte at gennemtrumfe en ændring i samhandelsformen ved at omgå de eksisterende kompensatører. På det efterfølgende møde blev det overvejet om hvorvidt man kunne nægte DUVAS importtilladelser, men dette blev afvist på mødet. I stedet ville man på Fuldmægtig Balslevs foranledning vente at se omfanget og indholdet af DUVAS virke og ikke lade hverken agenter eller kompensatører skræmme af den østtyske kritik af kompensationssystemet, så længe samhandelen mellem Danmark og DDR var i kraftig vækst og endda den største i Skandinavien i 1955. Det efterfølgende oplæg fra DUVAS til VU blev dermed på næste møde afvist og DUVAS blev henvist til at skulle afslutte kontrakt på almindelig varebyttebasis, nøjagtig som andre firmaer. Dette gjorde VU ud fra den hidtidige praksis, nemlig at repræsentanterne fra DIA gennem DUVAS kom med tomme trusler, idet: *”Handelsministeriets repr. henviste til at sagen har to sider. Den omstændighed at østtyskerne forsøger at bringe samhandelen ind i et bestemt spor og kan nægte at godkende import gennem visse kompensationsfirmaer, som ikke har DIA’s bevågenhed, er ikke ensbetydende med, at samhandelen går i stå, når man ser hen til at østtyskerne gentagne gange har bøjet af, når man fra dansk side har stået fast på sine principper.”*¹⁰¹ Det interessante i denne sammenhæng er hvorved den konsekvent restriktive linie, som man fra de ministerielle repræsentanter i VU forfulgte overfor østtysk pres. Endvidere at repræsentanterne fra DIA og MAH søgte at bruge danske kompensatører til at realisere deres udenrigspolitiske mål ved at spille dem ud mod hinanden. Allerede fra DDR statens oprettelse forekom der hyppigt direkte henvendelser og møder mellem danske kompensatører og erhvervsorganisationer med repræsentanter fra Kammer Für Aussenhandel. Rammen var oftest de halvårslige Leipzigmesser hvor repræsentanter fra såvel

kompensatører og dermed kræve samhandelen administreret i et samlet organ med konvertibel valuta på lige fod med de andre østeuropæiske lande. RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 11. marts 1955, s. 3

¹⁰¹ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 15. april 1955, s. 6

MAH, DIA og Kammer Für Aussenhandel¹⁰² igennem forretningsfolk kunne formidle deres budskaber og krav videre til de relevante ministerielle repræsentanter i VU og erhvervsorganisationerne. Denne praksis fra østtysk side med sporadiske henvendelser til enkelte erhvervsfolk og erhvervsorganisationer på disse messer foranledigede også, at de østtyske bestræbelser ofte fremstod sporadiske og ikke specielt velkoordinerede. Således viste VUs formodning om, at det østtyske krav om inddragelse af DUVAS hovedsageligt var varm luft, sig korrekt. Dette blev tydeliggjort senere i maj 1955 ved endnu et møde med DIA's repræsentantskab, bl.a. med den østtyske direktør Paul Krauss, som senere fik stor betydning for afviklingen af samhandelen mellem Danmark og DDR som leder af den danske handelskammerrepræsentation i Danmark. På mødet, der bød på nogen tilnærmelse fra DIA, indrømmede Krauss at man fra DIA's side havde indset at handel gennem DUVAS ikke var nogen farbar vej og udvalget kunne herefter opfatte DUVAS som værende ude af billedet.¹⁰³ Samhandelen var altså endnu engang ved udgangen af 1955 tilbage i vante og rolige rammer for VU. Det var dermed *business as usual* og VUs repræsentanter havde foreløbigt vist, at Danmark som det eneste land, kunne opretholde de hidtidige kompensationsforretninger gennem gentagne afvisninger af de østtyske krav. Da samhandelen med DDR havde været støt stigende siden 1949, kunne afdelingschef for Varedirektoratet, Gregersen, konstatere at der således ikke var et presserende behov for at ændre handelen på varebyttebasis i juli 1955.¹⁰⁴

6.1.3 Kampen om centraliseringen af samhandelen

Det østtyske handelskammer og DIA havde i første omgang opgivet at ændre samhandelsformen, men på efterårsmessen i 1955 kunne fuldmægtig Balslev konstatere, at DIA fulgte en langt strengere kurs end tidligere og på trods af de fleste danske kompensatører opnåede at indgå kontrakter, var disse ikke særligt store.¹⁰⁵ Efterårsmessen bebudede for første gang et fald i indgåede kontrakter for de danske agenter og kompensatører og ved årsskiftet 1955-1956 kunne det konstateres fra Balslev, at der var særdeles usikre forhold for den fremtidige samhandel mellem Danmark og DDR. Denne usikkerhed blev bekræftet i februar 1956 forud for forårsmessen i Leipzig, hvor kompensatører E. Lunding og Holger Richard Bustrup og Thøgersen fra Landbrugsrådet under et ophold i Berlin blev indkaldt til møde i Ministerium für Aussenhandel med afdelingschef Koch. Lunding og Bustrup havde i en periode været særdeles

¹⁰² Kammer Für Aussenhandel, benævnes herefter KfA

¹⁰³ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 20. maj 1955, s. 2

¹⁰⁴ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 8. juli 1955, s. 4

aktive kompensatører og deltagere på messen i Leipzig gennem kompensatørfirmaet, H. Rich. Bustrup, som bl.a. var involveret i importen af brunkulsbriketter, mod danske landbrugsprodukter. Resultatet af dette møde var at Bustrup skulle videregive en erklæring fra Koch til VU d. 10. feb. 1956: *"Da det har vist sig udelukket at få afsluttet en handelsaftale mellem Østtyskland og Danmark, kan man nu fra østtysk side forudsige, at omfanget af samhandelen mellem de to lande vil gå ned med 55-60 % Der vil ikke blive tale om afslutning af nye kontrakter på den forestående Leipziger-messe."* og endvidere at: *"Den eneste mulighed for, at samhandelens volumen vil kunne opretholdes, respektive forhøjes, vil være at følgende østtyske krav imødekommes."*¹⁰⁶ De østtyske krav var for det første, at det fordyrende mellemled som kompensatørerne udgjorde, måtte skæres bort, idet at man fra østtysk side ønskede at købe direkte hos de danske eksportører og sælge direkte til de østtyske importører gennem den østtyske agentstab på 70-80 agenter der var tilknyttet samhandelen. Endvidere krævedes det, at der skulle oprettes en central med beliggenhed i København til kontrol og afvikling af forretningerne, samt en form for fælles clearingkonto.¹⁰⁷ Derudover skulle der udarbejdes varelistes som skulle udveksles med DIA og slutteligt skulle der oprettes en afviklingskonto i en dansk storbank. Den østtyske udmelding om danske kompensatører, som fordyrende mellemled der begrænsende samhandelen mellem de lande, var dog ikke entydig. Samhandelen havde været støt stigende og endvidere verserede sager om dumpingpriser på VUs møder med jævne mellemrum,¹⁰⁸ så reelt var kravene fra Ministerium für Aussenhandel således endnu et forsøg på at gennemtrumfe en centralisering af samhandelen, hvilket også efterfølgende var omdrejningspunktet for VUs debat. Kravet om at samhandelen skulle varetages igennem en dansk central og over et dansk betalingsarrangement og ikke et tilsvarende østtysk arrangement, kan ses som forsøg på at opnå en art handelsrepræsentation i Danmark, på trods af at det var danske repræsentanter der skulle håndtere im- og eksportansøgningerne. På det indledende møde før forårsmessen henviste repræsentanter fra dels Landbrugsrådet og Arbejderbevægelsens Erhvervsråd til det fordelagtige i en regulerende samhandelsordning, som udmærket kunne have sæde i Berlin. Fælles for alle repræsentanterne på VUs møde var, at man klart fornemmede det

¹⁰⁵ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 16. september 1955, s. 4

¹⁰⁶ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 10. februar 1956, s. 3

¹⁰⁷ Således var der på selv samme møde indkaldt branchekyndige i forbindelse med vurdering og sammenligning af østtyske producerede gulvklude og tilsvarende danskproducerede. Resultatet blev at Handelsministeriet begrænsede importen af færdige klude, tilsigtet som en støtte til den danske producent i konkurrence med den østtyske producent. RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 10. februar 1956, s. 1 ff.

ændrede tonefald i østtyskernes krav, men valgte alligevel at ty til det sædvanlige forbehold overfor østtyskernes krav og køligt at afvente situationen efter forårsmessens afvikling.¹⁰⁹

VUs udsendte repræsentanter, Thøgersen fra Landbrugsrådet og Balslev fra Grosserer-societetet kunne således under forårsmessen i marts 1956 konstatere, at der bestemt var helt anderledes vægt bag truslerne fra DIA. Allerede ved messens åbningstale fastslog minister Rau at samhandelen med Danmark ikke kunne fortsætte på basis af de nuværende kompensationsforretninger og hvis samhandelen skulle fortsættes måtte den ind under fastere former, eller centraliseres som tilfældet var i Norge og Sverige. Kravet var således ikke nyt, men at det blev pointeret af minister Rau i åbningstalen og dermed understregede situationens alvor. For at lægge yderligere vægt bag ordene blev der efterfølgende ikke sluttet en eneste kontrakt med danske kompensatorer på forårsmessen i 1956.¹¹⁰ Denne helt anderledes praksis markerer et skifte i DIA's handelspolitik overfor Danmark, efter at forskellige repræsentanter fra DIA i tre år forgæves havde intensiveret sine forsøg på at centralisere samhandelsformen. At VU tog denne henstilling anderledes seriøst, blev klart efter formand for DV, J. Gregersens henstilling til udvalgets medlemmer: *"Formanden takkede for de herrers redegørelser og konstaterede, at der derefter næppe herskede tvivl om, at det ville være nødvendigt at imødekomme østtyskerne på visse punkter, hvis samhandelen skal kunne fortsættes. Man har i direktoratet overvejet sagen, siden den blev rejst af direktør Bustrup, og foreløbig udarbejdet et udkast til varelistes som organisationerne kunne overveje med henblik til drøftelse på udvalgets kommende møde."*¹¹¹ Hermed imødekom VU de østtyske krav om varelistes og bad efterfølgende hovederhvervsorganisationerne om at udarbejde varelistes med henblik på oprettelse af kontingenter for de enkelte varegrupper. På trods af dette paradigmeskifte fremstod de østtyske krav dog alligevel vage i manglen på konkrete løsningsforslag. Således havde fuldmægtig Balslev efter samtale med Herr Holmelin fra det østtyske Handelsministerium fået det indtryk at målet var en gradvis centralisering og at det ikke nødvendigvis skulle være en ordning som den svenske SUKAB-ordning.¹¹²

¹⁰⁸ Hvorvidt der skulle eksistere kompensatorer eller ej i en eventuel fremtidig centralisering var således ikke problemet, idet kompensatorerne som fordyrende mellemlid blev problematiseret på VUs møder i undersøgelsesperioden fra 1950-1963. RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 10. februar 1956, s. 3

¹⁰⁹ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 10. februar 1956, s. 4

¹¹⁰ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 23. februar 1956, s. 5

¹¹¹ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 10. marts 1956, s. 3

Der var dermed alligevel spillerum for hvorledes sådant et organ skulle sammensættes. På det efterfølgende møde i VU mellem organisationerne kunne man således imødekomme østtyskernes krav om udarbejdelse af varelistes, samt oprettelse af et betalingsarrangement i en dansk bank. Det centrale punkt var, at VU fik udvidet sine beføjelser til også at skulle fungere som kontrollerende organ, der fik til opgave at overvåge samhandels afvikling og sammensætning, samt svingkrediten på betalingskontoen. Dermed skulle den tilsigtede centralisering af samhandelen foretages gennem en udvidelse af VU beføjelser. Østtyskernes krav om afskaffelse af kompensatorer på dansk side, var dette det eneste krav der ikke blev imødekommet, idet danske virksomheder på trods af udvidelsen af disse nye beføjelser, stadig ville være henvist til at skulle oprette kontakter gennem dels kompensatorer fra dansk side og dels agenter der skulle formidle kontakten til de østtyske firmaer. Således kunne dette, efter østtysk udtalelse, fordyrende mellemlid, ikke afskaffes gennem denne løsningsmodel. Dette illustrerer at det primære for KfA var en ændring i den bestående samhandelsform og at det netop var baggrunden for de nye krav. Den for KfA presserende og skyndsomme ændring af samhandelsformen var for de østtyske repræsentanter, et middel til på sigt at opnå en art indflydelse og åbne op for en endelig politisk anerkendelse af Danmark og Skandinavien. Dette blev tydeligt, da repræsentanter fra KfA få dage senere, indstillede alle vareudvekslinger med Schweiz, Østrig og Italien, med hvilke DDR hidtil havde afviklet varebytteforretninger.¹¹³ At DDR havde fået mulighed for at skærpe sine krav, skal også ses i lyset af at landets økonomi var i bedring og egenproduktionen var i vækst på trods af at regimet endnu stod overfor betydelige vanskeligheder, såvel med legitimiteten af styret og genopbygningen af landet.¹¹⁴ Dermed var det altså et lidt stærkere DDR, såvel i mental som i økonomisk henseende, som kunne intensivere sine bestræbelser for at opnå et mere officielt handelssamarbejde med Skandinavien. DDR havde dermed intensiveret sine bestræbelser på at opnå indflydelse. KfA udviste dog stadig tøven mht. konkrete løsningsforslag for hvorledes denne samhandel skulle foregå og dermed var der fra dansk side mulighed for at influere på den praktiske udformning af hvorledes samhandelen kom til at foregå mellem Danmark og DDR.

¹¹² RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 10. marts 1956, 3

¹¹³ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 21. marts 1956, 3

¹¹⁴ Således fastslog en intern skrivelse fra det danske udenrigsministerium at Ulbricht havde styrket sin position overfor Khrushchev i forbindelse med Sovjetiske troppers stationering i DDR, samt at Sovjetunionen i 1956-1957 ville øge det økonomiske tilskud til DDR til et ikke ubetydeligt niveau og endvidere halvere de hidtidige besættelsesomkostninger. I skrivelsen konkluderes det slutteligt at en del af de hidtidige økonomiske problemer i DDR ville blive afhjulpethRA Udenrigsministeriet5 G 12 C Østtysklands Udenrigspolitik 1 A, brev fra Den danske repræsentation ved det nordatlantiske råd til UM, 11. marts 1957, s. 2

6.1.4 Handelskammerrepræsentation

Imidlertid stagnerede samhandelen mellem Danmark og DDR og under de stadige diskussioner fra juni 1956 om en centralisering af samhandelen enedes man dog, senere samme år, at oprette en østtysk handelskammerrepræsentation med kontor i København, nøjagtig som Finland fik det i 1953.¹¹⁵ Oprettelsen af den permanente østtyske handelskammer-repræsentation¹¹⁶ i Danmark i oktober 1956 skete efter forhandlinger mellem DDR's KfA og de fire hovederhvervsorganisationer, dvs. Landbrugsrådet, Industrirådet, grosserer societetet og provinshandelskammeret.¹¹⁷ Handelskammerrepræsentationen eller HV¹¹⁸ var officielt et kontor til samarbejde mellem de private organisationer og havde ingen officiel repræsentation fra dansk side, idet de danske myndigheder nægtede at tildele HV de privilegier der normalt tildeles diplomatiske missioner. På trods af dette så anbefalede Udenrigsministeriet dog alligevel til de københavnske skattemyndigheder at HV's personale og trafikrepræsentationen, i lighed med andre diplomatiske missioner, skulle fritages for at betale skat i Danmark. Da man ikke formelt kunne medgive de østtyske repræsentanters skattefritagelse, henstillede man til at man i det mindste ikke sanktionerede eller greb til tvangsinddrivelse. Argumentet for denne skatteunddragelse var fra Udenrigsministeriets side at det ville påvirke handelsrelationerne negativt: *"Set på denne baggrund ville man fra dansk side ved at følge en skarpere kurs i sådanne sager løbe en formentlig ikke ubetydelig risiko for herved at påvirke de dansk-østtyske handelsrelationer i ugunstig retning."*¹¹⁹ Selv om HV ikke fik officiel diplomatisk status fra dansk side så blev det fra østtysk side opfattet som et gennembrud hen imod en formalisering og normalisering af forholdet mellem Danmark og DDR. HV skulle primært varetage og virke for en problemfri samhandel mellem de to lande, men derudover fik repræsentationen til opgave ikke blot at rapportere tilbage om de handelsmæssige relationer mellem de to lande, men også oplysninger vedrørende danske indenrigs- og udenrigspolitiske forhold.¹²⁰ Det var således fra østtysk side en opfattelse af at HV i København skulle fungere som spydspids i en forbedring af forholdet de to lande imellem og dermed bruge alle nødvendige midler for at opnå en endelig anerkendelse af DDR. Reelt blev HV dog ikke den politiske spydspids som østtyskerne havde

¹¹⁵ Der blev året efter i 1957 oprettet en handelsrepræsentation i Oslo. <http://www.historie-nu.dk/weegenerfriis2.pdf>, s. 8 (undersøgt d. 25-5-05)

¹¹⁶ DDR's Handelsrepræsentation: Handelsvertretung der DDR

¹¹⁷ Grosserer Societetet og provinshandelskammeret blev i 1987 fusioneret og blev til Det Danske Handelskammer. <http://www.borsbygningen.dk/aars.htm> (undersøgt d. 9/5 2004)

¹¹⁸ HV. Handelsvertretung der DDR, Thomas Friis Wegener: *Den Nye Nabo – DDR's forhold til Danmark 1949-1960*, SFAH, Viborg, 2001, s. 146

¹¹⁹ RA UM 73 D. 118A/1 Brev fra Økonomisk-Politisk Afdeling under Udenrigsministeriet d. 9. maj 1963, s. 2

¹²⁰ Wegener, s. 43

håbet, idet det restriktive albuerum på dansk grund blev begrænset til handelsmæssige anliggender og relationer med erhvervsorganisationerne og ikke politisk funderet i bredere forstand.¹²¹ Endnu i 1956 blev HV dog fra SED's side opfattet som et gennembrud i forholdet til Danmark, da DDR som føromtalt kunne intensivere sine aktiviteter i Danmark og da det danske erhvervsliv kunne genopretholde og fremme samhandelen med DDR, var der fra begge sider et incitament til dannelsen af en HV i Danmark.

Dannelsen af HV i København blev rammen om den formelle indgåelse af en såkaldt kammeraftale mellem repræsentanter fra Ministerium für Aussenhandel og de fire hovederhvervsorganisationer. Denne kammeraftale af 20. juli 1956 rummede forhåndsgodkendelse af en balanceret handel på 109 millioner kr. hver vej. Samtidig blev der oprettet en betalingsoverenskomst mellem Danmarks Nationalbank og Deutsche Notenbank i Berlin om en gensidig svingkredit på 7 millioner kr. Hermed var handelen på varebyttebasis afsluttet og kunne afløses af valutabaseret handel. På trods af at handelen med dette gennembrud var blevet ført i mindre besværlige rammer, i hvert fald for de involverede firmaer fra hhv. DDR og Danmark, førte denne formelle handelsaftale ikke til noget gennembrud i den bilaterale samhandel mellem de to lande. Dannelsen af HV og ratificeringen af kammeraftalen rummede ingen løsninger, som i praksis ikke fik samhandelen til at glide nemmere. Ændringerne i løbet af sommeren 1956 havde gjort den hidtidige handel på varebyttebasis overflødig og virksomhederne stod rådvilde overfor hvordan samhandelen nu skulle forløbe. Endvidere var der en usikkerhed om hvilke varegrupper og hvilken volumen på disse grupper der kunne eksporteres. Behovet for organisering af samhandelen var åbenbart og i slutningen af 1956 forsøgte erhvervsorganisationerne i VU og KfA stadigvæk at opnå enighed om hvorledes samhandelen skulle organiseres og hvorvidt det skulle være fra dansk eller østtysk side. I denne tilstand af stilstand begyndte der at opstå en række private firmaer, der tilbød assistance og vejledning ved handel med Østtyskland.¹²²

6.1.5 Etablering

Der var altså i høj grad brug for at forene kræfterne i et samlet organ, der samtidig kunne opnå tilslutning og støtte fra DDR i form af KfA og dermed fra officiel østtysk side. Der kunne ikke

¹²¹ Bl.a. blev det HV påbudt ikke at skilte med deres tilknytning til DDR, ligesom adressaten Handelsvertretung der DDR ikke måtte fremgå på til- og afsendte forsendelser. <http://www.historie-nu.dk/weegenerfriis2.pdf>, s. 8

være tale om oprettelsen af et østtysk organ i Danmark til at varetage den praktiske funktion af samhandelen, som H.C. Schmidt fra Landbrugsrådet påpegede ved et møde i VU: *"Tanken om et rent østtysk kontor heroppe vil derimod ikke kunne tolereres fra udenrigsministeriets side"*¹²³ Så både Landbrugsrådet og Grosserer-societetet støttede den mindst prekære løsningsmodel ved at henstille til oprettelsen af et centralt kontor for at imødekomme de praktiske problemer, der true med at bremse samhandelen helt. Imidlertid betød oprettelsen af den østtyske handelsrepræsentation i København i oktober 1956 ikke et umiddelbart gennembrud i forhandlingerne om oprettelsen af et samlet samhandelsorgan, snarere tværtimod. Bustrup var under opfattelse af at østtyskerne bakkede op omkring hans organ, men blev imidlertid skuffet. Under et ophedet møde på Bustrups kontor mellem Alfred Krauss, der ledte Handelsrepræsentationen i København og Bustrup d. 24. oktober 1956, blev det således gjort klart at Provinshandelskammeret havde meddelt de østtyske delegerede at de ikke kunne støtte Bustrups organ medmindre det havde den fulde opbakning fra alle erhvervsorganisationer.¹²⁴ Baggrunden for dette skift hos østtyskerne var, at Provinshandelskammeret d. 28. sept. 1956 i Århus havde nedsat et arbejdsudvalg til dannelsen af en organisation til formidling af im- og eksport mellem de to lande.¹²⁵ Denne formidlende interesseorganisation fik navnet Indexim.¹²⁶ Denne organisation blev oprettet med støtte fra Provinshandelskammeret. Provinshandelskammeret meldte derefter ud til de andre organisationer at de ville have opbakning fra de tre andre organisationer til et samlet organ og var villige til at gå enegang, såfremt de andre organisationer afviste dette formidlingsorgan som en mulighed.¹²⁷ Der eksisterede dermed fra september 1956 to organisationer der søgte at løse den formidlingsmæssige opgave. Erhvervsorganisationerne var splittede. Landbrugsrådet, med Finn Thøgersen i spidsen støttede Bustrups bestræbelser, mens Grosserer-Societetet forholdt sig afventende overfor spørgsmålet. Carstens fra Industrirådet var derimod stærkt imod oprettelsen af et organ med Bustrup i spidsen, dels pga. at organisationerne frasagde sig retten til at stille forslag om varebytteforretninger og dels ud fra den at et sådant organ ville blive oprettet på østtysk initiativ: *"Direktør Bustrup har offentlig erklæret, at hans organ er tilrettelagt efter*

¹²² Således var der i en annonce i Berlingske Tidende d. 15/9 1956 hvor Firmaet Knud Lundbeck i København, netop reklamerer for en sådan assistance.

¹²³ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 1. februar 1957, s. 7

¹²⁴ FSD 1956-1973-vedtægter, forhandling, korrespondance ang. oprettelse af FSD. Referat af møde på Bustrups kontor d. 28. oktober 1956, s. 2

¹²⁵ EA, FSD 1956-1973,Vedtægt for FSD Provinshandelskammeret, s. 1

¹²⁶ Indexim: Interesseorganisationen for Danske Export- og Importvirksomheder ved Knud Lundbeck. RA Handelsministeriets Licenskontor, Samhandel med DDR 1941-1974, Nr. 2 1560, Brev fra Indexim d. 27/2 1957

*østtysk ønske og med organisationernes bevågenhed, hvilket ikke er blevet dementeret.*¹²⁸ Industrirådet og Carstens var dog imødekommende for oprettelsen af et organ, men det skulle oprettes udelukkende på dansk initiativ og dermed henstillede de reelt til, at der skulle oprettes et organ udenom Bustrup. Opbakningen bag Bustrups organ vaklede og imens var KfA blevet usikre på, om deres opbakning til Bustrup ville være kompromitterende for deres bestræbelser på at få en mere officiel handelsaftale i stand med Danmark. Derfor meddelte de Bustrup at de måtte have en garanti for den danske opbakning af organet. Under et ophedet møde i oktober 1956 med bl.a. Richard Krause fra KfA udtalte en skuffet Bustrup til Krause: ”...*det er ved vort Arbejde, at De har fået de fire Erhvervsorganisationer til Vertragspartnere. Vi har saadet, mens de andre høster, og det er uretfærdigt!*”¹²⁹ Dermed anså Bustrup sig selv som den primære årsag til at kammeraftalen imellem Erhvervsorganisationerne og DDRs repræsentanter overhovedet var kommet i stand og derfor var Bustrup naturligvis rasende over den manglende opbakning fra DDR.

Samtidig udsendte de fire erhvervsorganisationer en skrivelse d. 8. november til KfA om, at de fire erhvervsorganisationer ikke ville tage aktiv del i den praktiske afvikling af samhandelen, som østtyskerne havde krævet.¹³⁰ Hermed var bolden givet videre til de enkelte medlemmer af erhvervsorganisationerne og de enkelte forretningsfolk der havde interesse i at samhandelen kunne genoptages på det tidligere niveau. KfAs Direktør Krause fremholdt sit krav om en ordning under DV. Men denne løsning var uacceptabel for direktoratet, idet den ville kræve direkte forhandling mellem Udenrigsministeriets og Handelsministeriets repræsentanter.¹³¹ Initiativet var således hos de fire erhvervsorganisationer i VU, men de var imidlertid splittede med hensyn til at finde en løsning, og imens bredte utilfredsheden sig hos de danske im- og eksportører og ikke mindst Bustrup. Berlingske Tidende kunne således under overskriften ”*Forhandlingerne med Østzonen brudt sammen*”¹³² beskrive hvorledes handlen stagnerede og Bahnsons firma, der havde store interesser i samhandlen mellem de to lande, lagde gentagne gange pres på VU.

¹²⁷ EA FSD 1956-1973,. Brev fra Provinshandelskammeret d. 5/10 1956

¹²⁸ RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af ekstraordinært møde i DV, 9.oktober 1956, s. 5

¹²⁹ FSD 1956-1973 Vedtægter, forhandling og korrespondance ang. Oprettelse af FSD, Mødereferat på Bustrups kontor d. 24. oktober 1956, s. 2

¹³⁰ EA FSD 1956-1973-vedtægter, forhandling, korrespondance ang. oprettelse af FSD. Referat af møde d. 21/2 1957, s. 1

¹³¹ EA, FSD 1956-1973,Referat af møde på Dir. Bustrups kontor. 27. oktober 1956

¹³² Berlingske Tidende, d. 5/10 1956, s. 12?

I dette vakuum af udeblivelse af konkrete løsninger arbejdede hovederhvervsorganisationernes medlemmer og de involverede firmaer imidlertid på at forhandle sig frem til en løsning med østtyskerne. Formanden for to af de involverede selskaber All-Goods A/S og Nor-Goods A/S i samhandelen mellem Danmark og DDR, Richard Bustrup, havde fra 1954 og fremefter en stor interesse i at samhandelen blev opretholdt.¹³³ Bustrup havde tidligere, med støtte fra Landbrugsrådet, været til gentagne møder med repræsentanter for det østtyske Handelskammer, oftest i forbindelse med forårs- og efterårsmesserne i Leipzig. Desuden havde han fra organisationernes underskrivelse af kammeraftalen i juli 1956, været en særdeles aktiv fortaler for en centralisering af samhandelen hos forskellige repræsentanter for de fire store erhvervsorganisationer. Gennembruddet i arbejdet med at få dannet et samlet organ for varetagelsen af de praktiske opgaver kom i et samarbejde mellem Indeximgruppen, som bekendt blev støttet af provinshandelskammeret og Bustrup der blev støttet af landbrugsrådet. Presset blev nu forøget fra både Provinshandelskammeret, Bustrups organ og østtysk side til at de resterende medlemmer af VU skulle finde en løsning. Selv om Bustrup nu gennem et samarbejde mellem Indeximgruppen og hans organ havde opnået østtysk støtte så foretog VU sig afventende omkring årsskiftet 1956-1957, alt imens samhandelen på dette tidspunkt var stagnerende.

For at imødegå den svigtende samhandel med DDR blev der således på foranledning af firmaet A/S Louis Bahnson udformet en fællesskrivelse til det østtyske handelskammer vedrørende det kritisable i VUs håndtering af afviklingen af samhandelen mellem de to lande. Baggrunden for denne fællesskrivelse var at betalingsarrangementet mellem Danmarks Nationalbank og Deutsche Notenbank ikke virkede efter hensigten. Således bevirkede forskellige betalingsterminer for hhv. im- og eksport der en skæv fordeling af varebyttet mellem de to lande.¹³⁴ Dette ulige forhold mellem im- og eksport fik de østtyske myndigheder til at holde betalingen tilbage og indstille import fra Danmark, hvorved at danske virksomheder havde en del tilgodehavender til gode ved årsskiftet 1956-1957.¹³⁵ Noget kunne tyde på at det var en uhensigtsmæssig handelsbalance mellem de to lande der var den største hindring i samhandelen, men Grosserer-societets repræsentant påpegede: ”*Meget tyder på, at den bestående stagnation i*

¹³³ Kraks Blå Bog, Kraks Forlag, Kbh. 1989 s. 165

¹³⁴ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 1. februar 1957, s. 6

¹³⁵ RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af møde i UM, 11. februar 1957, s. 6

samhandelen udelukkende skyldes manglende vilje fra østtysk side".¹³⁶ Dermed var det altså ikke konkrete løsninger af den eksisterende valutariske og samhandelsmæssige fremgangsmåde der var det springende punkt for østtyskerne, men en decideret ændring af formen på samhandlen på et mere officielt plan. På et møde hos Udenrigsministeriet d. 11. februar 1957 med repræsentanter fra de fire erhvervsorganisationer og de relevante ministerier præsenterede F. Thøgersen, H.C. Schmidt og H. R. Bustrup fra Landbrugsrådet to løsningsmodeller. Den første model var en fortsættelse af det bestående handelsarrangement i modificeret form, således at man forsøgte at imødekomme de tyske handelsfolk og agenter og solgte danske varer på kredit over det bestående handelsarrangement. Denne løsning var en imødekommelse af Industrirådets ønske, men denne løsning ville rent teknisk dog indebære at Handelsministeriets og statens eksport-kredit udvalgs aktive medvirken, hvilket ikke var ønskeligt. Den anden løsning er den såkaldte SUKAB løsning, dvs. et uafhængigt organ der skulle have følgende beføjelser:

"1) At modtage oplysninger om samtlige indgåede og påtænkte forretninger fra danske og tyske im- og eksportører.

2) At fremme indkøb eller salg af sådanne varer, som hindrer opfyldelse af krav til kombination

*3) At give VU og nationalbanken oplysning om indgåede eller forventede forretninger..."*¹³⁷

Til forskel fra SUKAB løsningen skulle dette organ dog umiddelbart ikke have monopol på samhandlen, idet man fra VUs side ville opretholde dette organs stilling som neutral formidler af samhandelen.

Modtagelsen i VU af dette forslag blev mødt med interesse og der blev givet grønt lys for en videre forhandling med østtyskerne ud fra de præsenterede løsningsmodeller. Under efterfølgende møder med repræsentanter fra KfA var udgangspunktet for de danske udsendinge fra VU, en opretholdelse af det eksisterende betalingsarrangement, med en løsning af de nuværende problemer med betaling og svingkredit. Fra dansk side var møderne en skuffelse, idet man forsøgte at diskutere de enkelte problemer som havde bragt samhandelen næsten i stå, selvfølgelig med det forsæt at kunne få samhandelen i gang igen under det nuværende arrangement. Kontorchef Carstens fra Industrirådet der siden d. 14. februar havde deltaget i forhandlingerne om en løsningsmodel afgav et referat af disse møder og udtalte, at: *"Forsøgene fra dansk side på at bringe drøftelserne ned på et konkret plan – særligt med hensyn til den*

¹³⁶ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 8. februar 1957, s. 4

*manglende udnyttelse af danske eksportkontingenter for sekundære varer – var frugtesløse.*¹³⁷ I lyset af disse frugtesløse forhandlinger og med presset fra den kommende forårsmesse i Leipzig indstillede Fuldmægtig Ryberg fra Udenrigsministeriet til, at de fire hovederhvervsorganisationer fandt en løsning: *”Efter nogen yderligere diskussion blev mødet hævet af Ryberg, der udtalte, at han måtte forstå situationen således, at de fire hovedorganisationer ville fortsætte bestræbelserne på at nå til enighed, dels om spørgsmålet om etableringen af et centralorgan med en person i spidsen, som de forskellige interessegrupper kan samles om, og dels om de ændringer i samhandelsformen, som kan bringes i forslag.”*¹³⁹ Initiativet lå nu hos erhvervsorganisationerne, der sammen med VU skulle nå til enighed om en løsning som østtyskerne kunne acceptere. Hermed var den reelle beslutning om at imødekomme østtyskerne med en centralisering af samhandelen i et formidlende organ taget på mødet d. 19. februar, 1957. Den endelige østtyske accept af Bustrups formidlende samhandelsorgan blev givet på et møde d. 7/3 1957 med repræsentanter fra det østtyske Udenrigshandelskammer. Herefter skulle der udarbejdes en skitse over organisationens arbejdsgang.¹⁴⁰ Landbrugsrådets repræsentant i VU, Finn Thøgersen blev yderligere indkaldt til møde hos Wolf, der bad VU om at viderebringe den definitive afgørelse om at organet skulle oprettes og samhandelen skulle genoptages mellem de to lande. VU accepterede, bemærkelsesværdig uddramatisk, afgørelsen om at støtte Bustrups formidlende organ, med opbakning fra alle erhvervsorganisationer, og de implicerede parter blev enige om oprettelsen af et samlet praktisk organ for samhandelen mellem Danmark og DDR. Reelt havde erhvervsorganisationerne dog hårdt brug for en løsning og det var ikke så meget accept af Bustrups organ, som manglen på andre løsningsforslag der kunne accepteres af KfA og SED. Landbrugsrådet havde de største økonomiske interesser i samhandelens snarlige genoptagelse, mens Provinshandelskammeret med indlemmelsen af Indexim i Bustrups organ valgte at varetage deres medlemmers interesse. Industrirådet og Grosserer-Societetet accepterede modvilligt pga. af Bustrups nære relationer til de østtyske forhandlingspartnere. I sidste ende accepterede alle erhvervsorganisationerne derfor, om end ikke helhjertet, Bustrups organ. Resultatet blev at Bustrups og Indexims fusionerede organ¹⁴¹ skulle operere indenfor handelsaftalen eller kammeraftalen af d. 20. juli 1956. FSD eller

¹³⁷ RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af møde i UM, 11. februar 1957, s. 3

¹³⁸ RA 1560,1935-77 nr. 75, Mødereferat 8. februar 1957, s. 2

¹³⁹ RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af møde i UM, 19. februar 1957, s. 6

¹⁴⁰ RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af VUs møde, 15. marts 1957, s. 3

foreningen til formidling af samhandelen mellem Danmark og DDR blev derefter oprettet i København, hovedsageligt som et praktisk organ. Organisationsformen blev ikke som først antaget, et aktieselskab, men en forening der ifølge vedtægten, skulle være: *"en neutral og formidlende forening, der ikke selv kan foretage køb eller salg for egen regning eller optage agenturer."*¹⁴² Foreningen var herefter en realitet, markeret af den stiftende generalforsamling d.16. april 1957 og man skulle umiddelbart tro at foreningen herefter kunne påbegynde dens aktiviteter.¹⁴³

6.1.6 Karakteristik af im- og eksporten 1949-1957

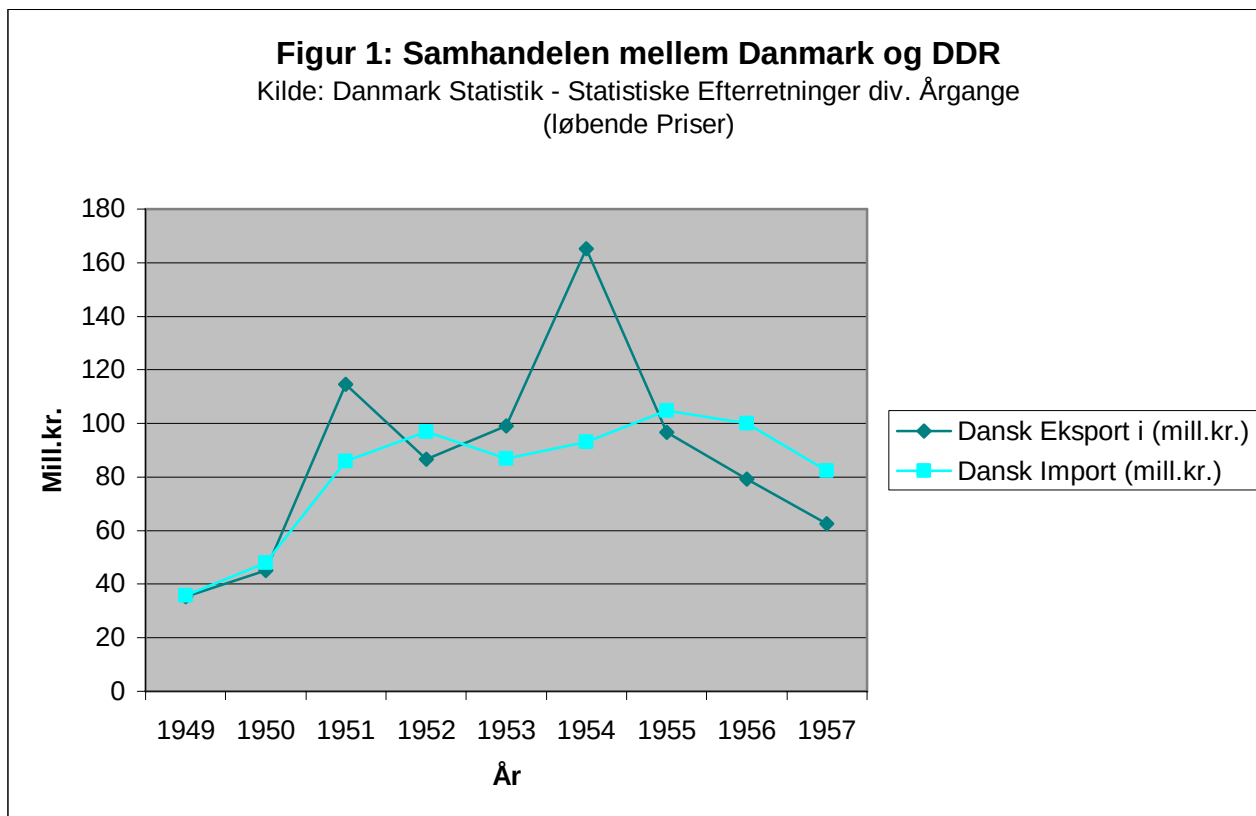
Indtil FSD's stiftelse i 1957 havde samhandelen fra 1949 til 1956-57 mellem Danmark og DDR været kendetegnet ved store procentuelle udsving både på ind- og udførslen af varer med DDR. Værdimæssigt var udsvingene dog ikke store i forhold til Danmarks samlede udenrigshandel, idet værdien af samhandelen med DDR lå forholdsvis stabilt på ca. 1 procent af det danske bruttonationalprodukt i perioden 1949-1957. I perioden 1949 til 1957 ses det på Fig. 1, at der er sket en stigning i samhandelen, med store procentuelle udsving i 1951 og 1954 for dansk eksport. Fra 1955 til 1957 anes et svagt fald for henholdsvis importen og eksporten, dog mest markant for dansk eksport. Den handelsmæssige nedgang i perioden 1956, var dog ikke så kraftig set på hele 1956, men østtyskernes beslutning om ikke at indgå nye kontrakter kan især ses ud fra årets første 6 måneder i 1956. Som fig. 1 viser er udsvingene størst for Danmarks udførsel af varer i året 1954, der viser et markant misforhold mellem værdien af ind- og udførslen af varer. Årsagen til dette misforhold skal findes i en ekstraordinær stor dansk eksport af mejeriprodukter i 1954, som igen faldt til 1953-niveau i 1955. Denne kraftige stigning skal derfor ikke opfattes som en tendens, men en anomali i det samlede billede af eksporten.¹⁴⁴ Det interessante i denne sammenhæng er, at en sådan forskel mellem import og eksport kunne gennemføres, selvom VU og DV efter aftale med de involverede parter, som hovedformål havde at balance mellem landenes henholdsvis im- og eksport. Samme tendens gør sig gældende

¹⁴¹ Indexim og FSD blev endeligt fusioneret med indlemmelsen af fire medlemmer i FSD's bestyrelse 21.febr. 1957. EA FSD 1956-1973-vedtægter, forhandling, korrespondance ang. oprettelse af FSD. Erklæring fra Indexim. 21. febr. 1957

¹⁴² Bustrup, Holger Rich.: *Beretning om udviklingen i samhandelen mellem Danmark og Østtyskland i tidsrummet 1945-1972*, udateret, s. 16

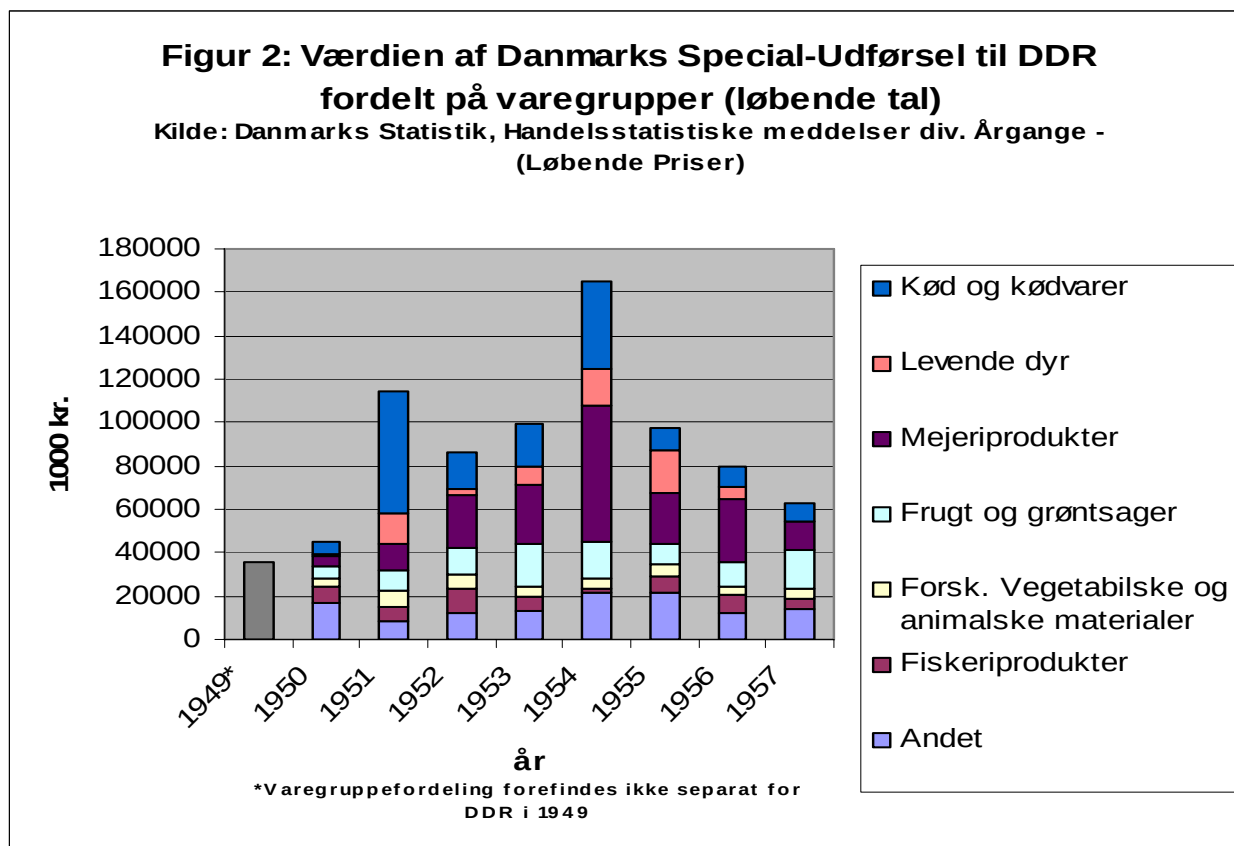
¹⁴³ Herefter kunne foreningen begynde sig virke med at formidle samhandelen for danske im- og eksportører og formanden for VU kunne herefter henstille den nyoprettede forening til at udsende en pressemeddelelse, med det forbehold ikke at nævne de involverede myndigheder i annoncen. RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af ekstraordinært møde i DV, 8. maj 1957, s. 5

¹⁴⁴ Se fig. 2

gældende i 1951 med yderligere et misforhold mellem dansk im- og eksport i dansk favør. Det er først i 1956-1957 at man kan observere en tendens til et egentlig forskydning af im- og eksport i østtysk favør. Igen kan denne tendens som begynder fra 1955, være sket som reaktion på det store misforhold i 1954, hvorfor man fra VU måske har valgt en mere restriktiv licensudstedelse i 1955. Fra 1956 er der dog en forholdsvis klar tendens til at man fra østtysk side ikke har villet importere i så høj grad som tidligere. De begyndende vanskeligheder med et fald af indgåede kontrakter om udveksling af varer på efterårsmessen i Leipzig i 1955 passer udmærket ind i billedet af et begyndende misforhold mellem im- og eksport, en forskel der bliver tydeligere i løbet af 1956-1957. Hvis man ser på ind- og udførslen af varer i hele perioden som helhed ser man at faldet 1955 til 1957 ikke er så dramatisk som mange af de danske virksomheders udmeldinger umiddelbart kan antyde. I forhold til 1954 var der bestemt en markant nedgang, men set i forhold til niveauet for 1952-1953 er det ikke alarmerende. Dermed skal de østtyske delegerede udmeldinger om helt at stoppe samhandelen i 1955-1956 nok nærmere tilskrives østtysk retorik. Imidlertid ramte den nedgang der var i 1955-1956 ikke bredt men et snævert antal virksomheder, for hvilke en nedgang havde større virkninger. Dette kan konstateres med nedenstående fig. med eksempelvis mindst halvering af udførselen af mejerivarer i forhold til de foregående år, faktisk til niveauet for 1951. De forskellige varegrupperes sammensætning er

ligeledes præget af stor forskellighed fra hhv. østtysk og dansk side. Hovedsageligt bestod Danmarks eksport fra begyndelsen af 1949 af landbrugsrelaterede varer, hvor kød- og mejeriprodukter udgjorde op til 50 % af den samlede udførsel af varer. En anden stor andel af eksporten udgjordes af frugt og grøntsager med 20 % der ligeledes var forholdsvis konstant i den 8-årige periode. Andelen af de største 6 varegrupper som er markeret i Fig. 2, er ikke konstant,

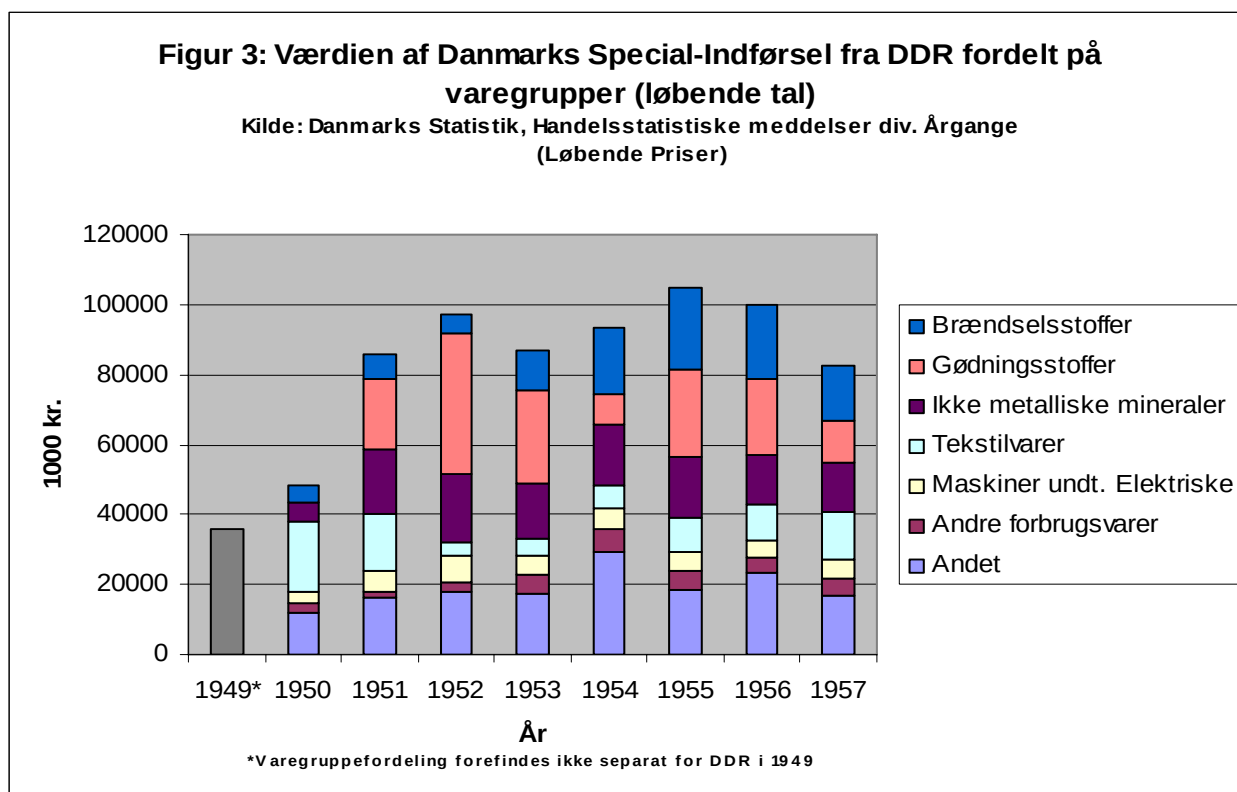

men ligeledes præget af relativt store udsving, som f.eks. en høj eksportandel af mejeriprodukter fra Danmark i 1954, som berørt tidligere. Endvidere kan nævnes en høj eksport af kødvarer i 1951, mens der i 1950 og 1957 stort set ikke blev eksporteret levende dyr.¹⁴⁵ DDR var endvidere et naturligt afsætningsmarked for den bornholmske fiskeindustri, hvorved også fiskeriekporten indgår, om end i mindre omfang.¹⁴⁶ Det mest markante træk ved den danske eksport til DDR i perioden 1949-1957 er den overvældende andel af landbrugsrelaterede varegrupper, og den næsten ikke eksisterende andel af eksempelvis industrivarer eller forarbejdede varer. På Fig. to er de mindste varegrupper samlet under kategoriseringen: *andet* og her indgår bl.a. maskineri. Det

¹⁴⁵ I 1950-1952 var der en alvorlig mund og klovsyge epidemi på det europæiske kontinent, hvorved der blev lukket for import af kvæg fra bl.a. DDR, Holland og Danmark. I 1951 bliver Danmark ramt med over 21.000 ramte besætninger. <http://www.europarl.eu.int/meetdocs/committees/fiap/20020408/464459da.pdf>. (d. 25-5-05)

¹⁴⁶ RA 1560, Handelsministeriets Licenskontor, PK. 2, Samhandel med DDR, 1941-1973, nr. 2, Notat vedrørende private Varebytteforretninger, 3. nov. 1950, s. 3

anes at der i perioden 1956 – 1957 er en stigende tendens til at denne kategori udgør en større andel af den samlede eksport, på trods af nedgangen i samhandelen 1955-1957. I fig. 3: *Værdien af Danmark Specialindførsel til DDR fordelt på Varegrupper*, er billedet relateret til den relativt høje landbrugseksport. Her er en af den største varegruppe: *Gødningsstoffer*, ret markant repræsenteret fra 1951 og frem. Derudover er ikke-metalliske mineraler, herunder sten

og brændselsstoffer også en ret markant importvare for danske virksomheder, mens de resterende importartikler viser en større alsidighed end tilfældet er for den danske eksport. Bl.a. udgør kategorien: *andet*, en større andel end hvad tilfældet er for eksporten. Herunder er bl.a. import til Danmark af bl.a. legetøjsartikler, for at fremhæve en enkelt varegruppe.

Det generelle billede af Danmarks import fra DDR viser dog samlet en mere jævn varefordeling, både hvad angår mængden af de enkelte kategorier, samt værdien af de importerede varer. VUs primære opgave var, som bekendt, at udstede im- og eksportlicenser til danske firmaer der ønskede at importere varer fra DDR og samtidig tage hensyn til de enkelte varegruppers andel ikke blev for høj, så ikke kun en branche blev overrepræsenteret eller tilgodeset. Ud fra betragtningen om styring af samhandelen er Danmarks specialindførsel til DDR langt mere vellykket, med en større værdiandel af forskellige varegrupper. Hvilke Varer blev eksporteret/importeret? Molnar s. 22

6. 1.7. Sammenfatning

VU havde som hovedformål at godkende private, danske vareudvekslingsforretninger med lande der ikke var afsluttet handelsaftaler, men fra 1953-1954 var samhandelen med mange lande normaliseret hvorefter VU næsten udelukkende beskæftigede sig med DDR. Derved havde VU en institutionel egeninteresse i at opretholde og fremme samhandelen med DDR og derfor havde de også en interesse i at opretholde samhandelen under de vante rammer i VU. Så længe samhandelen blev opretholdt og ligefrem var i fremgang fra 1949-1955 var der for udvalget intet incitament, til at ændre det bestående kompensationssystem. Derfor klingende østtyskernes krav om ændring af handelsarrangementet også hult i starten af 1955. Det østtyske pres på VU og DV tiltager igennem 1955 og 1956 og kulminerer foreløbigt ved årsskiftet 1956-57, idet det lykkedes MAH og DIA næsten helt at få bragt samhandelen til ophør. Dette ophør var politisk motiveret og ikke bestemt ud fra hverken forsyningsmæssige eller økonomiske overvejelser, hvilket alene kravet om en centralisering af samhandelen mellem Danmark og DDR viser. Centralisering med hhv. Norsk Kompensasjons Selskap eller SUKAB havde ikke øget samhandelen, hvilket de østtyske delegerede udmærket vidste, men argumentet fra østtyskernes side var helt frem til 1957, at en centralisering, dvs. en tættere sammenknytning af øst-vest samhandelen og de ministerielle repræsentanter fra hhv. Handelsministeriet og Udenrigsministeriet i Danmark, ville være fremmende for samhandelen. Endvidere viser faldet i samhandelen, at den østtyske samhandel med Danmark i 1956 ikke var af forsyningsmæssig vigtighed for DDR, da den alene ud fra en politisk motivation kunne nedbringes. Med nedgangen i handelen ved årsskiftet i 1956-57 blev repræsentanter for VU indkaldt til adskillige møder i udenrigsministeriet for at løse den handelsmæssige krise mellem de to lande. Resultatet af disse møder vidner om, at det fra dansk side var et så ømtåleligt, politisk emne, at man bad erhvervsorganisationerne om selv at løse den samhandelsmæssige krise. Resultatet blev en centralisering, men ikke som østtyskerne havde forestillet sig, idet det blev uden direkte indblanding eller forhandling på ministerielt niveau. Løsningen blev en imødekommelse af østtyskernes krav om et samlet organ, men dog som et neutralt formidlingsorgan til administration af samhandlen mellem Danmark og DDR. En løsning der på den ene side tilgodeså den danske regerings prekære forhold til DDR og på den anden side var det nærmeste SED under de givne forhold kunne komme på en officiel handelsaftale. Endelig var der VU og Varedirektoratet, der nødtvunget måtte acceptere denne løsning efter pres fra danske virksomheder og erhvervsorganisationerne.

6. 2 F.S.D. 1957-1963 Formalisering

6.2.1 Indledning

Efter den stiftende generalforsamling den 16. april 1957 på Palace Hotel i København kunne foreningen ikke umiddelbart påbegynde at udøve sin formidlende rolle i samhandelen mellem Danmark og DDR.¹⁴⁷ Foreningens arbejdsområde skulle først defineres i samarbejde med dels med medlemmer fra KfA og dels de fire erhvervsorganisationer. På møder i VU og DV maj og juni 1957 blev foreningens fremtidige administrative råderum og praktiske arbejdsgang debatteret. På vanlig vis blev de østtyske krav til den nye forening på vanlig vis formidlet igennem Bustrup og videre til de danske erhvervsorganisationer og myndigheder. Umiddelbart var der bred forståelse i VU for de krav som Paul Krause fra KfA fremsatte igennem Bustrup, men man undrede sig bl.a. hos Industrirådet over det østtyske krav om ubetinget skriftlig opbakning fra Erhvervsorganisationerne side til Bustrups nyoprettede forening. Baggrunden for dette krav var en udbredt østtysk usikkerhed om organisationernes opbakning til foreningen i marts 1957, hvor det var kommet Paul Krause for øre at tre af hovederhvervsorganisationerne ville trække sig såfremt F.S.D. blev oprettet.¹⁴⁸ Reelt var det naturligvis et forsøg fra Krause på at splitte erhvervsorganisationerne og opnå en mere officiel aftale med de danske myndigheder, men i marts 1957 var erhvervsorganisationerne blevet enige om deres støtte til F.S.D. I starten af maj 1957 rejste Bustrup og den ny udnævnte formand Finn Thøgersen til Berlin for endeligt at få godkendt det udarbejdede udkast til samhandelens administration. Under mødet med vicepræsident Wolf og Richard Krauss blev det foreløbige udkast til en skrivelse til VU og de danske myndigheder udarbejdet. Denne skrivelse blev forelagt i Varevekslingsudvalget d. 8. maj 1957 og her kunne en interessant tilføjelse konstateres. KfA krævede som betingelse for østtysk støtte til F.S.D., at alle indgåede kontrakter om køb af danske varer skulle indeholde klausulen: *”Dieser Vertrag tritt erst nach seiner Registrierung und Abstemplung bei der FSD in Kopenhagen in Kraft.”*¹⁴⁹ Med denne klausul ville FSD således få en monopolstilling når det drejede sig om østtysk køb af danske varer og med hensyn til balancen i kompensations og varebytteforretninger ville det således næsten betyde at al handel i praksis skulle foretages gennem FSD. Den østtyske eneretsklausul for østtyske køb i Danmark kan synes ret usædvanlig. Da et mødereferat af mødet mellem Bustrup og Paul Krause i begyndelsen af maj 1957 ikke er

¹⁴⁷ EA, F.S.D. 1956-1973 Vedtægter, forhandlinger og korrespondance ang. Oprettelse af F.S.D. Dir. Bustrups Indlæg ved FSD's stiftende generalforsamling, 16. april 1957

¹⁴⁸ EA, F.S.D. 1956-1973 Vedtægter, forhandlinger og korrespondance ang. Oprettelse af F.S.D. Referat af møde afholdt på Neues Rathaus, 9. marts 1957

blandt FSD's arkivmateriale kan det ikke umiddelbart fastslås hvorvidt det var et reelt ønske fra KfA eller DIA. En eneretsklausul var tidligere er blevet debatteret, bl.a. på et møde på Bustrups kontor d. 24. oktober 1956 mellem Bustrup og Richard Krause og Paul Krauss fra KfA. På dette møde blev der dengang udvist store betænkeligheder fra både Krauss og Krause ved at lade FSD få eneret i samhandelen. Krauss påpegede dengang: *"Jeg forstår, at Afviklingsorganet maaske ikke faar vanskeligheder ved den danske Monopollovgivning, men det kan give Kritik, og det må vi undgaae."*¹⁵⁰ Det kan dog konstateres at det var en favorabel ordning for Bustrup, der således havde opnået at give den nystartede forening gunstige betingelser og en berettigelse i omordningen af samhandelen. Efter det østtyske udspil fra mødet i starten af maj blev der i VU besluttet at lave et underudvalg under DV d. 18. juni 1957 for at få de sidste detaljer på plads og få samhandelen i gang igen.¹⁵¹ Med i dette underudvalg der bestod af repræsentanter fra de fire Hovederhvervsorganisationer, Landbrugs-, Handels- og Udenrigsministeriet og FSD enedes man om at overføre dele af den hidtidige sagsbehandling fra VU i F.S.D.s regi. F.S.D. fik bl.a. til opgave at vejlede danske im- og eksportører ved udveksling af varer med DDR og medregistrering af balancen mellem varernes lødighed og værdi.. Det centrale for F.S.D.s virksomhed var således umiddelbart en aflaste VU for dele af sagsbehandlingen, samt serviceorgan overfor danske virksomheder til fremme af samhandelen.¹⁵² Det lykkedes også Bustrup at få en dansk accept, at den nævnte klausul om at kontrakter om køb af danske varer skal indeholde en bestemmelse om at kontrakten først træder i kraft når den er registreret og afstemplet af FSD¹⁵³ Bustrup kunne således med Erhvervsorganisationernes accept af forslaget fra mødet i maj tage tilbage til Berlin med de gode nyheder. Under det efterfølgende møde med Vicepræsident Wolf og Paul Krause i KfA underskrev han en protokol om det formelle råderum for FSD's virke i forhold til Rammeaftalen af 1956.¹⁵⁴ I denne protokol fik han med KfA fastlagt, at FSD skulle dels skulle vejlede danske im- og eksportører og dels at FSD endvidere skulle have kopier af alle bank ind- og udbetalinger fra danske eksportører for dermed, at kunne få overblik over værdien over de indgåede forretninger mht. varebalancen i samhandelen. Grunden til at FSD skulle have en kopi af bankudbetalingerne var, at få danske eksportører til at

¹⁴⁹ RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af ekstraordinært møde i DV 8. maj 1957, s. 2-4

¹⁵⁰ EA FSD 1956-1973-vedtægter, forhandling, korrespondance ang. oprettelse af FSD. Referat af møde på dir. Bustrups kontor 24/10 1956, s. 4

¹⁵¹ RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af møde i DVs underudvalg d. 18. juni 1957, s. 1

¹⁵² RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af VUs møde i DV 4. juli 1957, s. 4

¹⁵³ EA, FSD 1957-1962 Generalforsamlingspapirer, Formand Finn Thøgersens Beretning ved FSD's ekstraordinære Generalforsamling, 20. december 1957, s. 4

¹⁵⁴ Se bilag 1

lade deres forretninger gå igennem FSD. Bustrup forelagde efterfølgende synspunkterne fra mødet i VU og den endelige accept af F.S.D.'s ansvarsområder af erhvervsorganisationerne, VU, DV og de relevante ministerier kunne finde sted den 22. juli 1957.¹⁵⁵ En egentlig underskrevet formålserklæring med VU og DV, som i tilfældet med Paul Krause fra KfA, blev ikke indgået. Årsagen hertil var, at FSD i forhold til de danske myndigheder formelt set, ikke havde andre beføjelser end tilsvarende udenrigshandelsselskaber. Desuden ville en indgået aftale mellem FSD og de danske myndigheder være en indirekte accept at de krav og beføjelser som blev skitseret i den indgåede aftale mellem KfA og FSD og dermed nærme sig en egentlig handelsaftale. FSD havde således ved godkendelsen af sin virksomhed af de østtyske og danske parter fået administrative beføjelser, samt noget nær en monopolstilling ved import af tyske varer. Med den formelle underskrivelse fra de østtyske myndigheder og den uformelle accepten fra de danske myndigheder kunne man således fra VUs side give FSD lov til at annoncere i dagspressen, at der nu var ændrede procedurer for vareudvekslingen mellem Danmark og DDR. Naturligvis med den anke at danske myndigheder ikke blev nævnt i annonceteksten: *"...at foreningen, hvis den ønskede gennem annoncer i dagspressen at orientere im- og eksportørerne, da at undlade at nævne myndighederne i annoncen."*¹⁵⁶ Dermed havde man nok givet accept af foreningen, men stadig med en behørig afstandtagen af hensyn til forholdet til Forbundsrepublikken.

6.2.2 Formalisering

FSD's bestyrelse kom til at bestå af medlemmer fra et repræsentativt udsnit af danske brancher, og særligt personer der samtidigt havde særlige interesser i de forskellige varegrupper.¹⁵⁷ Således kom bestyrelsen til at bestå af 7 medlemmer, hvoraf de fire medlemmer skulle være repræsentanter for eksportører og de tre medlemmer skulle være repræsentanter for importører.¹⁵⁸ Foreningens medlemmer blev ligeledes udgjort af brancheorganisationer, andels- og eksportorganisationer og private erhvervsvirksomheder med betydelige økonomiske interesser i samhandelen med DDR.¹⁵⁹ Størstedelen af medlemmerne havde længe været beskæftiget med handelen østtyske virksomheder, også før DDR blev oprettet. Foreningens bestyrelse fik følgende arbejdsområder, på baggrund af forhandlingerne mellem Bustrup og de østtyske myndigheder og med accept fra erhvervsorganisationerne:

¹⁵⁵ EA, FSD 1957-1962 Generalforsamlingspapirer, 20. december 1957, s. 3

¹⁵⁶ RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af ekstraordinært møde i DV 8. maj 1957, s. 5

¹⁵⁷ Se bilag 2

¹⁵⁸ Vedtægter for Foreningen til formidling af samhandelen mellem Danmark og DDR. 1956, s. 7 (i læg Vedtægter i pakke 1956-1973 Vedtægter forhandlinger etc.)

- 1) Vejledning af danske im- og eksportører om køb og salg af varer i DDR.
- 2) Behandling af im- og eksportansøgninger fra danske virksomheder i samarbejde med Vareudvekslingsudvalget og DV og senere Handelsministeriets Licenskontor. Herunder udarbejdelse af betalingsoversigter. Desuden fik FSD bemyndigelse som observatør ved de årlige kammeraftaleforhandlinger med DDR.
- 3) Forhandling med østtyske myndigheder, dvs. repræsentanter for KfA og DIA. Det skal dog nævnes at FSD ingen bemyndigelse havde til at indgå aftaler, herunder kammeraftaler med de østtyske myndigheder.
- 4) Deltagelse i Leipzigmesserne

Finansieringen fik FSD ved foreningens medlemmer hver skulle betale 10.000 kr. i startkapital og den daglige drift blev finansieret gennem 1 % fra eksportører og 1 % fra eksportørerne. Der var en årsag til at den endelige udformning af FSD i sidste ende blev et formidlende organ med private medlemmer. Ligesom i tilfældet med Danmark var der både i Norge og Sverige flere tilsvarende erhvervsorganisationer og firmaer der bistod med rådgivning og assistance ved forhandlinger i kommercielle, tekniske og juridiske spørgsmål ved såvel import som eksport til DDR. Det blev dog klart med den forholdsvis komplicerede kompensationshandel med østblokken, samt den politisk prekære situation som DDR befandt sig i, at det ville være hensigtsmæssigt at have et selskab der havde fornødent kendskab til hvorledes samhandelen med DDR kunne afvikles. Derfor fik Sverige, Norge og endelig Danmark hver deres selskab med ekspertise i handel med DDR. Selv om Norge og Sverige længe have haft disse selskaber, så var der mange lighedspunkter med FSD. De mest fremtrædende norske og svenske selskaber der bistod virksomheder i samhandelen var Norsk Kompensasjonsselskap og det svenske SUKAB, Sveriges Utrikeshandels Kompensationsaktiebolag. SUKAB blev dannet på et tidligt tidspunkt, allerede i 1940 af omtrent 100 repræsentanter for forskellige virksomheder i Sverige. SUKAB blev dannet som et uafhængig aktieselskab og skulle som udgangspunkt være en non-profit organisation med en formidlende rolle, som konsulent ved navnlig den mere komplicerede udenrigshandel, dvs. kompensationshandel, modkøbshandel og lignende transaktioner. I princippet omfattede SUKABS tjenester alle handelsaktiviteter der fordrede en tovejs handel.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Se bilag 2

¹⁶⁰ Niva, Jeanette og Emma Nordlund: *Countertrade, How do trading companies assist exporters in countertrade deals?* Upubliceret, Luleå, University of Technology, 1997, s. 32

SUKAB's aktionærer bestod af såvel eksportvirksomheder og erhvervsorganisationer fra såvel den private som den offentlige sektor.¹⁶¹ Aktionærerne i SUKAB havde dog ingen forret til aktieselskabets ydelser, idet alle svenske virksomheder kunne sende eksportansøgninger ind til videre ekspedition i selskabet.¹⁶² Betalingen for disse tjenester var hhv. 1 % af im- og eksportørerne og var oprindeligt afsat blot at dække selskabets udgifter, men senere blev SUKAB et forholdsvis stort overskudsgivende selskab med jævnlige udbetalinger til aktionærerne.¹⁶³ På samme måde var det norske sidestykke til SUKAB, Norsk Kompensationsselskab A/S et aktieselskab der fortrinsvis bestod af aktionærer der havde en interesse i samhandelen med DDR.¹⁶⁴ Det blev stiftet i 1947 på foranledning af Norges eksportråd og Handelens Importutvalg. Selskabets formål var at bistå ved kompensationsforretninger mellem norske og udenlandske im- og eksportører. Selskabets primære funktion var at skabe lødighed mellem im- og eksport og indhente licenser til den pågældende vareudveksling, samt at vejlede de respektive im- og eksportører. Selskabets udgifter blev dækket af hhv. 1 % afgift fra norske eksportører og 1 % afgift fra norske importører og et eventuelt udbytte af selskabet blev udbetalt til aktionærerne og det resterende overskud blev tilbagebetalt til de involverede virksomheder. Selskabet kunne ikke drive køb eller salg for egen regning eller fungere som agent og videreformidler af forretninger, men ligesom FSD umiddelbart fungere som neutralt formidlingskontor for kompensationshandel.¹⁶⁵ Til forskel fra FSD havde Norsk Kompensationsselskab repræsentanter fra erhvervsorganisationerne i Norge og havde således også bemyndigelse til at slutte handelsaftaler med DDR.¹⁶⁶ At formålserklæringen i Norsk Kompensasjonsselskap A/S og vedtægterne i FSD rummer mange ligheder er ikke et tilfælde. I arkivmaterialet fra FSD havde Bustrup materiale fra Norsk Kompensasjonsselskap til rådighed og der er så mange sproglige og indholdsmæssige ligheder¹⁶⁷, at det kan anses for sandsynligt at det norske modstykke er blevet brugt som forlæg af Bustrup, allerede inden den direkte forhandling med de østtyske myndigheder i september 1956. Bl.a. er ligheden med at

¹⁶¹ Den statslige organisation Svensk Export Industri havde en betydelig aktieandel i SUKAB, s. 32

¹⁶² Molnár, Josef: *Bytesaffärer i öst-Västhandeln, doktorafthandling, Göteborgs Universitet*, Göteborg, 1982, s. 263

¹⁶³ SUKAB havde i dens storhedstid i midten af 1980'erne en egenkapital på omkring 1,6 milliarder svenske kroner og 30 fastansatte. Desuden havde selskabet et kontor i Wien til, at varetage selskabets interesser i Østeuropa.

SUKAB eksisterer stadig, men måtte indskrænke sine aktiviteter efter murens fald i 1989. Efter en større omlægning og opsplitning af selskabet i 1990 og 1994 er selskabets aktiviteter dog kraftigt indskrænket i dag. Niva, s. 32-34

¹⁶⁴ EA, FSD 1956-1973 Vedtægter, forhandlinger og korrespondance ang. Oprettelse af FSD. Skrivelse til norske eksportører fra Norsk Kompensasjonsselskap d. 25. januar 1956, s. 2

¹⁶⁵ EA, FSD 1956-1973, Vedtægter for Norsk Kompensasjonsselskap, 1. april 1950, s. 1

¹⁶⁶ EA FSD 1956-1973, referat af møde på Dir. Bustrups Kontor d. 21. februar 1957, s. 2

¹⁶⁷ Se endvidere EA, FSD 1956-1973, Vedtægter for Norsk Kompensasjonsselskap, 1. april 1950, s. 1 og EA, FSD 1956-1973, Vedtægter for FSD, 16. april 1957, s. 3

selskaberne ikke kan drive køb eller salg for egen regning eller drive agenturer fuldstændig enslydende og desuden rummer de begge en udførlig liste over de brancher som selskaberne repræsenterer. Den umiddelbare forskel mellem de skandinaviske selskaber og FSD var i organisationsformen. Norsk Kompensasjonsselskap A/S og SUKAB var aktieselskaber, mens FSD var en forening. At FSD i sidste ende blev en forening var et resultat af et møde mellem repræsentanter fra Indexim og Bustrup i februar 1957. Mødet nævner ikke om de overvejelser der er gået forud, men der var bred enighed om at det skulle være en forening, med Bustrup som leder. På selv samme møde blev formålserklæringen fra Norsk Kompensasjonsselskap oplæst og Bustrup bedyrede på mødet at der var mange ligheder mellem den norske model og FSD, så Bustrup og Indexim var klar over at lighederne var mange.¹⁶⁸ En anden lighed med FSD og dens skandinaviske modstykker var opkrævningen af 2 % afgift fra de involverede virksomheder i den enkelte handel. Hvor Norsk Kompensasjonsselskap opkrævede 2 % af værdien af de norske eksportører, opkrævede FSD 1 % af hhv. im- og eksportørerne på samme måde som SUKAB.

Med det formelle fundament på plads, med inspiration fra SUKAB og Norsk Kompensasjonsselskap blev der således fra 1957 skabt et netværk med FSD som formidler af samhandelen med ministerier, direktorater, udvalg, erhvervsorganisationer, banker og virksomheder i Danmark, som det bliver illustreret i bilag 3.

6.2.3 Samarbejdet mellem FSD og de danske samarbejdspartnere

Den øverste myndighed i FSD's samarbejde på dansk side var Udenrigsministeriet og Handelsministeriet.¹⁶⁹ På trods af at FSD's vedtægter bedyrede at det var en neutral og formidlende organisation så skulle tilknytningen og kontrollen af FSD's formelle og praktiske virke være i klar overensstemmelse med de to ministeriers ønske om at holde samhandelen mellem Danmark og DDR så uproblematisk så muligt, uden direkte at optage forhandlinger med de østtyske delegerede fra KfA og DIA. FSD var godkendt af Handelsministeriet og så længe FSD sørgede for at have østtysk opbakning og ellers holdt sig inden for de snævre udstukne rammer som formidler, så havde den også ministeriernes accept. DV var hjemmehørende under Handelsministeriet og dermed også direktoratets underudvalg VU. I begge udvalg var der repræsentanter for begge ministerier og selv om disse repræsentanter kun nødigt blandende sig i

¹⁶⁸ EA FSD FSD 1956-1973-vedtægter, forhandling, korrespondance ang. oprettelse af FSD, Referat af møde på Dir. Bustrups Kontor d. 21. februar 1957, s. 2

¹⁶⁹ Se bilag 3

den praktiske afvikling af samhandelen og hovedsageligt havde en observerende funktion, blev deres diskrete henvisninger oftest fulgt.¹⁷⁰ I både DV og VU indgik endvidere ministerielle repræsentanter fra hhv. fiskeri- og landbrugsministeriet. Ud over de ministerielle repræsentanter i det nedsatte direktorat og underudvalg var hovederhvervsorganisationerne ligeledes repræsenteret i DF og VU. Deres formål som interesseorganisation var at varetage fælles opgaver og erhvervsmæssige interesser for de pågældende brancher. I både DF og VU var der ligeledes en repræsentation af enkelte råd, såsom Fiskerirådet, Landbrugsrådet og Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, men det var kun de fire store interesseorganisationer der havde hjemmel af Handelsministeriet til at indgå i forhandlinger med KfA og DIA. FSD's største samarbejdspartner på dansk side var VU og DV, og selv om FSD var involveret i den ugentlige godkendelse af kompensationsforretninger, så deltog FSD's bestyrelse kun undtagelsesvis under de regelmæssige drøftelser i DV og VU. Kun i forbindelse med optakten og oprettelsen af FSD, ved uformelle møder og endelig ved ekstraordinære problemer der krævede specielt ekspertise blev FSD indkaldt. At FSD ikke fik permanent tilstedeværelse er en understregning af FSD's rolle, som det praktiske organ der smidiggjorde udvekslingen af varer og tjenesteydelser. Ud over samarbejdet i DF og VU indgik Nationalbanken i netværket vedrørende balancen og brugen af svingkredit. Bankaftalen var en årlig tilbagevendende betalingsoverenskomst mellem Danmarks Nationalbank og Deutsche Notenbank i Berlin, som blev administreret af repræsentanter for de fire erhvervsorganisationer og KfA. Det var Nationalbanken der administrerede clearingkontoen med den gensidige svingkredit i tilfælde af forsinkede indbetalinger fra de respektive virksomheder. Clearingkontoen bevirkede at der formelt set ingen pengeudveksling fandt sted mellem Danmark og DDR. Når en dansk importør køber varer i DDR, bliver disse beløb faktureret i danske kroner og herefter indbetaler importøren pengene i en dansk bank, der igen overfører pengene til nationalbanken, og som igen krediterer den østtyske banks herværende konto for beløbet. Det omvendte er således tilfældet for østtysk import, idet Deutsche Notenbank er sidestillet med Nationalbanken, med den gensidige svingkredit. Herefter fungerer Deutsche Aussenhandelsbank Aktiengesellschaft som garant for ind- og udbetalingerne til bl.a., Den Danske Landmandsbank eller Landmandsbanken¹⁷¹, der

¹⁷⁰ Bl.a. Handelsministeriet henstillede Handelsministeriet i oktober 1957 at FSD skulle deltage som observatør i det kommende års kammeraftale for 1958. Baggrunden for denne henstilling var at Provinshandelskammeret havde modsat sig FSD's deltagelse. Se endvidere afsnit om Samhandelens Organisering, RA 1560,1935-77 nr. 75, Referat af VUs møde i DV, d. 25. oktober 1957 s. 3

¹⁷¹ Se bilag 3

igen udbetaler pengene til im- og eksportørernes respektive lokale banker.¹⁷² De clearingkroner der således måtte være i overskud på den østtyske konto kan kun benyttes til at importere danske varer for.¹⁷³ Ifølge aftale med de respektive banker på dansk side, fik de danske banker pligt til at indsende oplysning om bevægelserne på diverse konti, oplysninger som herefter blev forelagt i VU.¹⁷⁴ FSD's rolle i disse årlige kammeraftaler og bankaftaler var som bekendt som observatør, men det interessante var at FSD fik en aftale med KfA om at FSD skulle have afskrifter fra alle bank udbetalinger af varer og tjenesteydelser fra Deutsche Notenbank i Berlin. Herved kunne FSD følge med i om kontingenterne for den pågældende varegruppe var opbrugt og vidererapportere til DV. Dermed havde VU indberetninger fra de respektive danske banker og FSD havde tilsvarende oversigt over kontobevægelserne fra de tyske banker. Med dette system havde man generelt fra dansk side gennem mange instanser en forholdsvis stor kontrol med betalinger og overblik over balancen mellem den licenserede im- og eksport. Det sidste led i organisationen af samhandelen på dansk side var de danske virksomheder hhv. im- og eksportører og dette arbejde var FSD's primære funktion.

Rent praktisk foregik det således at danske im- og eksportører uafhængigt af hinanden indsendte im- og eksportbegæring til FSD. I starten af ugen bearbejdede og registrerede FSD disse begæring og videresendte dem til DV hvor de igen blev registreret. Begæringerne blev derefter videresendt til VU som herefter gav tilsagn og Ø-nummer (godkendelsesnummer) til de respektive firmaer. og herefter blev der telefonisk givet besked videre til FSD om hvilke ønsker var afslået. Herefter kan der i slutningen af ugen blive udstedt tilsagn til de respektive firmaer og handelen kan herefter gennemføres med indbetaling til de respektive banker.¹⁷⁵ Yderligere var foreningens arbejde at vejlede og informere im- og eksportører om, køb og salg af varer i DDR, hvorledes betalinger finder sted, hvilke fremgangsmåder man kan anvende, hvorledes man forholder sig i tilfælde af bl.a. svigtende betalinger, arbitrage, fragtbetalinger, rejseforhold, visumproblemer, Leipzigmesser og så videre. Praktisk taget vejledning på alle områder der havde med de samhandelsmæssige forhold mellem de to lande at gøre. Der er hverken i de ministerielle arkiver eller FSD's arkiv intet principielt regelsæt om hvilke varer virksomhederne

¹⁷² Se bl.a. HL (Handelsministeriets Licenskontor) 1560 (arkivnr.) 1972 – Bankindbetalinger, 59 og 1973 – Bankudbetalinger nr. 60

¹⁷³ Bustrup, Holger Rich.: *Beretning om udviklingen i samhandelen mellem Danmark og Østtyskland i tidsrummet 1945-1972*, ej udgivet, 1972, s. 35

¹⁷⁴ Se bl.a. HL (Handelsministeriets Licenskontor) 1560 (arkivnr.) 1972 – Bankindbetalinger, 59 og 1973 – Bankudbetalinger nr. 60

måtte importere eller eksportere, ikke andet end at forholdet mellem varerne skulle være af samme værdi og lødighed. Mængden og værdien af varerne skulle selvfølgelig overholde kammeraftalen, og her var der i aftalen afsat et prædefineret beløb til hver varegruppe. Aftalen og rammebeløbet som man kunne importere og eksportere for lå som udgangspunkt fast, men man kunne efter aftale, udvide kontingenterne for nogle varegrupper, med indskrænkning af f.eks. uudnyttede kontingenter. På trods af der ikke er et principielt regelsæt for bl.a. import af østtyske varer så er der dog i tilsagnsrapporterne fra DV og senere Handelsministeriets Licenskontor en tendens i afslagene. Generelt blev der i afvejningen af hvilke varer der skulle have tilsagn taget et nationalt hensyn. Dvs. at den importerede østtyske vare ikke måtte være så billig at den kunne true en tilsvarende dansk egenproduktion af den pågældende og sammenlignelige vare. Derfor var import af varer hvor der ikke fandtes en tilsvarende dansk produktion oftest lettere for en dansk importør at få tilsagn til, bl.a. kul og andre brændselsstoffer.¹⁷⁶ Tidligere havde DV ikke haft lovhjemmel til at afvise en import alene ud fra en påstand om dumpingpriser, men med en bekendtgørelse i 1960 fik direktoratet lovhjemmel til at en sådan afvisning.¹⁷⁷ Efter indførelsen af denne lovændring blev importøren ofte henvist til at kunne importere den pågældende vare, mod en forhøjelse af købsprisen i Tyskland, så den danske egenproduktion ikke ville blive truet af dumpingpriser.¹⁷⁸ Naturligvis var det ikke altid at virksomhederne var enige i DV afgørelse hvorved at virksomhederne kunne klage til Ankenævnet vedr. Valutasager, der ligesom DV, indkaldte eksperter for de pågældende varegrupper til at bedømme den pågældende varetransaktion. I en sag vedr. import af østtysk chokolade fik importøren således ikke medhold da den østtyske vare var for billig, også selv om importøren bedyrede at varen ikke ville blive solgt i Danmark til dumpingpriser.¹⁷⁹

Et snævert og intensivt samarbejde mellem FSD, de danske ministerier, hovederhvervsorganisationerne, Nationalbanken, det af handelsministeren nedsatte DV og VU, de korresponderende banker og de enkelte virksomheder var absolut nødvendigt for opretholdelsen af samhandelen under de daværende rammer. På dansk side havde FSD dermed vanskelige

¹⁷⁵ RA 1560 nr. 64 – brev fra FSD til Handelsministeriets Licenskontor d. 13/6 1972

¹⁷⁶ Se fig. 6

¹⁷⁷ § 10, bekendtgørelse nr. 54 af 29/2 1960. RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor – Samhandel med DDR, 1941-1973, Nr. 1. Brev fra Højesteretssagfører Ole Pontoppidan til Ankenævnet vedr. Valutasager d. 8. september 1961

¹⁷⁸ RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor – Samhandel med DDR, 1941-1973, Nr. 1. Udskrift af Ankenævnet vedr. Valutasagers kendelsesprotokol, 22. december 1961, s. 1

forhold, idet foreningen skulle operere med dette netværk af involverede i samhandelen mellem Danmark og DDR. Imidlertid var det i samarbejdet med de østtyske instanser at FSD havde fået sin berettigelse og kunne gøre sin indflydelse gældende.

6.2.4 Samarbejdet mellem foreningen og de østtyske samarbejdspartnere

Hvor samarbejdet med de danske myndigheder i VU og DF var mest intensiv ved dannelsen af FSD og i de ugentlige, senere daglige, indsendelser af begæringer, så samarbejdede FSD's ledelse direkte med repræsentanter for MAH, KfA og HV. MAH og KfA var en del af et større organisatorisk netværk der var blevet dannet i DDR efter sovjetisk forbillede.¹⁸⁰ Øverst var Sozialistische Einheitpartei Deutschland, eller SED, dernæst Ministerrådet og den statslige Plankommission. MAH opererede under ministerrådet og havde den mest direkte interaktion med FSD og Erhvervsorganisationerne og endvidere gennem dens hjælpeorganer, KfA og Leipziger Messeamt. MAH varetog statens interesser på udenrigshandelens område. MAHs interne organisation var inddelt i syv rubriceringer efter deres geografiske virkeområde. Således var der en afdeling for kapitalistiske lande i Europa, som bl.a. også havde samhandelen med Danmark og Skandinavien som ansvarsområde og som HV i København tilhørte. KfA var det eneste handelskammer i DDR og havde ligesom FSD en funktion som rådgivende organ vedrørende handelssamarbejde med udlandet. Kammeret var organisatorisk opdelt i en række kommercielle afdelinger med i alt 30 tilknyttede udenrigshandelsselskaber indenfor forskellige brancher, et forskningsinstitut, en publikationscentral og et messekontor i forbindelse med Leipzigmesserne. KfA samarbejdede og indgik i forhandlinger med erhvervsorganisationerne ved de årlige kammeraftaler, mens Bustrup og FSD's bestyrelse havde et mere udstrakt samarbejde. FSD's samarbejde med KfA foregik oftest i forbindelse med de halvårslige Messer i Leipzig,¹⁸¹ samt i forbindelse med de hyppige besøg af østtyske repræsentanter på såvel Bustrups kontor. På disse møder blev der i høj grad udvekslet information fra begge parter og Bustrup fungerede som den velvillige formidler af information om møderne med bl.a. erhvervsorganisationerne og VU. Herefter kunne Richard Krause fra KfA så rapportere videre til

¹⁷⁹ RA 1560 Handelsministeriets Licenskontor – Samhandel med DDR, 1941-1973, Nr. 1. Udskrift af Ankenævnet vedr. Valutasagers kendelsesprotokol, 22. december 1961, s. 3

¹⁸⁰ Se bilag 4. Organisering af udenrigshandelen er blevet revideret i DDRs levetid. Således bl.a. i 1968, men den grundlæggende organisering er grundlæggende den samme. Enkelte instanser har ændret navn, således blev MAH i 1967 til Ministerium Für Aussenwirtschaft og fra 1973 til Ministerium Für Aussenhandel. Vestergaard, s. 66

¹⁸¹ FSD fik fra 1957 sit eget kontor ved de halvårslige Leipzigmøder, sammen med en række andre landes officielle og halvofficielle repræsentationer. Bustrup, s. 20

MAH om tilstanden i de handelspolitiske forhold i Danmark.¹⁸² Bustrups kontakt til de østtyske repræsentanter, også på et højere plan, stammede helt tilbage fra 1954 hvor Bustrup under Leipzigmessen blev indkaldt til møde hos Vicepræsident Wolfs kontor, hvor de med Bustrups egne ord skulle blive: ”*Vertragspartnere*”¹⁸³ Det nære samarbejde mellem Bustrup og de østtyske myndigheder fortsatte også efter oprettelsen og disse møder var nødvendige for samhandelens gennemførelse og problemløsning, men også vigtige for FSD’s legitimitet og opretholdelse. I forbindelse med udenrigshandelen med Danmark fungerede det således at FSD enten indirekte igennem HV eller direkte til MAH forelagde importønsker fra danske virksomheder. Herefter bedømte MAH om disse ønsker passer ind i den eksisterende planmæssige strategi og tog derefter stilling til om den pågældende anmodning kunne accepteres.¹⁸⁴ MAH havde under sin organisation en samling af i alt 30 udenrigshandelsselskaber, der dækkede omkring 70 % af den samlede udenrigshandel. MAH tog derefter kontakt til disse selskaber om det pågældende importønske. Finansieringen ved salg af østtyske varer blev foretaget igennem det statslige valutamonopol, som blev forvaltet af Deutsche Notenbank. Denne bank kom dog fra 1966 til at indgå i en større sammenslutning under Staatsbank der DDR.¹⁸⁵ Som forvalter af det statslige udenrigshandelsmonopol gik alle betalinger til og fra udlandet gennem denne centrale udenrigshandelsbank. Dermed havde DDR staten den fulde planmæssige kontrol over samtlige valutatransaktioner, samt produktionen under udenrigshandelsselskaberne. I et så sammensat system som det østtyske, og i det foregående er der kun medtaget de instanser som FSD samarbejdede med på såvel officielt som uofficielt plan. Sammensætningen af de forskellige østtyske samhandelsorganer fordrede et indgående kendskab til den organisatoriske opbygning af samhandelen. Ofte resulterede en kontrakt med en enkelt kontaktperson, idet denne person ikke disponerer alene over det komplekse system af beslutningstagere, som alle skal overbevises før de endelige kontrakter kan underskrives og videreføres.¹⁸⁶ Derfor var den ekspertise som FSD havde tilegnet sig igennem årene, faktisk allerede fra 1954, et uvurderlig redskab til at skabe en kontinuitet i den praktiske afvikling af samhandelen mellem Danmark og DDR.

¹⁸² FSD 1956-1973 Vedtægter, forhandlinger og korrespondance ang. Oprettelse af FSD, Mødereferat på Bustrups kontor d. 24. oktober 1956, s. 1

¹⁸³ FSD 1956-1973 Vedtægter, forhandlinger og korrespondance ang. Oprettelse af FSD, Mødereferat på Bustrups kontor d. 24. oktober 1956, s. 2

¹⁸⁴ Vestergaard, Harald, et. al.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*, Handelshøjskolen i København, 1975, s. 69

¹⁸⁵ Se bilag 4

¹⁸⁶ Vestergaard, Harald, et. al.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*, Handelshøjskolen i København, 1975, s. 66, s. 89

Sammensætningen mellem de statsstyrede organer bevirkede desuden også, at handelspolitik og udenrigspolitik ikke var adskilte for DDR staten. På såvel formelle som uformelle møder opfordrede repræsentanterne fra KfA og MAH utallige gange til enten åbenlyst, at overbringe skrivelser til Handels- eller udenrigsministeriet, om at bringe samhandelen ind i mere formelle rammer eller mere indirekte, som f.eks. i ønsket om at få en bil indregistreret på diplomatplader.¹⁸⁷ Alle kneb gjaldt og med den hyppige interaktion mellem de danske og østtyske samhandelspartnere skabte rummet for utallige af disse opfordringer om anerkendelse af DDR.

6.2.5 Samhandelens afvikling 1957-1963

Annonceringen af nyordningen af samhandelen i juli 1957 fik mange virksomheder til at henvende sig og FSD og den unge forening fik en travl begyndelse. Ansøgningerne væltede ind i de kommende måneder og på trods af, at DV udtalte sin tilfredshed med forløbet og sagsbehandlingen, så kom der et næsten uundgåeligt efterslæb af indgåede kontrakter.¹⁸⁸ Således kunne FSD's bestyrelse d. 27. august konstatere at der var et stort efterslæb hos VU hvor endnu 600 indkomne importansøgninger manglede godkendelse.¹⁸⁹ FSD's 4 mands personale kunne således allerede d. 27. august 1957 notere sig 400 overarbejdstimer.¹⁹⁰ Enkelte firmaer kom i klemme under overgangen fra det tidligere system til det af FSD administrerede system. Således måtte enkelte ordrer, fortrinsvis sæsonvarer, hastegodkendes fra VU, for at imødekomme de komplikationer som nyordningen af samhandelen nødvendigvis måtte afstedkomme.¹⁹¹ Et andet problem var endvidere at en række danske firmaer der førhen selv formåede at administrere importlicenserne og kontakterne til de respektive østtyske virksomheder på kompensationsbasis, før hovedsageligt var ene om udfyldelsen kvoterne for deres respektive vareområde. Under nyordningen og den øgede samhandel mellem de to lande, blev der således åbnet op for en forøgelse af dels volumen på handelen, men også blandt antallet af de involverede virksomheder. Dette medførte at mange virksomheder der hidtil havde samhandelen med DDR på eget initiativ pludselig oplevede at kontingenterne for netop deres varegruppe var opbrugte. Problemerne var dog til at overkomme og foreningen fandt trods de indledende problemer, hurtigt sin berettigelse i det komplicerede samspil mellem de offentlige myndigheder i Danmark og DDR. Både de

¹⁸⁷ EA FSD Bestyrelsesmøder. Referat af møde på Børsen d. 20/1

¹⁸⁸ RA 1560,1935-77 nr. 76, Referat af VUs møde i DV, d. 27. september 1957 s. 2

¹⁸⁹ EA FSD Bestyrelsesmøder. Referat af Bestyrelsesmøde d. 27. august 1957, s. 1

¹⁹⁰ Hvor mange ansatte FSD havde igennem perioden findes desværre ikke i FSD's arkivmateriale, udover denne reference i 1957. EA FSD Bestyrelsesmøder 1957-1965, bestyrelsesmøde i FSD d. 27. august, s. 1-2

danske myndigheder og de østtyske repræsentanter fra KfA og HV udtalte sig tilfredshed med nyordningen i samhandelen og forløbet. Imidlertid havde de østtyske delegerede åbenbart ikke fortalt Udenrigshandelsminister Heinrich Rau at samhandelen med Danmark var kommet i fastere rammer og samhandelen i de forløbne tre måneder var i kraftig bedring, hvilket blev åbenbaret ved efterårsmessen i Leipzig i 1957. På selve åbningen af messen kritiserede Rau i vanlige skarpe vendinger den østtyske samhandel med Danmark, til de danske og østtyske repræsentanters store forundring. Fejlen blev imidlertid rettet og MAH udtalte sin beklagelse. Men ændringen i samhandelsforholdet mellem Danmark og DDR var stort set ukendt blandt repræsentanter for de østtyske indkøbere, kunne messedeltagerne senere forklare VU.¹⁹² Episoden kan ses som en indikator på, at det fra SEDs, MAHs og KfAs side ikke så meget var et spørgsmål om at forbedre volumen og smidigheden i samhandelen mellem Danmark og DDR, men snarere at det primære var at udøve et pres på de danske messedeltagere til at ændre det eksisterende samhandelsforhold.

Selv om volumen og smidigheden af samhandelen var i bedring kort efter FSD's oprettelse, søgte Provinshandelskammeret stadig at begrænse FSD's råderum. Dette blev tydeligt da Provinshandelskammeret modsatte sig FSD's tilstedeværelse som observatør ved forhandlingerne om det kommende års kammeraftale mellem erhvervsorganisationerne og KfA i slutningen af 1957.¹⁹³ Provinshandelskammerets argument for denne udmelding var, at aftalen udelukkende var mellem Erhvervsorganisationerne og det østtyske udenrigshandelskammer. De tre resterende hovederhvervsorganisationer bakkede op omkring FSD tilstedeværelse som observatør, men hvad mere interessant var, at både Udenrigsministeriet og i særdeleshed Handelsministeriets repræsentant, fuldmægtig Hjortlund, der i øvrigt sjældent blandede sig i forhandlingerne i Direktoratet henstillede til, at FSD skulle være med som observatør: *"Hjortlund udtalte, at man fra Handelsministeriets side var ked af at konstatere, at der var opstået uenighed. Handelsministeriets blandede sig nødigt heri. Det måtte dog fastslås, at FSD var godkendt af Handelsministeriet som formidler af den dansk/østtyske samhandel, og at de måtte forekomme mærkeligt, hvis man udelukkede FSD, som er den mest sagkyndige, i at deltage som observatør i forhandlingerne. Hjortlund sluttede med at henstille, at organisationerne søgte*

¹⁹¹ RA 1560,1935-77 nr. 76, Referat af VUs møde i DV, d. 18. oktober 1957 s. 2

¹⁹² RA 1560,1935-77 nr. 76, Referat af VUs møde i DV, d. 13. september 1957 s. 4

¹⁹³ RA 1560,1935-77 nr. 76, Referat af VUs møde i DV, d. 25. oktober 1957 s. 2

at opnå enighed om dette spørgsmål.”¹⁹⁴. Navnlig i det prekære forhold mellem Danmark og DDR indså Handelsministeriet at en udelukkelse af FSD ved forhandlingerne om kammeraftalen for 1958 ville undergrave den østtyske tillid til FSD og dermed nyordningen af samhandelen. FSD’s rolle som stabilitetsfremmende faktor i samhandelen mellem Danmark og DDR var dermed allerede på et tidligt tidspunkt blevet en realitet, med anerkendelsen af bestyrelsens arbejde af såvel Udenrigsministeriet og Handelsministeriet. Selv om FSD og Bustrup ikke var repræsenteret i såvel HL og VU, så var tilliden til foreningen øget fra kammeraftalen i 1958 og derfor deltog Bustrup og FSD’s ledelse i uformelle møder i VU og hos de enkelte hovederhvervsorganisationer.¹⁹⁵ Tilliden fra Erhvervsorganisationerne var således også øget og som et håndgribeligt eksempel kunne FSD ved forhandlingen af kammeraftalen fra 1959 deltage ikke bare som observatør, men som uofficiel dansk forhandler.¹⁹⁶ En lignende anerkendelse af FSD’s arbejde kom i januar 1962 hvor der af Handelsministeriets Licenskontor¹⁹⁷, det tidligere DV, blev givet tilladelse til at FSD fik afskrifter af mødereferaterne i VU til orientering bl.a. til forhandling med de østtyske myndigheder.¹⁹⁸ Forhandlingen bød også i hele perioden på gentagne opfordringer fra østtysk side på, at bringe samhandelen ind i mere formelle former. På det 1. plenarmøde med repræsentanter for det Østtyske Udenrigshandelskammer og repræsentanter for de fire erhvervsråd i november 1962 blev der endnu engang opfordret fra bl.a. Blankenburger fra KfA til at forhandlingerne blev ført på regeringsplan.¹⁹⁹ Indtil videre blev de tyske krav ignoreret og FSD og de danske virksomheder kunne glæde sig over volumen og værdien af den kompensationsforretningerne var stigende. I 1962 blev det nødvendigt, at FSD dagligt i stedet for ugentligt kunne indsende im- og eksportønsker for at gøre sagsbehandlingen smidigere. FSD havde udstået sin prøvetid.

6.2.6 Karakteristik af im- og eksporten 1957-1963

Som nævnt så begyndte FSD sin rolle med et ret betydelige problemer i samhandelen mellem Danmark og DDR i 1957. Oprindeligt havde der i kammeraftalen af 1956 været forudset en vareudveksling på 109 millioner kr. hver vej, i 1957, men grundet de praktiske og formelle uoverensstemmelser mellem involverede parter blev samhandelen en del mindre, som det ses på

¹⁹⁴ RA 1560, 1935-77 nr. 75, Referat af VUs møde i DV, d. 25. oktober 1957 s. 3

¹⁹⁵ EA FSD Bestyrelsesmøder 1957-1965, Interne Møder, d. 15/1 1958

¹⁹⁶ EA FSD Bestyrelsesmøder 1957-1965, bestyrelsesmøde d. 18. december 1958

¹⁹⁷ DV skiftede i 1960 navn til Handelsministeriets Licenskontor. Herefter omtalt som

HL <http://www.sa.dk/ra/brugearkivet/RAsaml/efter1848/industri/B1559.htm> (undersøgt d. 24. maj 2005)

¹⁹⁸ RA 1560 – Handelsministeriets Licenskontor – Samhandel med DDR 1941-1973, Nr. 1. Brev fra VU til FSD d. 24/1 1962, s. 2

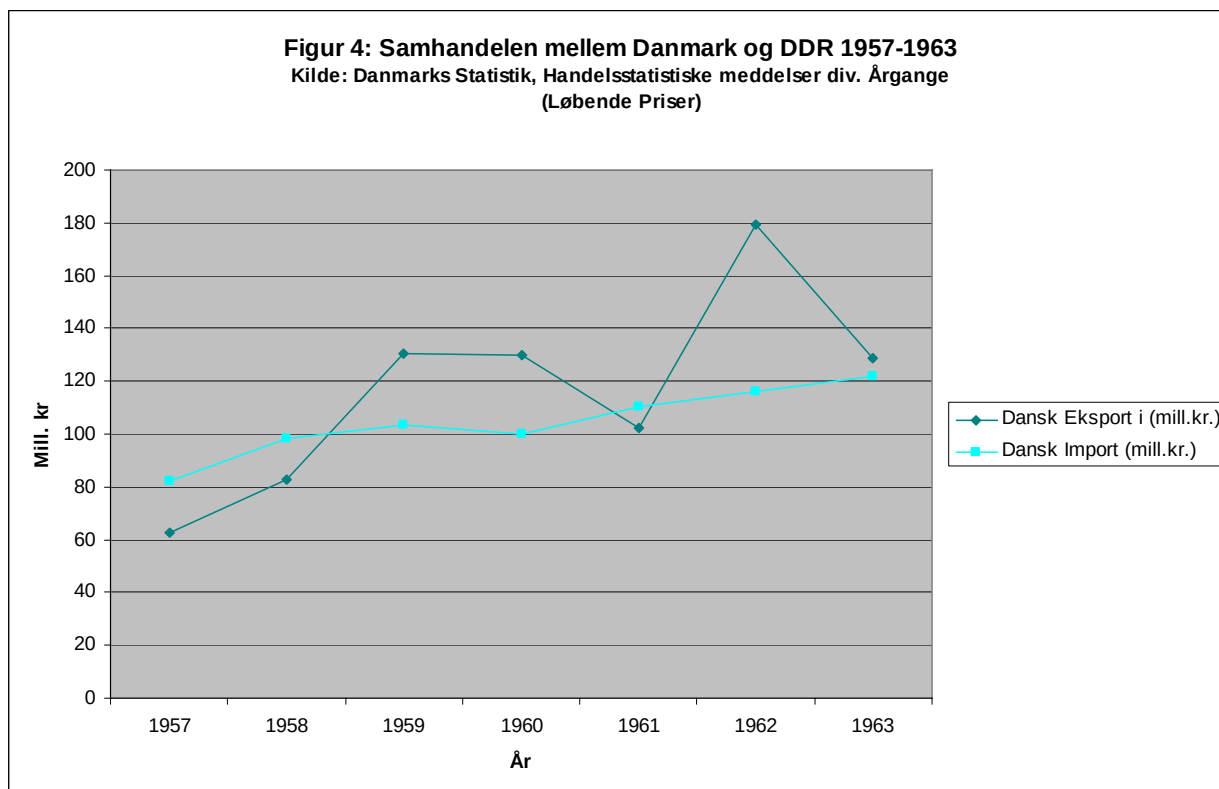
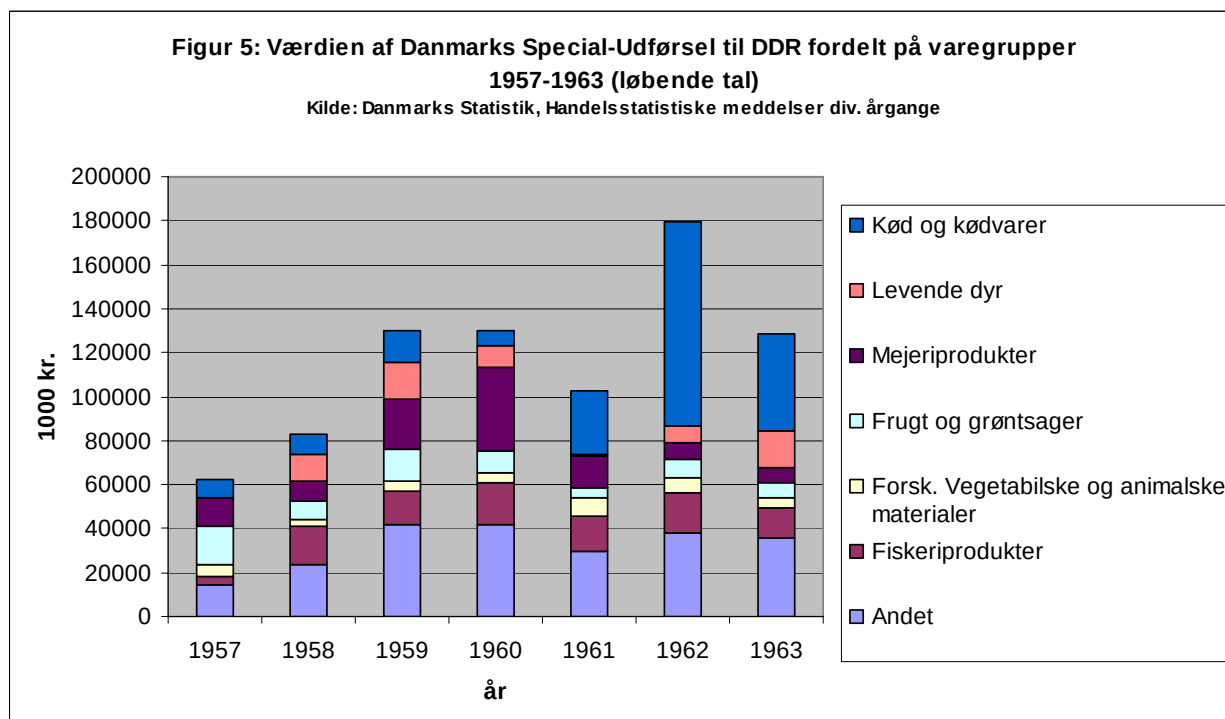

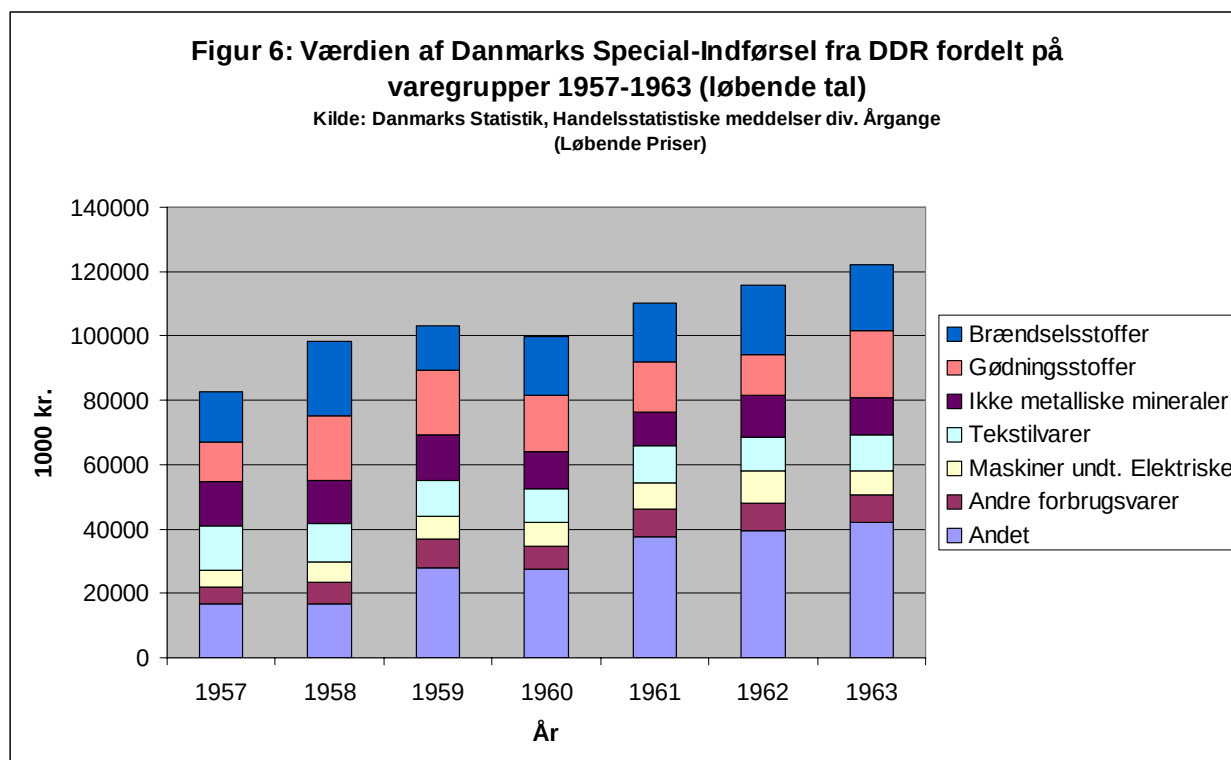
fig. 4. I aftalen for kalenderåret 1958²⁰⁰ blev der udover en lille nedjustering af forventningen af den gensidige vareudveksling på 98,5 millioner hver vej, indgået en tillægsaftale, således at det i

¹⁹⁹ RA 73. D. 118 A/1 Referat af møde i Landbrugsrådet d. 13/11 1962, s. 2 (Udenrigsministeriet d.7-7-04)

²⁰⁰ I 1958 blev kammeraftalerne ændret til at følge kalenderåret, til forskel fra aftalen af 1956, der efter planen skulle løbe fra juli 1956 til juli 1957.

forhold til 1958 markerede en lille stigning for både ind- og udførslen. I 1959-1960 anes en ret kraftig stigning i den danske eksport. Årsagen hertil er en ekstraordinær eksport af bl.a. danske landbrugsprodukter til DDR, fortrinsvis smør, som det er fremstillet i fig. 5, hvor navnlig mejeriprodukterne i 1960 udgør en stor andel af den samlede udførsel. I 1962 ses endvidere en ekstraordinær eksport af kød og kødvarer, hvilket har sin forklaring i at der blev etableret to tillægsaftaler om eksport til DDR af oksekød og svinekød. Indgåelse af tillægsaftaler med en

forøgelse af den gensidige eksport var snarere reglen end undtagelsen²⁰¹, hvilket viste at det i praksis var vanskeligt at forudsige den gensidige vareudveksling mellem de to forskellige økonomiske systemer.²⁰² FSD smidigere sagsbehandling og registrering gav i perioden fra 1957 til 1963 en mere stabil dansk import af østtyske varer. Som det ses på fig. 6. Ligeledes er der en stabilitet i størrelsen af den forholdsmæssige import indenfor de enkelte varegrupper. Årsagen til dette var et større kendskab til de østtyske varer og et bedre kendskab til aftagere til disse varer i Danmark. Fig. 4 viser en jævnt sigende og stabil kurve. På Danmarks special-indførsel kan man se et meget en mere ligelig fordeling end den foregående periode fra 1949-1957. Som sagt havde FSD fra 1957 fået klausul på at al indførsel af varer fra DDR skulle afstemples og registreres af

²⁰¹ Se bl.a. tabel 7 hvor den totale vareudveksling mellem de to lande viser forholdsvis markante udsving i undersøgelsesperioden.

²⁰² Således blev der etableret tillægsaftaler i 1958, 1959 og 1961, 1962, 1963, 1968, 1969 og 1970. Bustrup, Holger Rich.: *Beretning om udviklingen i samhandelen mellem Danmark og Østtyskland i tidsrummet 1945-1972*, ej udgivet, 1972, s. 21-28

FSD og herefter godkendes af Vareudvekslingsudvalget. Denne arbejdsgang har bevirket en bedre kontrol med indførslen af varerne og opfyldelsen af de enkelte kvoter på de østtyske varer. Den danske eksport derimod viser en større uregelmæssighed for de enkelte år, med 1961 og 1963 der forholdsmæssigt viser en kraftig nedgang. Årsagen til nedgangen i dansk eksport var at østtyskerne først sent indbetalte til kontoen i Nationalbanken, hvorved at den gensidige svingkredit blev overtrukket. Derfor blev HL nødt til midlertidigt at standse udstedelsen af eksportbevillinger for at imødekomme denne skævvridning.²⁰³ På fig. 6 kan det endvidere ses at der er en tendens til en stigning af andre varer end den hovedsagelige import af råstoffer. I kategorien andet indgår bl.a. forarbejdede varer, såsom maskiner til industrielt brug. Samlet viser det statistiske materiale, at der siden FSD's grundlæggelse, skete en stigning i værdien af den gensidige vareudveksling.

6.2.7 Sammenfatning

Den unge forening fik fra juli 1957 travlt med indkomne ansøgninger og FSD skulle hurtigt have stablet et administrativt apparat på benene for at kunne klare sagsbehandlingen. Foreningens bestyrelse og Bustrup var ikke uforberedte, idet Bustrup forinden havde hentet inspiration til administration og afviklingen af samhandelen fra dels sit virke som eksportør og importør og dels det svenske og norske modstykke, Norsk Kompensasjonsselskap A/S og SUKAB A/B. Navnlig Norsk Kompensasjonsselskap blev brugt som inspirationskilde og forbillede for reorganiseringen af samhandelen mellem Danmark og DDR. Som det længe havde været tilfældet i både Norge og Sverige kom der i Danmark således også et organ der kunne lette den praktiske samhandel, og resultatet blev et selskab, eller en forening, finansieret af de virksomheder der var involveret i den selv samme handel. På trods af den noget tumultariske begyndelse på FSD blev den hurtigt en institution i institutionen. Indkomne ansøgninger blev efter behandling videresendt til VU, hvorefter ansøgningerne blev godkendt eller afvist telefonisk til FSD som herefter underrettede de pågældende virksomheder. Den generelle sagsbehandling blev hurtigt lagt i faste rammer og der blev relativt hurtigt etableret et system som kunne afhjælpe den umiddelbare krise i samhandelen mellem de to lande. FSD fandt hurtigt sin berettigelse i det snævre samspil mellem VU, DV/HL, erhvervsorganisationerne, med opbakning fra de østtyske myndigheder. Resultatet blev en stabilisering af importen fra 1957-1963. Den danske eksport var imidlertid stadig præget af store procentuelle udsving, grundet

²⁰³ FSD 1956-1973 Vedtægter, forhandlinger og korrespondance ang. Oprettelse af FSD, Bestyrelsesmødereferat, d. 15. maj 1962.

indgåelsen af diverse tillægsaftaler i perioden. Hvor tillægsaftalerne var gode for den danske eksport, så skabte de en ubalance i den gensidige vareudveksling. Hvorvidt denne udvikling for såvel eksporten og importen skal tilskrives FSD er dog tvivlsomt, idet samhandelen, også som beskrevet i perioden 1955-1957, foregik på østtyske politiske præmisser, men FSD fik i perioden 1957 til 1963 lettet sagsbehandlingen og skabt et forum hvor danske virksomheder lettere kunne få adgang til det østtyske marked og havde i 1963 opnået den fulde opbakning fra såvel de østtyske og de danske samarbejdspartnere gennem sin deltagelse i de årlige kammeraftaler.

6.3 F.S.D. 1963-1974 Mod en normalisering af samhandelen og afviklingen af FSD

6.3.1 Indledning

*"Som det er nu kan vi nok købe søm og kemikalier i Østtyskland, men ikke få Brechtensemblet hertil."*²⁰⁴

Bodil Koch, Kirkeminister, 1965

I 1965 udtalte Kirkeminister Bodil Koch sig positivt om en de facto anerkendelse af Østtyskland ved et møde i Frit Forum på Århus Universitet. Baggrunden for ovenstående citat var, at Bodil Koch på en kirkekonference, var nødsaget til at sende de østtyske konferencedeltagerne til overnatning i Sverige, da de ikke havde kunnet få visum i Danmark. Det undrede hende hvorledes man fint kunne indgå i et handelsmæssigt samarbejde, men ikke foretage en kulturel udveksling. Bodil Kochs bramfri bemærkning afstedkom imidlertid en kraftig kritik, bl.a. i en leder i Information hvor de nok anerkendte hende for hendes åbenhed, men samtidig kritiserede hende for, at være repræsentant for en politik der går imod den officielle danske politik og sin partifælle Udenrigsminister Hækkerup²⁰⁵ og skaber gnidninger i forholdet til Bonn.²⁰⁶ I 1965 var der netop blandt enkelte Vesttyske politikere i Bundesdagen en begyndende kritik af Hallstein doktrinen. Willy Brandt var kort forinden Bodil Kjærs udtalelse blevet valgt til formand for SED og havde med sin *små skridts politik* agiteret for en rolig tilnærmelse til DDR.²⁰⁷ Derfor kom Bodil Kjærs henvendelse ikke på det mest hensigtsmæssige tidspunkt. Bodil Kochs lille bemærkning bragte problemerne med udstedelse af visum ved østtyskeres indrejse til Danmark helt til Bonn. På et møde i Bonn mellem Statsminister Jens Otto Krag, Udenrigsminister Hækkerup og den Vesttyske Forbundskansler Ludwig Erhard blev problemerne vedrørende den restriktive udstedelse af visum til østtyske forretningsforbindelser. Hækkerup betonedede overfor Kansleren at man nok var enig i den vesttyske forskelsbehandling mellem DDR og de andre østeuropæiske stater, men at man naturligvis ikke ville afvise DDR som eksportmulighed. Hækkerup benyttede i øvrigt lejligheden til med et eksempel at vise regeringens vanskeligheder ved visumudstedelsen. Således havde man fra østtysk side gjort en eksportordre af æbler betinget af, at den pågældende østtyske importør fik lov til indrejse i Danmark. Regeringen havde således nægtet at gå ind på disse vilkår, men derved mistede Danmark den pågældende ordre til et andet NATO land, da de gav efter for de østtyske krav. Hækkerup fastslog overfor Forbundskansleren,

²⁰⁴ RA UM 73 D. 118 A/1, artikel i Demokraten d 2. feb. 1965

²⁰⁵ Se bl.a. citat s. 4

²⁰⁶ RA UM 73 D. 118 A/1, artikel i Information, d. 29. marts, 1965

at man senere ville tage emnet op i NATO, hvis den danske æbleeksport kom til at lide skade.²⁰⁸ Dermed var den danske æbleeksport blevet et NATO anliggende på højeste plan. Imidlertid kom den danske frugt- og grøntsagseksport ikke til at lide skade i 1965, faktisk kunne man på den totale varegruppe notere en stigning på 2.05 mill.kr. Men det skal dog samtidig nævnes at den danske frugt- og grøntsagseksport i 1965 kun udgjorde knap 1,8 % af den samlede eksport til DDR i 1965.²⁰⁹ Det var naturligvis ikke størrelsesordenen eller mængden af de importerede æbler der var det afgørende for Krag og Hækkerup, men det principielle aspekt. Resultatet var at den danske regering med Vesttysk accept lempede reglerne for visumudstedelse for østtyskere.²¹⁰ Episoden illustrerer, at selv om den samlede eksport til DDR kun udgjorde omkr. 1 % af den samlede udførsel til Danmark i hele perioden, så var den fortsatte gennemførelse af samhandelen med DDR af stor diplomatisk og politisk betydning for Danmark.

6.3.2 Mod en normalisering af samhandelen med DDR

FSD havde således i 1963 fået reelle, ikke formelle beføjelser, der overgik den vedtægtsmæssige formålsparagraf fra 1957. Officielt var foreningen en forening, som en hvilken som helst anden handelsforening, Igennem bestyrelsens arbejde og hyppige interaktion med de østtyske myndigheder fra både MAH og KfA fik de i praksis en forholdsvis udstrakt grad af indflydelse på samhandelen mellem Danmark og DDR. Som nævnt, fik foreningen udvidet sin rolle fra observatør til aktivt deltagende ved de årlige kammeraftaleforhandlinger, samt ved overdragelse af kammeraftaleforslag fra HL og de fire erhvervsorganisationer. At der var hyppig interaktion mellem FSD og de østtyske myndigheder kan bl.a. ses ud fra foreningens regnskabsoversigt fra 1963, hvor der i forbindelse med møder og repræsentation blev foretaget 23 rejser af FSD's bestyrelse. Umiddelbart lyder det ikke af meget, men det udgjorde i alt 185 dage med repræsentation af FSD i Berlin og Leipzig.²¹¹ Ikke kun FSD's bestyrelse var godt repræsenteret i DDR, således var der ved forårsmessen i Leipzig i 1964 således over 100 danske virksomheder repræsenteret som udstillere, bl.a. i dag velkendte virksomheder såsom GASA, Glyngøre, Grundfos og Den Kgl. Porcelainsfabrik, samt naturligvis de virksomheder som var repræsenteret blandt FSD's medlemmer, såsom Oxexport, Sammenslutningen af Frugtpulp Fabrikanten,

²⁰⁷ RA UM 73 D. 118 A/1, artikel i Information 29. marts 1965

²⁰⁸ RA UM 73 D. 118 A/1, referat af statsministerens og udenrigsministerens møde med forbundskansler Erhard i Bonn d. 9. juni 1965.

²⁰⁹ Danmarks Statistik, Statistiske Tabelværk Danmarks Vareindførsel og Udførsel 1965, Kbh. 1966. Se endvidere fig. 8

²¹⁰ RA UM 73 D. 118 A/1, spørgsmål til udenrigsministeren fra Folketingsmand Svend Haugaard, d. 20. april 1966

²¹¹ EA FSD Bestyrelsesmøder 1957-1965, Angående Årsregnskabet, august 1963

Eksport-svineslagteriernes Salgsforening og Dansk Frøhandlerforening.²¹² Trafikrepræsentationen i Danmark havde også gjort deres forarbejde i forbindelse med de danske udstillere i Leipzig, bl.a. gennem det østtyske luftfartsselskab Interflugs oprettelse af en særlig forbindelse Leipzig-København-Leipzig, og ligeledes mulighed for ekstraordinær færgeafgang Gedser – Warnemünde. Endelig sørgede DSB for ekstra togafgange København-Leipzig, samt indkvartering på hotel i Berlin igennem DSB rejsebureau.²¹³ Leipzigmøderne var dermed en kærkommen chance for de østtyske delegerede i København at inddrage de danske myndigheder ved messens afvikling to gange årligt.

Der var altså i midten af 1960'erne skabt de rigtige rammer for at samhandelen kunne udvikle sig i de kommende år. Imidlertid skulle det ikke gå sådan. Med de foreløbige indikationer på en lempelse af forholdet mellem Vesttyskland og DDR, med Willy Brandts udnævnelse til Vizekansler og Udenrigsminister i 1966, blev presset øget på handelssamarbejdet med Danmark. På efterårsmessen i 1966 fik de danske virksomheder ikke indgået det forventede eksportkontrakter, da de østtyske udenrigshandelsselskaber på messen ikke ville aftage de danske varer der var specificeret i kammeraftalen af 1966. Nøjagtig som det var sket ti år tidligere i 1956. Resultatet blev at HL derefter måtte begrænse den tilsvarende danske import for at der ikke skulle opstå et for stort misforhold mellem im- og eksport. Forhandlingen om kammeraftalen i november 1966 blev ligeledes en stor skuffelse for Erhvervsorganisationerne og FSD, da østtyskerne nægtede at aftage den samme handelsvolumen som tidligere.²¹⁴ Vanskelighederne ved forhandlingen om kammeraftalen for 1966 drejede sig ikke så meget om forhandlingerne af kontingenternes størrelse som sædvanligt, men snarere at MAH og KfA krævede en ændring af selve kammeraftalens tekst. Herudover at aftalen i modsætning til tidligere skulle underskrives af begge landes officielle myndigheder. Lige til det sidste fastholdt østtyskerne kravet om ændringen af aftaleteksten og underskriftsforholdet, indtil de kundgjorde at de ville nøjes med en parafering fra de danske officielle myndigheder. Parafering blev det imidlertid ikke til, idet østtyskerne frafaldt deres krav. Grunden til dette var at det blev aftalt på messen mellem FSD og Erhvervsorganisationerne, at østtyskerne skulle måtte formulere deres krav skriftligt, hvorved de ville blive præsenteret efterfølgende hos HL. Stormen var umiddelbart overstået og der blev ikke skriftligt formuleret østtyske krav til de danske myndigheder i denne

²¹² Berlingske Tidende, 19. februar 1964, s. 8

²¹³ RA UM 73 D. 118 A/1, Artikel i Børsen d. 19. februar 1964

²¹⁴ RA UM 73 D. 118 A/1, Artikel i Kristeligt Dagblad d. 16. november 1966

omgang og østtyskerne frafaldt deres krav ved forhandlingen om kammeraftalen i efteråret 1967. Der blev således indgået en kammeraftale i 1967 om en gensidig vareudveksling på 183 mil.kr. De østtyske krav var umiddelbart tomme trusler, men samhandelen i 1966 og 1967 kom til at lide under en manglende østtysk vilje til at importere i samme omfang som tidligere og i 1968 udgjorde samhandelen 30 mil.kr. mindre end forventet.²¹⁵ I januar 1968 modtog de danske myndigheder den østtyske skrivelse om en normalisering i samhandelsforholdet. Skrivelsen rummer en kritik af Vesttysklands kontrol og begrænsning af samhandelsforholdet mellem Danmark og DDR, mens det er en gentagelse af de sædvanlige krav om en normalisering i samhandelsforholdet ved indgåelsen af handelsaftale på statsligt niveau, samt den permanente oprettelse af en dansk handelskammerrepræsentation i Berlin. Resultatet var en afvisning fra Udenrigsministeriets side og en henstilling til Erhvervsorganisationer og FSD om, at de ved de næste dansk-østtyske forhandlinger ville forsøge at undgå de handelspolitiske emner.²¹⁶

Det viste sig imidlertid at være en vanskelig opgave at undgå handelspolitiske emner ved de kommende års kammeraftaler. Willy Brandt udnævnelse til Forbundskansler i 1969 og tilnærmelsen til DDR og implementeringen af Ostpolitikken blev de østtyske krav på de hyppige møder med FSD og Erhvervsorganisationerne fremsat med fornyet styrke. Ikke nok med at de østtyske krav tiltog, henvendelserne blev langt mere direkte. Erhvervsorganisationernes og FSD's rolle ved forhandlingerne med østtyskerne blev mere og mere vanskelig, idet møderne efterhånden mere drejede sig om handelspolitik end kontingenter. Derfor var det for FSD og Erhvervsorganisationerne vanskeligt at opretholde volumen af samhandelen og MAH og KfA gik kun modvilligt til en opretholdelse af den hidtidige volumen i mellem 1968 og 1970.²¹⁷ Den 13. februar 1970 overtog på tysk side Amt für Aussenwirtschafts beziehungen der DDR forhandlingerne med de danske hovederhvervsorganisationer og samme år afsluttedes den såkaldte langtidsaftale gældende for perioden 1971-1974.²¹⁸ Dette betød at man nu ikke længere fra FSD og Erhvervsorganisationernes side ikke længere behøvede at forhandle hvert år, men i stedet kunne koncentrere sig om problemløsning af samhandelen. Kammeraftalen der blev

²¹⁵ EA FSD Generalforsamling 1957-1967, Finn Thøgersens beretning ved den ordinære generalforsamling, d. 25. august 1967. s. 2

²¹⁶ RA UM 73 D. 118 A/1, Danmark – Østtyskland Handelsforhold, Udenrigsministeriet, Økonomisk-politisk afdeling, referat d. 8. januar 1968, s. 2-3

²¹⁷ EA FSD Generalforsamling 1968-1972, Finn Thøgersens beretning ved den ordinære generalforsamling, d. 15. august 1969. s. 3-4

²¹⁸ RA UM 65 G. Tyskland pk. 1, brev fra den danske militærmission i Berlin til Udenrigsministeriet d. 19. feb. 1970, s. 1

forhandlet i 1969 kom således også til at gælde i 1970, og østtyskerne kom bagud med deres kreditter. Svingkreditte blev belastet hvorved at HL igen måtte begrænse deres udstedelser af begæringer for at modvirke denne skævhed. Derved kom 1970 altså også til at betyde en ret betydelig forskel i import og eksport. I 1971 overtog Amt für Aussenwirtschafts beziehungen der DDR forhandlingen med Erhvervsorganisationerne og FSD. Amt für Aussenwirtschaft var underlagt det nye Ministerium für Aussenwirtschaft.²¹⁹ Den umiddelbare årsag til ændringen var at man ville indordne samhandelen i henhold til rammerne af DDRs nyligt indgåede 5 års plan. Imidlertid betød ændringen, at der ved forhandlinger mellem Erhvervsorganisationerne og FSD blev indkaldt andre kompetencer end hidtil. Således kunne DDR ved mødet i nov. 1970 mønstre repræsentanter fra såvel Amt für Aussenwirtschaft, Ministerium für Aussenwirtschaft, HV i København og endda en jurist fra Udenrigsministeriet.²²⁰ Omdrejningspunktet for mødet skulle oprindeligt være ratificeringen af en ny 4 års handelsaftale, men det var naturligvis nye krav om en regeringsaftale men Handelsministeriet som underskriver. Desuden skulle man fra dansk side oprette en handelsrepræsentation i Østberlin og en lempeligere visumudstedelse til østtyskerne, som tidligere berørt. En imødekommelse af disse krav var ikke mulig fra Erhvervsorganisationernes eller FSD side, men umiddelbart lød oprettelsen af en dansk handelsrepræsentation som den mindst prekære imødekommelse af østtyskernes krav. Forinden mødet var der dog kommet forlydender om, at de svenske hovederhvervsorganisationer og SUKAB forinden havde forhandlet med de østtyske myndigheder. Her havde man imødekommet det østtyske krav om en svensk repræsentation i Østberlin, med deltagelse af erhvervsorganisationerne og SUKAB. Dette blev dog alligevel afvist med den begrundelse at østtyskerne kun ville acceptere en repræsentation med deltagelse af embedsmænd fra den svenske stat eller i det mindste repræsentanter fra det svenske kommerskollegium. Dermed ville en imødekommelse af dette krav blot skabe et nyt krav fra østtysk side. Forhandlingerne blev hårdere end nogensinde. Som sædvane så indvilligede de østtyske myndigheder endeligt og den 4-årige langtidsaftale kunne underskrives d. 20. november, gældende fra 1971 til 1975.²²¹ Med indgåelsen af langtidsaftalen var det således kun justeringer og FSD's betydning ved de kommende års forhandlinger mellem DDR og Danmark blev dermed reduceret med langtidsaftalens ratificering.

²¹⁹ Se bilag 4

²²⁰ EA FSD Generalforsamling 1968-1972, Finn Thøgersens beretning ved den ordinære generalforsamling, d. 20. august 1971. s. 4-5

²²¹ RA D. 118 A 1 pk. 36. Referat af møde med d. 22. november 1971 Amt für Aussenwirtschafts beziehungen der DDR s. 1

6.3.3 Afviklingen af FSD

Bustrup henvendte sig i november 1972 på Udenrigsrådens kontor i den økonomisk-politiske afdeling under Udenrigsministeriet. Bustrup der var klar over at en dansk de facto anerkendelse af DDR vare forestående og at FSD dermed ville miste sin berettigelse. Bustrup foreslog derfor oprettelsen af en dansk handelsmission sammen med nogle af sine trofaste medarbejdere. Imidlertid skulle en sådan handelsmission have Udenrigsministeriets accept og Bustrup foreslog at give den pågældende mission status af Generalkonsulat, naturligvis med Bustrup som Generalkonsul. Udenrigsråd P. Groot lovede at gå videre med anmodningen, men henstillede i samme brev til Udenrigsminister K.B. Andersen, at Bustrups forslag ikke bør realiseres, da to kommende officielle repræsentationer i et centralstyret land som DDR ville medføre komplikationer.²²² Bustrups forslag blev dermed ikke til realitet og i takt med de forskellige vestlige lande efterhånden åbnede op for muligheden for en handelsaftale DDR blev FSD's betydning mindre. Det sidste samarbejde FSD var således i forbindelse med en forlængelse af den eksisterende langtidsaftale uden udvidelse af kontingenterne for 1971 og 1972.²²³ Med den svenske anerkendelse af DDR i slutningen af 1972 fulgte imidlertid de andre skandinaviske lande snart med. Norge og Danmark fulgte med underskrivningen af en *Grundvertrag* sammen med Norge i begyndelsen af 1973.²²⁴ Det hidtidige handelsmæssige system blev opretholdt i 1973. Fra januar 1974 indtrådte som led i normaliseringen af forholdet mellem Danmark og DDR yderligere den ændring at de fleste varer i samhandelen med DDR kom på en friliste og dermed gjaldt der de samme vilkår, som for handel med de øvrige østeuropæiske lande. Med introduktionen af disse frilister i januar 1974 var grundlaget for FSD's arbejde ophørt, da det ikke længere var nødvendigt med ind- og udførselsbevillinger der krævede FSD's medvirken. Den hidtidige bilaterale handelsaftale mellem FSD og DDR blev den 1. jan. 1974 afløst af handel med konvertibel valuta, der samtidig betød at importansøgning umiddelbart kunne afvikles uden forudregistrering, på lige fod med andre østeuropæiske lande. Herefter var FSD's formål med Danmarks anerkendelse af DDR blevet overflødiggjort og foreningen blev endelig opløst april 1975 hvor den indtil da kun beskæftigede sig med afvikling af boet. FSD's arbejde for formidling af samhandelen mellem Danmark og DDR blev dermed reelt afsluttet i 1974, hvorefter samhandelen alene forgik på lige vilkår som de andre østeuropæiske lande.²²⁵ SUKAB og Norsk Kompensasjonsselskap fortsatte deres virke, dog med mindre volumen, på andre

²²² RA D. 118 A 1 pk. 36, referat af møde mellem Bustrup og P. Groot d. 27. november 1972, s. 1-2

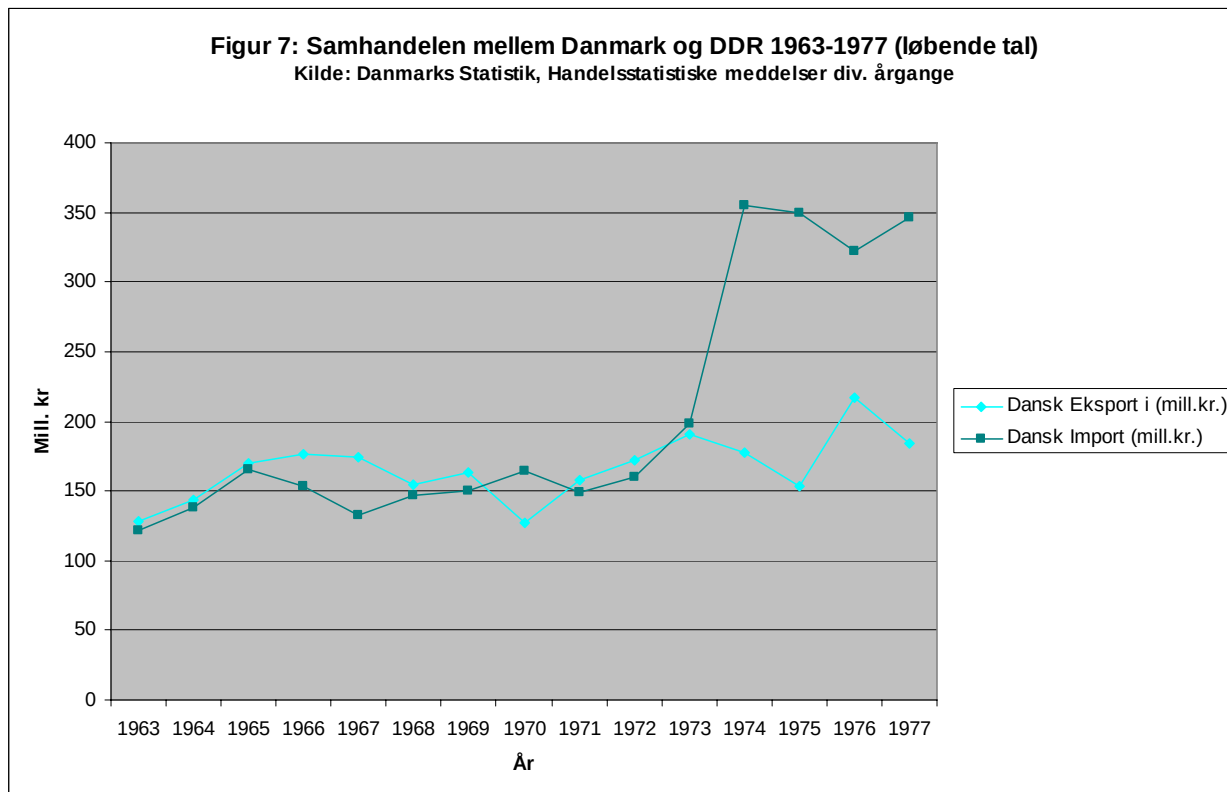
²²³ RA D. 118 A 1 pk. 36. Udenrigsministeriets pressemøde d. 22. januar 1973, s. 3

²²⁴ RA D. 118 A 1 pk. 36. Referat fra Nordisk Møde, 24. nov. 1972, s. 2

markeder der krævede ekspertise, mens FSD i sidste ende blev offer for sin egen specialisering indenfor det samhandelsmæssige forhold mellem Danmark og DDR.²²⁶

6.3.4 Karakteristik af im- og eksporten 1963-1977

Som den sidste statistiske oversigt er statistiske data fra Handels Statistiske Meddelelser blev suppleret med årene 1975-1977 i tabel 7, 8 og 9. Denne suppleret med statistiske data fra 1975 til 1977 er medtaget for at give et indtryk af den markante stigning af dansk import af østtyske

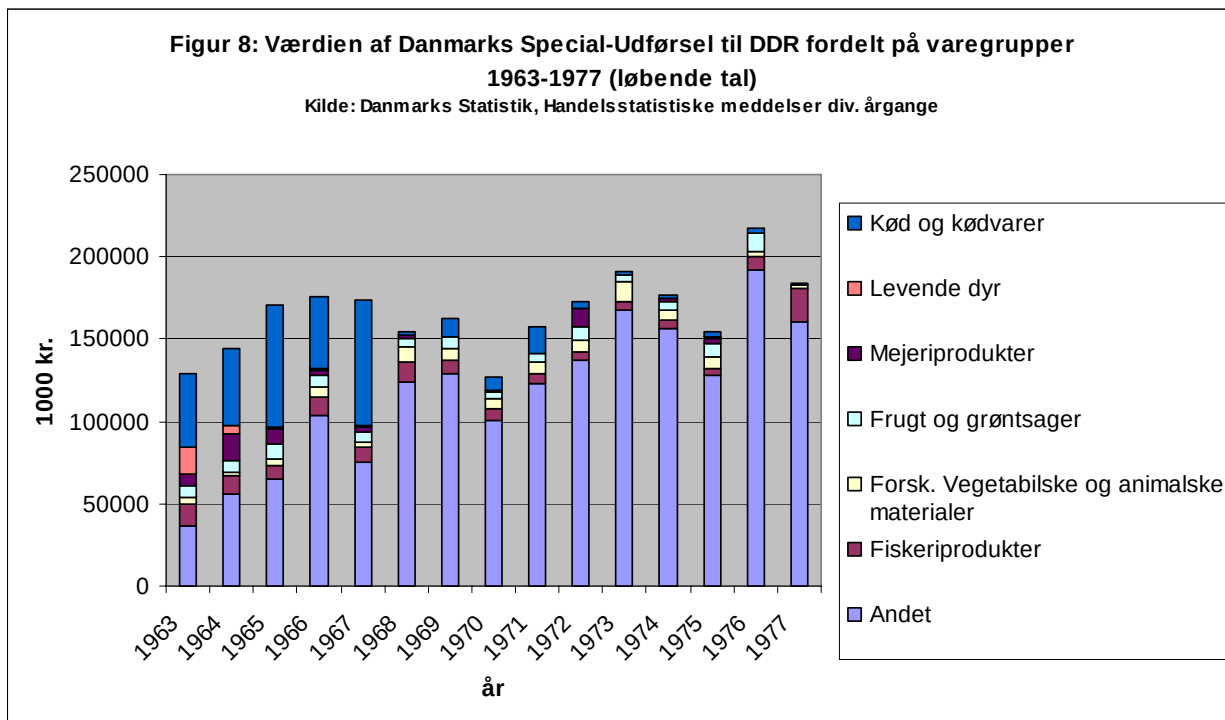

varer fre 1974 og frem, som det ses på fig. 7. For perioden fra 1965-1967 anes problemerne vedrørende de østtyske betalinger af danske varer, med et forholdsvis kraftigt fald for den danske import. De forsinkede betalinger bevirkede at en del godkendte importbegøringar ikke blev gennemført med en dalende dansk import til følge. I FSD's formelle virkningsperiode til og med 1973 kulminerer i 1974 med en handelsbalance på hen ved 200 millioner kr. med den højeste værdi af samhandelen på ca. 200 mio.kr.²²⁷ Efter at importen derefter kom på friliste og dermed frit kunne importeres, hvilket medførte en kraftig dansk import fra 1974-1977 på over 57 % i forhold til niveauet for 1973. Denne kraftige stigning indikerer at det FSD, HL og DV

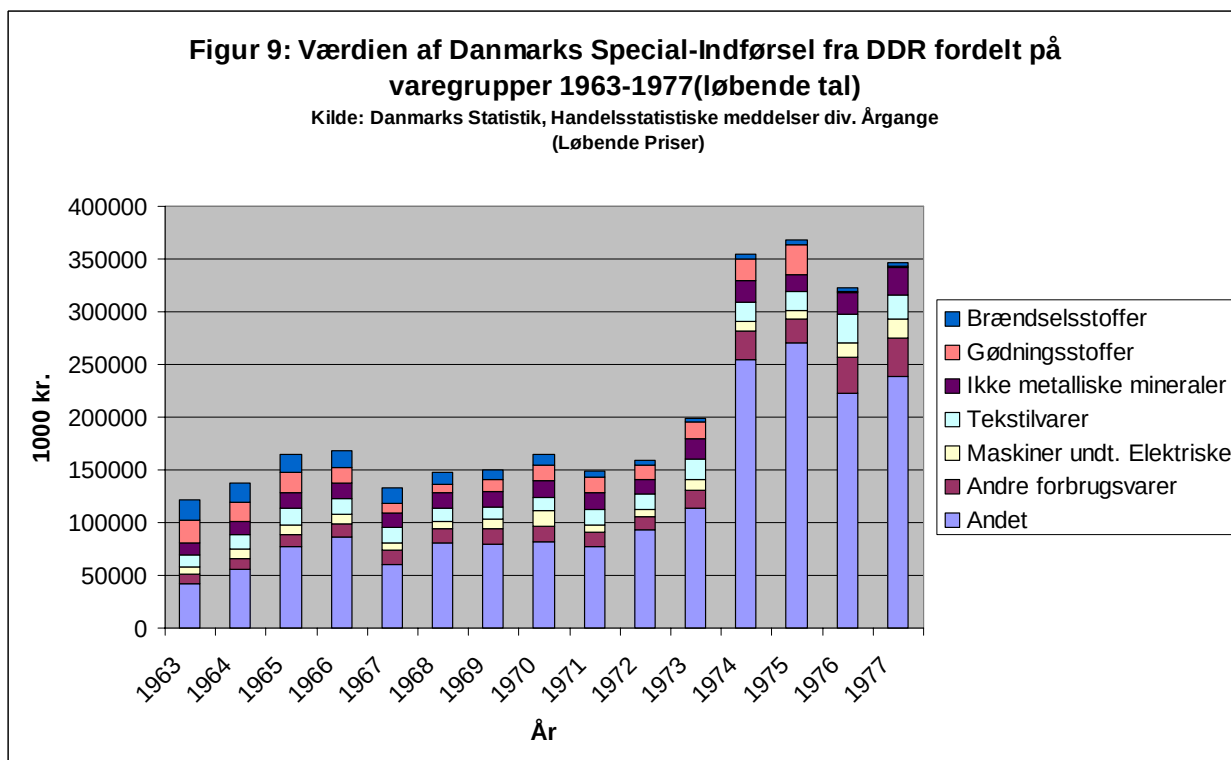
²²⁵ Vestergaard, Harald, et. al.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*, Handelshøjskolen i København, 1975, s. 54

²²⁶ Niva, Jeanette og Emma Nordlund: *Countertrade, How do trading companies assist exporters in countertrade deals?* Upubliceret, Luleå, University of Technology, 1997, s. 32-34

²²⁷ Vestergaard, Harald, et. al.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*, Handelshøjskolen i København, 1975, s. 54

system fra 1957 i høj grad begrænsede den danske import fra DDR gennem udstedelsen af importbegæring. Den tilsvarende begrænsede import fra DDR af danske varer kan forklares ved den centrale og usmidige organisation, hvor produktionen skulle følge den prædefinerende planlægning. Desuden var DDR forpligtede til at reservere en del af deres udenrigshandel med de andre lande i COMECON samarbejdet, derfor kunne en væsentlig udvidelse af Dansk eksport

til DDR være begrænset.²²⁸ For værdien af Danmarks udførsel af varer, fig. 8, kan det konstateres at den traditionelle udførsel af hovedsageligt landbrugsvarer, såsom kødvarer og mejeriprodukter fra 1963 er blevet kraftigt reduceret. I starten af 1960'erne blev landene i COMECON samarbejdet efterhånden selvforsynende med landbrugsvarer o.l. og dermed faldt den danske eksport på disse varegrupper. Den danske eksport blev derfor mere specialiseret i form af f.eks. skibe, elektronik, maskiner og især forarbejdede konfektionsvarer fra den voksende danske tekstilindustri kraftigt øget.²²⁹ På fig. 9 ses det at importen fra DDR i perioden 1956-1975 udgjordes af en stor andel af naturligt forekommende råstoffer fra DDR. For den danske import er glæder det derimod, at den stadig i høj grad er baseret på råstoffer såsom brændselsstoffer som kul og mineraler og herudover også en stigende import af gødningsstoffer. Disse varegrupper er viser endog en stigende tendens i perioden fra 1974 til 1977, så der er ikke indikationer på at disse varegrupper fremover ville få en volumennedgang.

6.3.5 Sammenfatning

FSD fortsatte den linie med udstedelse af importansøgninger og bl.a. vejledning af danske virksomheder som blev fastsat under formaliseringen 1957-1963. Fra 1963 til 1965 var der blevet skabt et stabilt forhold i vareudvekslingen mellem de to lande og samarbejde mellem de østtyske og danske parter kørte problemfrit i denne periode. Samhandelen var stigende for begge parter, men med den begyndende afspænding mellem Øst- og Vesttyskland og de danske politikere i stigende grad udtalte sig for en statslig anerkendelse af DDR, øgede KfAs repræsentanter presset på den danske stat igennem FSD og erhvervsorganisationerne. Det østtyske krav vanskeliggjorde forhandlingerne om de kommende års kammeraftaler med udsving på handelsbalancen mellem de to lande til følge. Samhandelsmæssigt kulminerede det hidtidige samhandelsmæssige samarbejde i 1970 med et overtræk på svingkreditte. Med indgåelsen af langtidsaftalen og i takt med at de diplomatiske forbindelser mellem Danmark og DDR viste stadige tegn på åbenhed, var FSD's rolle i realiteten udspillet fra 1970. Bustrup og FSD kæmpede for at opretholde sin position i handelssamarbejdet ved den begyndende normalisering af samhandelsforholdet i 1972. Dette arbejde var dog forgæves og med den danske anerkendelse mistede FSD sin endelige berettigelse og den østtyske opbakning, som i første omgang havde dannet grundlaget for FSD's oprettelse og eksistens.

²²⁸ RA 73. D. 118 A/11 Udenrigsøkonomiministerens pressemøde d. 22-1 1973, s. 3 (Udenrigsministeriet d.7-7-04)

²²⁹ Bustrup, s. 32

7. Konklusion

Grundlaget for det FSD baserede system i handelssamarbejdet mellem DDR og Danmark blev lagt i starten af 1950'erne. Efter de mislykkede forsøg fra østtysk side at opnå anerkendelse i Vesteuropa og Skandinavien ad de sædvanlige diplomatiske kanaler indså SED og derigennem de forskellige repræsentanter fra KA, MAH og DIA, at andre midler måtte tages i anvendelse. Et middel til fremme af et diplomatisk gennembrud var trafiksamarbejdet og kulturelbetonet udveksling i Danmark, men det var navnlig indenfor det økonomiske og samhandelsmæssige område der fik SEDs bevågenhed og disse bestræbelser blev intensiveret i løbet af 1953-1954. Intensiveringen af disse bestræbelser faldt sammen med, at østtyskerne fik friere og større mulighed for at disponere over produktionsapparat og egenproduktion, og med den sovjetiske afståelse af krigsskadeerstatningerne kunne DDR øge importen af bl.a. danske varer i 1954 og dermed yde et større pres på erhvervsorganisationerne i løbet af 1954. Imidlertid fik denne strategi den modsatte effekt, idet erhvervsorganisationerne med VU med en forøgelse af samhandelen ikke så nogen umiddelbar grund til, at acceptere det østtyske krav om en ændring i samhandelsforholdene, så længe udvekslingen af varer var stigende. De indledende østtyske bestræbelser på at ændre de eksisterende samhandelsforhold direkte med erhvervsorganisationerne var altså forgæves fra midten af 1954. En omlægning af strategien fra central østtysk side var nødvendig. Derfor rettede de østtyske embedsmænd, med MAH og KfA i spidsen, henvendelse til enkelte danske erhvervsfolk. Henvendelserne var sporadiske og involverede et bredt udsnit af danske erhvervsfolk, bl.a. kontakter med Bahnson, DUVAS og eksportør Knud Lundbeck, mens de fra østtysk side en del af en nøje kalkuleret strategi på, at få de danske myndigheder i tale. Sådant et møde der skulle få afgørende betydning for FSD senere opståen og virke, var på messen i Leipzig i 1954. Her tog minister Weiss henvendelse til Bustrup hvor MAH og Bustrup blev *Vertragspartnere*. Hvad Bustrup præcist mente med *Vertragspartnere* har ikke kunnet fastslås, da det komplette referat af mødet mellem Bustrup og Minister Weiss i 1954 ikke eksisterer blandt det danske arkivmateriale. Imidlertid virker det plausibelt, at der blev indgået en uformel og mundtlig hensigtserklæring om et samarbejde. Et sådant samarbejde var dog ikke unikt, da de østtyske delegerede på forårsmessen i 1955 proklamerede, at de havde indgået et samarbejde med DUVAS. Dette samarbejde blev imidlertid ikke til noget, da det manglede accept fra de danske hovederhvervsorganisationer, hvorefter samarbejdet ikke var interessant fra østtysk side. Efter opgivelsen af DUVAS kom Bustrup mere direkte i samarbejdet med de østtyske myndigheder. I foråret 1956 blev Bustrup af MAH bedt

om, at viderebringe en erklæring til VU om en centralisering af samhandelen. Overbringelsen af erklæringen var ikke en afgørende ændring af de hidtidige østtyske krav til de danske myndigheder, men for Bustrup betød det, at han nu mere aktivt kunne samarbejde med østtyskerne om oprettelsen af et centralt organ. Årsagen til østtyskernes vedholdende krav om en centralisering af samhandelen med Danmark var grundet de erfaringer, østtyskerne længe forinden havde fået gennem samhandelen med Norge og Sverige. Samarbejdet med Norsk Kompensasjonsselskap havde bragt østtyskerne i direkte samarbejde med de norske erhvervsorganisationer, der var repræsenteret i selskabet. Formodningen var, at man fra østtysk side kunne opnå samme indflydelse i Danmark. Med de skandinaviske erfaringer fik Bustrup østtysk opbakning til oprettelsen af et centralt organ for varetagelsen af samhandelen. Erfaringerne fra DUVAS havde vist, at virkeliggørelsen af en centralisering af samhandelen i et selskab skulle ske med accept fra både dansk og østtysk side og med den østtyske opbakning kunne Bustrup derefter forhøre sig hos de danske erhvervsorganisationer om opbakning af et sådant organ. Den østtyske opbakning var imidlertid betinget af støtte fra de fire hovederhvervsorganisationer og med dannelsen af Indexim i sept. 1956, der som bekendt blev støttet af Provinshandelskammeret, tøvede de. Det var Bustrups fortjeneste, at der blev dannet en koalition mellem Indeximgruppen og Bustrups organ gennem repræsentation af Indexim i den kommende bestyrelse. Derved fik Bustrup endelig samtlige hovederhvervsorganisationers opbakning og den endelige accept fra DfA og MAH. Efter østtyske pres med faldet af indgåede kontrakter lagde de danske virksomheder, der var involverede i den østtyske handel, pres på erhvervsorganisationerne i 1957. Reelt betød faldet af indgåede kontrakter kun en 20 % mindre samhandel end året før, men det var nok til at få erhvervsorganisationerne til at tage opfordringen om en centralisering af samhandelen seriøst. Efter lange forhandlinger fra april til juli 1957 opnåedes der efterhånden enighed om foreningens arbejds- og virkeområde og foreningen kunne således påbegynde sit praktiske arbejde ved den endelige accept af både de østtyske og danske parter d. 22. juli 1957. At det efterhånden lykkedes Bustrup at samle de involverede parter og opnå opbakning til oprettelse af FSD skyldtes ikke så meget velvilje fra hverken hovederhvervsorganisationerne eller de østtyske delegerede. Det var snarere et kompromis ud fra forestillingen om, at det var den løsning som parterne under de givne rammer kunne opnå. KfA havde foretrukket et fælleskontor med repræsentanter fra de fire erhvervsorganisationer som i Norge, mens erhvervsorganisationerne havde foretrukket en løsning under de eksisterende rammer under VU og DV. Østtyskerne på den ene side erkendte, at

det ønskede fælleskontor ikke ville kunne realiseres indenfor en overskuelig fremtid og erhvervsorganisationerne ønskede på den anden side, at deres medlemmer kunne genoptage im- og eksporten på det tidligere niveau. Bustrup havde ved oprettelsen af FSD forståelse af hvor meget han kunne kræve af formelle beføjelser af de danske myndigheder, hvorved at foreningen på papiret blev et formidlingskontor for behandling af import- og eksportbegæringer, samt vejledning af de pågældende virksomheder. Reelt havde FSD funktioner, som siden 1949 havde været varetaget af VU. Problemet var imidlertid at DV og VU med Handelsministeriets accept stadig skulle varetage disse funktioner, hvorved at arbejdsgangen med oprettelsen af FSD blot blev mere kompliceret. De danske im- og eksport begæringer blev fra virksomhederne indsendt til FSD som igen indsendte dem til DV. Efter behandling af begæringerne i VU blev der telefonisk, først ugentligt, siden på daglig basis, meldt tilbage til FSD om en licens kunne tilskikkes. Desuden foregik der i såvel DV som FSD, en registrering af de importerede varer, altså dermed en bureaukratisk konstellation der med rette kan siges, at have ligheder med DVs forløber, Valutacentralen. Den besværlige arbejdsgang afstedkom et uundgåeligt efterslæb hos DV med forsinkelse af udstedelsen af licenserne til følge. De to institutioner fik dog indopereret de nye procedurer i den daglige arbejdsgang og DV/HL kunne således konstatere tilfredshed med at samhandelen var i bedring og at samarbejdet med den nye forening forløb tilfredsstillende, specielt i forhold til vejledning af de enkelte danske virksomheder ang. procedurer i samhandelen. Det var Bustrups fortjeneste, at en tilsyneladende unødvendig konstellation som FSD kunne oprettes, men forudsætningen var den udstrakte opbakning fra bl.a. Richard Krause fra KfA. Med Bustrups kendskab til de samhandelsmæssige forhold i DDR og de østtyske delegerede fik FSD udvidet sit råderum med deltagelse i forhandlingerne om kammeraftalerne. Yderligere deltog Bustrup i de mere uformelle møder hos de enkelte erhvervsorganisationer og VU. Efter formaliseringen af FSD's arbejdsopgaver blev der skabt ro omkring samhandelen mellem Danmark og DDR og med en stabilisering af samhandelen indtil 1965 til følge. Dette skulle imidlertid ændre sig fra 1965 og frem. Med den begyndende forbedring i forholdet mellem DDR og BRD og også med en tiltagende dansk kritik af Danmarks manglende diplomatiske anerkendelse af DDR, fik DDR fornyet tro på at en vestlig anerkendelse var nært forestående. MAH og DfV øgede presset på de danske erhvervsorganisationer og handelssamarbejdet vaklede. Ved ikrafttrædelsen af DDR's nye 5-års plan i 1970 og den deraf følgende omstrukturering af samhandelen under Ministerium für Aussenwirtschaft og den nye langtidsaftale, mistede FSD samtidig grundlaget for at gøre sin indflydelse gældende ved de

årlige kammeraftaler. De manglende formelle rammer omkring FSD havde efterhånden indhentet foreningen og selv om Bustrup forsøgte at give foreningen berettigelse i nyordningen af samhandelen ved Danmarks snarlige anerkendelse af FSD, så var bestræbelserne forgæves.

Ved den danske anerkendelse af DDR i 1973 havde FSD definitivt mistet sin eksistensberettigelse. En berettigelse der var blevet skabt af et østtysk ønske om, at tilnærme sig Danmark, i en periode hvor DDR var udenrigspolitisk isoleret i Vesteuropa. FSD var frem for alt en praktisk instans i samhandelen mellem Danmark og DDR, der fra 1957 overtog dele af afviklingen af samhandelen fra Vareudvekslingsudvalget. Disse opgaver kunne udmærket være blevet varetaget af Vareudvekslingsudvalget alene, men det var Bustrups fortjeneste at dele af disse opgaver blev overført i foreningens regi og dermed fandt sin snævre berettigelse blandt de mere officielle danske organer til varetagelse af samhandelen. Frem for alt var foreningen et symptom på det spændte danske forhold til Vesttyskland, der bevirkede at en privat forening kunne opnå noget nær monopol i administrationen af samhandelen mellem Danmark og DDR. Thomas Wegener Friis konkluder i *Den Nye Nabo*, at samhandelen mellem 1949-1960 var en del af en nøje planlagt strategi på at opnå indflydelse i Danmark. Samme konklusion kan drages af dette bidrag. Med tilføjelsen at denne strategi fortsatte indtil vedtagelsen af DDRs nye 5-års plan i 1970, samt med inddragelse af FSD's rolle og håndtering af samhandelen mellem Danmark og DDR i perioden 1957-1974.

8. Litteraturliste

Litteratur

- Barry Buzan, Ole Wæver et al: *Security – A new framework of Analysis*, London, 1998
- Bohn, Robert, Karl Christian Lammers et. al.: *Deutsch-skandinaviske Beziehungen nach 1945*, Stuttgart, 2000
- Branner, Hans: *Danmark – udenrigspolitikken efter 1945*, Kbh. 1995
- Branner, Hans et.al: *Denmark's policy towards Europe after 1945, History, Theory and options*, Odense University Press, 2000
- Bustrup, Holger Rich.: *Beretning om udviklingen i samhandelen mellem Danmark og Østtyskland i tidsrummet 1945-1972*, ej publiceret, 1972
- Danmarks Statistik, Statistisk Tabelværk Danmarks Vareindførsel og Udførsel, Kbh. 1949-1977
- Dethlefsen, Henrik et.al. : *Fra Mellemkrigstid til efterkrigstid*, Festskrift til Hans Kirchoff og Henrik S. Nissen på 65 års dagen oktober 1998, Kbh. Universitet, 1998
- Due-Nielsen, Carsten et.al.: *Danmark, Norden og Nato 1948-1962*, Jurist- og økonomforbundets forlag, 1991
- Folketingstidende – Forhandlingerne i Folketinget, 1964-65, bind III Kbh. 1965
- Fulbrook, Mary: *History of Germany 1918-2000 – the divided nation*, 2nd edition, Blackwell, 1991, 2002
- Fulbrook, Mary: *A Concise History of Germany*, Cambridge university Press, 1990
- Gray, William Glenn: *Germany's Cold War – the Global Campaign to isolate East Germany, 1949-1969*, University of North Carolina, 2003
- Grosserersocietetet, Modkøb – en Vejledning fra Grosserer Societetet, Grosserer-societetet, 1984
- Jacobsen, Hans A.: *Fra Ulbricht til Honecker – Kilder til DDR's historie 1945-1985*, Herning, 1987
- Jensen, Leif et.al.: *Danmarks Udenrigsøkonomi*, Serie Y, nr. 6, Handelshøjskolen, Kbh. 1991
- Jensen, Leon Dalgas: *Politisk Kamp om Danmarks Importpolitik 1945-48*, København 1993
- Jæger, Nils: *Det historiske Svigt – Socialdemokratiet og venstrefløjen i den kolde krig*, Nordisk Forlag, Kbh. 1999
- Kraks Blå Bog, Kraks Forlag, Kbh. 1989
- Molnár, Josef: *Bytesaffärer i öst-Västhandeln, doktorafhandling, Göteborgs Universitet, Göteborg, 1982*
- Olesen, Thorsten B. Ed.: *The Cold war – and the Nordic Countries – Historiography at a crossroads*, University Press of Southern Denmark, 2004
- Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dens benyttelse, 1848-1990, 3. bind Direktorat og styrelser M.M. Red. Af Wilhelm von Rosen, G.E.C. Gad, Rigsarkivet 1991
- Salmonsens konversationsleksikon / Anden Udgave / Bind V: Cikorie - Demersale, 1915-1930
- Vestergaard, Harald, et. al.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*, Handelshøjskolen i København, 1975
- Villaume, Poul: *Allieret med forbehold: Danmark, NATO og den kolde krig: en studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961*, 1995
- Wegener, Thomas Friis: *Den Nye Nabo – DDR's forhold til Danmark 1949-1960*, SFAH, Viborg., 2001

Tidsskrifter

- Den Jyske Historiker: *Den genstridige bonde – råderum i dansk udenrigspolitik i den kolde krigs epoke*, historisk institut, nr. 97, 2002
- Arbejderhistorie -Tidsskrift for historie, kultur og politik, Nr. 1 - 2003, Poul Villaume: *Refleks(ion)er fra den kolde krig, Anmeldelse af tre bøger om dansk sikkerhedspolitik under den kolde krig.*
- Arbejderhistorie -Tidsskrift for historie, kultur og politik, Nr. 2 – 2002 Søren Kolstrup: *Velfærdsstatens og socialdemokratiets markedstilpasning.*
- Arbejderhistorie -Tidsskrift for historie, kultur og politik, Nr. 1 – 2000, Trond Bergh: *Arbejderbevægelsen i Norge og den kalde krigen*
- Arbejderhistorie -Tidsskrift for historie, kultur og politik, Nr. 4 – 1999, Arbejderbevægelsen og udenrigspolitikken 1924-1999, Poul Villaume: *Fra anti-militaristisk neutralisme til atlantisk aktivisme. Hovedlinier i socialdemokratisk udenrigs- og sikkerhedspolitik gennem 70 år* og Bo Lidegaard: *Danmarks overlevelsesstrategi i den kolde krigs første år.*
- Arbejderhistorie -Tidsskrift for historie, kultur og politik, Nr. 1 – 1998. *Arbejderbevægelse over grænserne*
- Nyt fra Historien, XLVIII, Efterår 1999, Karl Christian Lammers: *DDR som Historie*, Den Jyske Historiker, 1999
- The American Historical Review, Leffler, Melvyn: *The Cold War: What do "we now know?",* Vol. 104, nr. 2, april 1999
- International Organisation, Vol. 42, nr. 1, 1988
- Political Science Quarterly, Daniel Marx Jr.: *Economic and Political Factors Affecting Trade between Eastern and Western Europe*, Vol. 66 nr. 2, 1951

Papers og upublicerede afhandlinger

- Lic. Phil, Klaus Ammann: *Swiss trade with the East in the early Cold War*, Bern Schweiz, November 2003, ej publiceret
- Niva, Jeanette og Emma Nordlund: *Countertrade, How do trading companies assist exporters in countertrade deals?* Upubliceret, Luleå, University of Technology, 1997

Aviser

- Wegener Friis, Thomas: *DDR og Dansk Erhvervsliv*, *Berlingske Tidende*. 17. januar 2001
- Artikel Anker Lau (folketingsmedlem og grosserer) *Børsen* 3/9 1954
- *Berlingske Tidende*, 19. februar 1964,

9. Summary

The Society for the Promotion of Trade between Denmark and GDR

-

The Trade between Denmark and GDR 1949-1974

The period after the 2nd World War was in Denmark, like in many other European countries, characterized by a period of reconstruction and the possibilities for trade in general were due to the extensive devastation and the state of post-war very limited. This was not least the situation with the trade between Denmark and the Eastern Germany (the Soviet Zone). However from the late 1940's the first initiatives, both on political and commercial level, were being initiated. Especially from the East German zone early attempts were being made in the early fifties to establish and expand the contacts to the different Scandinavian, but also Danish political parties, which traditionally were in favour of the Soviet occupation of Eastern Germany. The natural ideologically collaborator was the Danish Communist Party (DKP), which only posed limited political influence on the various governments in the period.²³⁰ Whereas the much more influential Social Democratic Party (Socialdemokratiet), were reluctant and in some instances dismissive about negotiating directly with the Soviet-zone on governmental level. However in the course of 1948, a bilateral Trade Agreement was made regardless of the political differences between the two countries. The one-year agreement about exchanging of goods came into effect in January 1949 and was the result of a compromise between The Soviet Military Administration in Germany (SMAD) and the Danish Government. However this agreement was cancelled with the foundation of GDR later that year, since Denmark on equal terms with other Western European countries refused to acknowledge GDR as a sovereign state. After this both diplomatically and commercially breakdown between the two states, no official trade agreements existed between Denmark and GDR in the period 1950-1974. In other terms the various businesses in both GDR and Denmark had to take their own measures in the continuation of the exchange of goods across the borders. Through the 1950's various unsuccessful attempts from East German officials were made, to re-establish the diplomatic channels as well as the official trade between GDR and the Nordic countries. In 1956 the East-German Ministry of Foreign Trade (MAH) and the Board of Trade (KfA) made an approach, not through the usual political channels, but to the four most influential trade organisations in Denmark: Grosserer-societetet, Industrirådet, Landbrugsrådet og Provinshandelskammeret. After negotiations an agreement was settled between the Danish Trade Organisations and MAH to establish a practical society to promote and support the

trade between the two countries and the advancement of trading of goods. Initially the GDR representatives had favoured an official trade agreement with the Danish authorities or at least a society with representatives of the trade organisations. However the result was the foundation of a seemingly private society with managing director Richard Bustrup and a board consisting of members from private businesses and the funding was raised through taxes from export companies. This private society “The Society for Promotion of Trade between Denmark and GDR” (FSD) was the result of this agreement. Like the society’s Scandinavian counterparts, SUKAB and The Norwegian Society for Barter, this private society organized and administrated the trade between the two countries until the Danish and the Western European recognition of GDR in the course of 1973. The declared purpose of FSD was, as indicated by the name, a neutral and practical society which primary purpose was the promotion of trade between Denmark and the GDR. The primary cause for the GDR representatives to support the privately owned FSD was the anticipation that it would eventually lead into negotiations with the Danish authorities through FSD’s ties with the Danish trade organisations. Even though the FSD was primarily founded as a practical and administrative society with no legal authority, the society became quite influential through practically monopoly of the trade between the two countries. With the support of MAH and KfA representatives the society gained influence and eventually took part of the trade negotiations along with officials from KfA and the Danish trade organisations. Through the corporation with the East-German officials the society gained importance and had numerous meetings with officials from the Danish Ministry of Trade and various trade departments. However in the course of 1965 the society gradually lost its importance due to a more positive development in the relationship between the Federal Republic of Germany and GDR and with the promise of recognition of GDR in close proximity. With the settlement of a long term trade agreement between Denmark and GDR in 1970 the society had lost its main influence and was finally concluded after the Danish recognition of GDR in 1973.

²³⁰ Thomas Wegener Friis: *”Den nye Nabo”*, 2002, s. 57-61

10. Anvendte Forkortelser²³¹

BRD -	Bundesrepublik Deutschland (Vesttyskland)
COCOM -	Coordinating Committee
COMECON-	Council for Mutual Economic Resistance
DIA -	Deutscher Innen und Aussenhandel
DDR-	Deutsche Demokratische Republik (den Tyske Demokratiske Republik)
DKP -	Danmarks Kommunistiske Parti (DK)
DSB -	De Danske Statsbaner (DK)
DV -	Direktoratet for Vareforsyning
FDGB -	Der Freie Deutsche Gewerkschaftsbund
FSD -	Foreningen til formidling af samhandelen mellem Danmark og DDR
HL -	Handelsministeriets Licenskontor, tidligere Direktoratet for Vareforsyning
HV -	Handelsvertretung der DDR (DDR's Handelsrepræsentation)
KfA -	Kammer Für Aussenhandel (DDR's Udenrigshandelskammer)
MAH -	Ministerium für Aussenhandel und Innerdeutschen Handel
NATO -	North Atlantic Treaty Organisation
OEEC -	Organisation for European Economic Co-operation
SED -	Sozialistische Einheitpartei Deutschland (Tysklands Socialistiske Enhedsparti)
SF -	Socialistisk Folkeparti (DK)
SKK -	Den Sovjetiske Kontrolkommission
SMAD -	Sovjetiske Militæradministration Tyskland
VEB -	Volkseigene Betriebe (Statsejede Virksomheder i DDR)
VV -	Verkehrsvertretung der DDR (DDR's Trafikrepræsentation)
VU -	Vareudvekslingsudvalget

²³¹ Østtyske forkortelser er baseret på de officielle østtyske benævnelser: Wer war wer in der DDR. <http://www.stiftung-aufarbeitung.de/www/abk.php> (undersøgt d. 24. maj 2005)

Protokoll zwischen Kammer für Aussenhandel der Deutschen Demokratische Republik und Foreningen til formidling af samhandelen mellem Danmark og DDR²³²

Bilag 2

Oversigt over medlemmer af FSD's bestyrelse, samt oversigt over medlemmer 1957-1963²³³

FSD 's bestyrelse 1957-1963:

Direktør Finn Thøgersen – Formand
Grosserer S. H. Svendsen
Direktør Sv. O. Christansen
Grosserer Knud Hansen
Direktør Aage Thyregod
Direktør R. Møller
Direktør J. Andersen

Direktion:

Direktør Holger Richard Bustrup

FSD 's medlemmer 1957-1963:

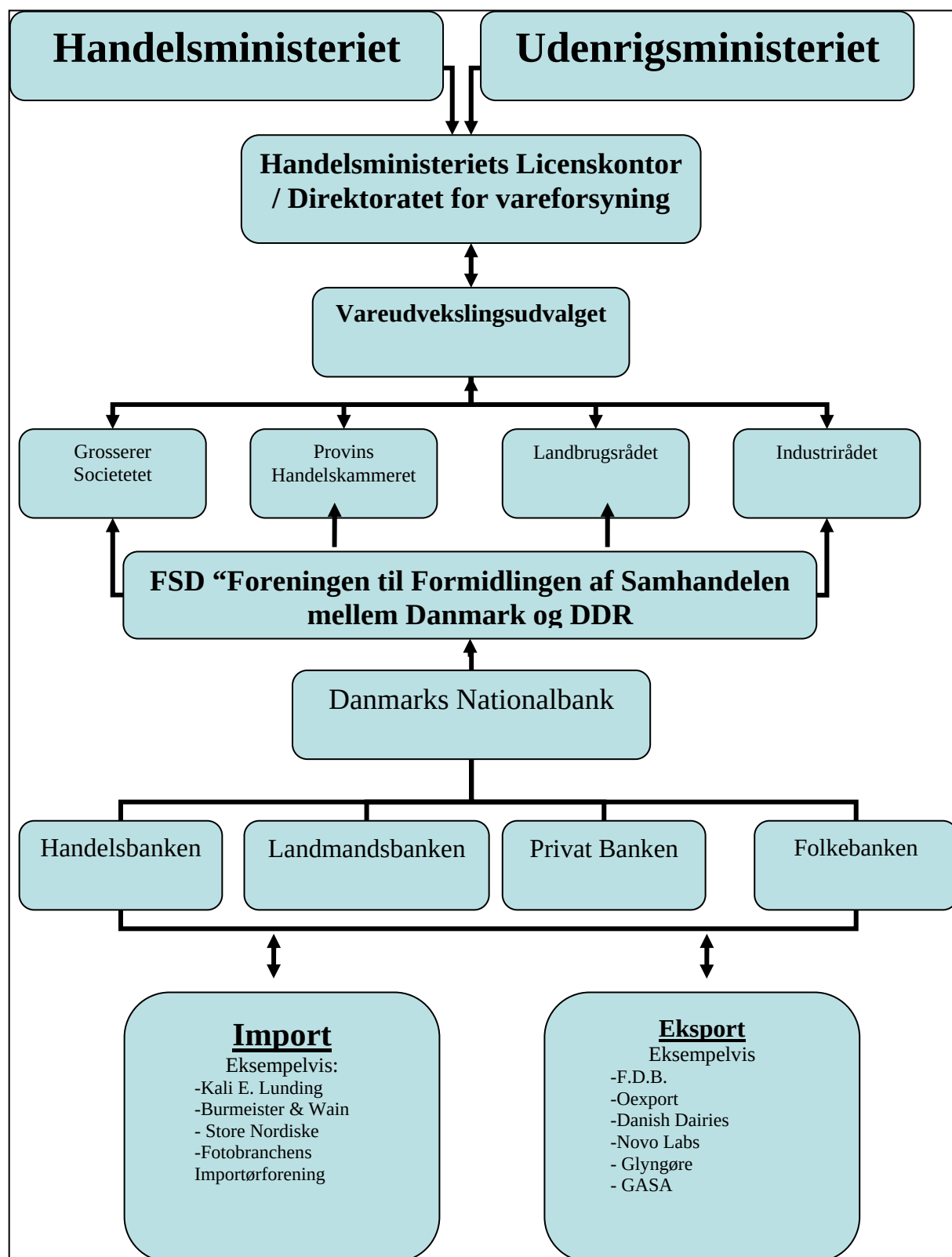
Danmarks Fiskeeksportør Forening
Dansk Frøhandlerforening
Danske Importagenter Forening
Andelssmør/Danish Dairies
Eksportører af frisk frugt
F.D.B.'s Frøafdeling
Fjerkræ-eksport udvalget
Isenkram v. Direktør Sv. O. Christiansen*
Importører udenfor Brancheforeninger v. Direktør R. Møller*
Indkøbsselskabet for Kali A/S
Oxexport, landbrugets kvæg og kødsalg
Sammenslutningen af frugtpulp fabrikker og eksportører i Danmark
Tarmeksport
Eksport-svineslagteriernes Salgsforening
Indexim v. Grosserer Knud Hansen*
Indexim v. Bentsen, Bundgaard og Lundbeck

*** også fungerende bestyrelsesmedlem i perioden**

²³³ EA, FSD 1956-1973 Vedtægter, forhandlinger og korrespondance ang. Oprettelse af FSD. Vedtægt for FSD Vedtaget på den stiftende Generalforsamling 16.april 1957, indlæg

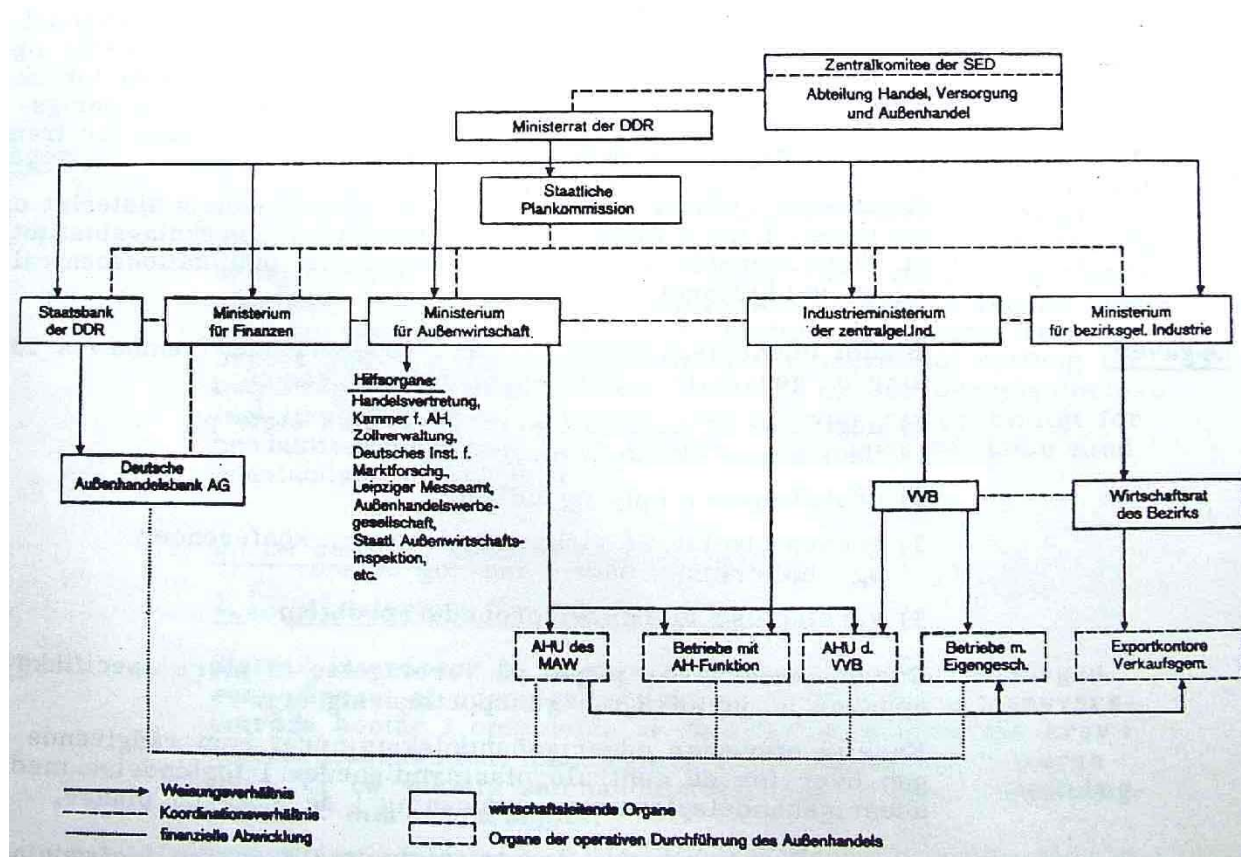
Bilag 3

Oversigt over danske aktører i samhandelen mellem Danmark og DDR 1957-1974

Bilag 4

Udenrigshandelens organisation i DDR²³⁴

²³⁴ Vestergaard, Harald, et. al.: *DDR – Økonomi og Markedsforhold*, Handelshøjskolen i København, 1975, s. 68